

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
TEKSTİL ANASANAT DALI

**19. YY. AZERBAYCAN MİLLİ KADIN KIYAFETLERİNİN TEKNİK
VE SANATSAL ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

LEMAN ŞERİFLİ

İstanbul 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
GÜZEL SANATLAR ENSTİTÜSÜ
TEKSTİL ANASANAT DALI

**19. YY. AZERBAYCAN MİLLİ KADIN KIYAFETLERİNİN TEKNİK
VE SANATSAL ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

LEMAN ŞERİFLİ

Tez Danışmanı : Prof. Dr. RECEP KARADAĞ
II. Tez Danışmanı :Yrd. Doç. ÖZCAN UZKUR

İstanbul- 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
Güzel Sanatlar Enstitüsü

YÜKSEK LİSANS TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Leman ŞERİFLİ

Anasanat Dalı : Tekstil

Tezin Adı : 19.YY.AZERBAIJAN MİLLİ KADIN KIYAFETLERİNİN
TEKNİK VE SANATSAL ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ

19.12.2014 tarihinde yapılan Tez sınavında savunulan tez kapsam, nitelik ve şekil yönünden başarılı bulunmuş ve **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

AD VE SOYADI	JÜRİ ÜYELERİ		KURUM	İMZA
Leman ŞERİFLİ	Prof.Recep KARADAĞ	Danışman	MÜGSF TEKSTİL	B. Kurbay
	Yrd.Doç.Özcan UZKUR	Asıl Jüri Üyesi	Kemberburgaz GSF	B. Kurbay
	Prof.Çiğdem ÇİNİ	Asıl Jüri Üyesi	MÜGSF TEKSTİL	B. Kurbay
	Yrd.Doç..Hakan ÇİLOĞLU	Asıl Jüri Üyesi	MÜGSF TEKSTİL	B. Kurbay
	Doç.Cafer ARSLAN	Asıl Jüri Üyesi	BEYKENT Üniv.GSF	B. Kurbay
	Doç.İdil AKBOSTANCI	Yedek Jüri Üyesi	MÜGSF TEKSTİL	
	Doç.Sevim ARSLAN	Yedek Jüri Üyesi	MÜGSF TEKSTİL	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü yönetim Kurulu'nun ....12..... /.....01...../..2015 tarih ve...2015...../..-1-.....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Prof.Nilüfer ERGİN DOĞRUER

Müdür

ÖNSÖZ

Bu tez konusunda bana yardımcı olan danışmanlarım Prof. Dr. Recep Karadağ'a ve Yrd. Doç. Özcan Uzkur'a, öğrenciliğim boyunca bana emek ve zaman harcama nezaketini gösterdikleri için teşekkürü borç bilirim.

Bu çalışmam sırasında bana maddi, manevi destek veren aileme ve sabır gösteren herkese minnettarım.

Tezim konusunda araştırmalarından olabildiğince faydalandığım Kaynakça'da yer alan bütün araştırmacılara derin teşekkürlerimi sunuyorum.

Leman Şerifli

İÇİNDEKİLER :

Sayfa No :

ÖNSÖZ	I
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
GİRİŞ	VIII

BÖLÜM – 1 : AZERBAJCAN’IN TARİHÇESİ VE COĞRAFİ KONUMU....1

1.1 - 19.yy. Azerbaycan Milli Kadın Giysileri	3
1.1.2 - Azerbaycan Milli Kadın Giysilerinin Gelişim Süreci.....	3
1.1.3 - Giysi Kumaşlarının Üretimi	6
1.2 - 19. yy. Azerbaycan Kadın Giysi Takımları.....	10
1.2.1 - Üst Giyim.....	10
1.2.1.1 - Cepken	10
1.2.1.2 - Arkalık	14
1.2.1.3 - Baharı.....	17
1.2.1.4 - Külece.....	18
1.2.1.5 - Kürdü.....	20
1.2.1.6 - Eşmek	21

1.2.1.7- Canlık	22
1.2.1.8 - Lebbade.....	23
1.2.1.9 - Katibi.....	25
1.2.1.10 - Katubu.....	26
1.2.1.11 - Meyzer.....	26
1.2.1.12 - Çahçur.....	26
1.2.1.13 - Üst Tumanı (Üst etek).....	28
1.2.1.14 - Üst Gömleği.....	29
1.2.2 - İÇ GİYİM	33
1.2.2.1 - İç Gömleği – İçlik.....	33
1.2.2.2 - İç Tumanı (İç Etek).....	35
1.2.2.3 - Ara Tumanı (Ara Etek).....	35
1.2.2.4 - Şalvar.....	36
1.2.3 - BAŞLIK.....	37
1.2.3.1 - Kelağayı	44
1.2.4 - AYAKKABI	47

1.2.5 - AKSESUARLAR	50
1.2.5.1 - Bilezik.....	51
1.2.5.2 - Küpe.....	53
1.2.5.3 - Kemer.....	53
BÖLÜM -2 : 19. YY.'DA AZERBAYCAN KADIN GIYSİLERİNDE KULLANILAN KUMAŞLARIN TEKNİK ÖZELLİKLERİ	54
2.1. 19. - 20. yy.'da Azerbaycan'da Nakışlı Dokuma Kumaşlar	54
2.1.1. Nakışlı Dokuma Kumaşlarda Gümüş ve Altın Tellerin Kullanımı.....	71
2.2. 19. - 20.yy.'da Azerbaycan'da Nakışlı Kumaşlarda Kullanılan Baskı Teknikleri	71
2.2.1. Nakışlı Kumaşlarda Baskı Tekniğinin Sanatsal - Teknik Özellikleri..	72
2.2.2. Kelağayıların Kompozisyon ve Desen Özellikleri.....	74
2.2.3. Kelağayıların Desenlendirilmesi	82
BÖLÜM -3 : AZERBAYCAN KADIN GIYSİLERİNİN SANATSAL ÖZELLİKLERİ	86
3.1. 19. – 20. yy.'da Azerbaycan Giysilerinde İşlemeler ve Nakışlar	86
3.1.1. Kumaşların Sanatsal Düzenlemesi.....	95
3.1.2. Azerbaycan Kumaş ve İşlemelerinin Sanatsal Özellikleri	96

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	114
KAYNAKÇA.....	115
RESİM LİSTESİ	120
ÇİZİM LİSTESİ.....	122
SÖZLÜK.....	124
ARAŞTIRMADA ADI GEÇEN YÖRELER.....	128

Kısaltmalar

B.- Basım

bknkz. -Bakınız

C. – Cilt

env.no - Envanter numarası

vb. – Ve başka

vs. – Ve saire

res. - Resim

M.Ö. – Milattan önce

s. – Sayfa

k. – Kısım

yy.- Yüzyıl

Özet

İnsanlık varoluşundan günümüze kadar, kendisini doğal etkenlerden koruyabilmek için vücudunu örtmek ihtiyacı duymuştur. Tarih öncesi dönemlerde insanlar, örtünme gereksinimini avladıkları hayvanların derileri ile karşılamaktaydılar. Sonraları bu ihtiyaçlarını dokuma tekniği bulmaları ile birlikte dokudukları kumaşlarla gidermeye başlamışlardır. Bununla yetinmeyip kumaşlar üzerine kalıplar kullanarak motifler basmışlardır. Bu şekilde örtündükleri kumaşları desenlendirip süsleme yoluna gitmişlerdir.

Tez konusu olan “19. yy. Azerbaycan Milli Kadın Kıyafetlerinin Teknik ve Sanatsal Özelliklerinin İncelenmesi” araştırılırken elde edilen veriler üç bölümde toplandı.

Birinci bölümde, kısaca Azerbaycan tarihçesi ve 19. yy. kadın giysi adları ile kadın kıyafetlerinin mevsimsel ve diğer etkenler açısından incelenmesi yapıldı.

İkinci bölümde 19. yy. kadın giysilerinde kullanılan kumaşların teknik özellikleri, çeşitleri ve adları açıklandı. Ayrıca 19.yy. milli örtü olarak kullanılan “kelağayı”nın de hazırlanmasından bahsedildi.

Üçüncü bölümde ise, bu giysilerin sanatsal özelliklerine değinerek, onların üzerine işlenen motiflerin anlamını ve kullanımını ele alındı.

Sonuç kısmında elde edilen veriler ışığında değerlendirme yapıldı.

Abstract

Since the beginning of the world, in order to protect himself from the natural factors, human beings have always felt a need to cover his body. At first, they managed to supply their primitive clothes using the skin of the animals they hunted. Then, with the advent of the knitting techniques, they began to knit the fabrics they needed. After that, extending the process, they began to draw patterns and produced motifs. As a result, through drawing the patterns decorated by the motifs they have already found their way to the designing of the clothes.

In this study, technical and artistic characteristics of an Azerbaijani National Woman' clothes in the 19th century were investigated. In so doing, the findings are categorized in three groups.

In the first section, the history of Azerbaijani was briefly introduced. Then, the names of the woman's clothes in the 19th century are defined. In addition, clothes of women from the seasonal and other perspectives were addressed.

In the second section, the technical features of the used fabric in the clothes of the women were explained. Besides, I defined their differences and names. In addition, the preparation of the National Clothes named 'kelağayı' in the 19th century was discussed.

In the third section, describing the meanings and uses of the designed motifs, the artistic features of the clothes were revealed.

Finally, I explained the results and discussions in the conclusion section.

GİRİŞ

İslam medeniyeti ile Türk etnik kökenler üzerine dayanan Azerbaycan halkının Doğu dünyasında ayrı bir yeri vardır. Azerbaycan uzun bir dönem Batı Avrupa kültürünün etkilediği Türk halklarından biridir. Her ne kadar Rus Devletleri içerisinde asimilasyon süreçle karşı karşıya kalsalar da Azerbaycanlılar, kendi etnik ve geleneksel motiflerini korumayı başarmışlardır.

Uzun bir tarihsel ve geniş bir coğrafik alanı kapsayan bu araştırma konusu, derinlemesine bir incelemeden çok, Azerbaycan giysilerinin genel coğrafik haritasını sunmaktadır. Bu çalışmada hem giysilerin oluşumunu etkileyen unsurlar takip edilmeye çalışılmış, hem de tarih boyunca oluşum süreci izlenmiştir. Böylece, Avrupa modasının endüstrileşme ile birlikte tüm dünyaya yaydığı giyim şeklerinden bir adım öncesinin özelliklerini 19.yy. Azerbaycan giyimini göz önüne sermektedir. Araştırmada sadece nelerin giyildiği değil, giysilerin yapısı ve hangi malzemeden yapıldığı da gösterilmeye çalışılmıştır.

Araştırma, kadın giyimini oluşturan görsel unsurların yanı sıra giysinin temel yapıtaşı olan kumaş özelliği üzerinde de durulmuştur.

Günümüz moda döngüsü içerisinde neredeyse temel bir kaynak haline gelmiş geleneksel giysiler, modernize edilmesi olgusu ile moda ilham veren ve kendi varlıklarını günümüz giyim ayrıntılarında yaşayarak adeta ölümsüzleştirilmektedirler. Moda her zamanki yılmaz yenilik arayışı ile farklı kültürlerin derin, zengin sularında kendini tazeleme gereği duyacaktır. Bu toprakların gün yüzü görmemiş hazinelerini bulup çıkarmak, bize sunulan eşsiz görsel lezzeti tatmış olmanın anlamını kavramakla eşdeğerdir, çünkü kültürlere ait her parça bir yaşanmışlığı, bir amacı, duyguyu ve anlamı barındırıyor. Bu bakış açıları ile kendi kültürümüzün giyim öğelerini incelemeliyiz.

1- AZERBAJCAN'IN TARİHÇESİ VE COĞRAFI KONUMU

Azerbaycan dünyanın en eski uygarlıklarındandır. Azerbaycan topraklarında yaşamış olan toplumlar kendinden sonrakilere çok zengin bir kültür mirası bırakmışlardır. Bu kültür mirasına, çeşitli tarihi kaynaklar – yazılı ve görsel belgeler vasıtası ile ulaşılmaktadır.

Azerbaycan coğrafyasında kurulan ilk devletler çeşitli yazılı kaynaklara dayanmaktadır. Bu döneme ait tarihin öğrenilmesinde arkeolojik bulgular önemlidir. Bu da Azerbaycan coğrafyasında kurulan ilk devletler hakkında bilgi vermektedir.

Azerbaycan coğrafyasında kurulan ilk devletler ; Manna, Med, Atropatena, Albanya, Şirvanşahlar, Girdiman, Saciler, Salariler, Revvadiler, Şeddadiler, İldenizler – Atabeyler, Celariler, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Safeviler devletleri kronolojik olarak tarihte her biri parçalanıp hakimiyetlerine son verilmiştir ve günümüzde onların yerini bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti almıştır.

Azerbaycan'ın Coğrafi Konumu : “Azerbaycan 39° 24' kuzey enlemleri ile 44° 46' doğu boylamları arasındaki coğrafi bölgeye yerleşmiştir. Sınırların uzunluğu 2013 km'dir. Azerbaycan'ın İran ile 611 km, Türkiye ile 9 km, Rusya ile 284 km, Gürcistan ile 321 km ve Ermenistan ile 787 km sınırı vardır. Doğusunda ise Hazar Denizi ile çevrilmiştir. Dorukları 5000 metrenin üstünde ve buzul kaplı olan Büyük Kafkaslar, kara yolculuğunu önemli derecede sekteye uğratmaktadır. Azerbaycan'ın yüzölçümü 86.600km²dir.

Kuzeyde Rusya, kuzeybatıda Gürcistan, batıda Ermenistan, güneyde İran ve batıda (Azerbaycan'a bağlı olan Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti üzerinden) Türkiye ile komşudur. Doğu sınırını Hazar Denizi çizmektedir. Hem Avrupa hem Asya'da toprağı bulunan Azerbaycan, bir Türk halkı olan Azerbaycan türklerinin yoğun şekilde yaşadığı ikinci ülke konumundadır. Ülkenin başkenti Baküdür”¹.

İklimi : Azerbaycan'ın, kuzeyindeki Kafkas Dağlarının rüzgarlarını kesmesi sebebiyle ılıman bir iklimi vardır. Ilıman iklim güneybatıda Lankeran bölgesine kadar devam eder. Güneyde ise sert yayla iklimi görülür. Yağmurlar genellikle ilkbaharda yağar. Azerbaycan iklimi dünyadaki 11 iklim çeşidinden 9'una sahiptir.

¹ - <http://tr.wikipedia.org/wiki/Azerbaycan>

Nüfusu : Azerbaycan'ın nüfusu en son verilere göre 9 milyondur.

Ekonomisi : Topraklarının % 7'si tarıma elverişli olan Azerbaycan'ın ekonomisi petrole dayalıdır. Dünyaca meşhur ve Rus havyarı olarak ün kazanmış olan mersin balığı havyarı sadece Azerbaycan'da üretilir. Elde edilen ürünün büyük kısmı ihraç edilir².

---

² - www.azerbajjans.com

1.1. - 19. YY. AZERBAJCAN MİLLİ KADIN GIYSİLERİ

1.1.2. – Azerbaycan Milli Kadın Giysininlerinin Gelişim Süreci

19. yy. sonu - 20. yy.'ın başları Azerbaycan tarihinde en önemli dönemlerin biri olmakla beraber, ülkenin ikiye ayrılması, sosyal, ekonomik, kültürel, teknik ilerlemenin farklı yönlerinde gelişimini etkilemiştir. 19. yy.'ın başlarında Azerbaycan'ın Kuzey bölgesi Çarlık Rusya tarafından işgal edilmiş, Güney bölgesi ise İran'ın esareti altında kalmıştır. Azerbaycan tarihinde derin bir iz bırakan bu parçalanma, halkın siyasi ve sosyal ekonomik hayatının bütün alanlarına, aynı zamanda onun maddi ve manevi kültürünün gelişmesinde etkisi çok büyük olmuştur.

İşgalin sömürge amaçlarına rağmen, bu tarihi eylem sayesinde Azerbaycan'ın Kuzey bölgeleri yabancı işgalci baskınlarından, yerli feodal yapıların kendi aralarındaki iç savaşlardan kurtuldu. Bütün bu olanlar, sırasıyla uzun süren zirai üretim (tarım) kısıtlamasına ve feodal perakendeciliği sonlandırmaya, Kuzey Azerbaycan halkının öncü Avrupa ve Rus medeniyetine daha sıkı yakınlaşmasına imkan sağladı. Kuzey Azerbaycanın ekonomik işgali, dolayısıyla, bu coğrafyanın zirai üretiminin ekonomik yönden benimsenmesi, onun askeri, siyasi işgalinden çok sonra olmuş ve uzun bir süre devam etmiştir. 19. yy.'ın ikinci yarısında Rusyada kapitalizmin gelişmesiyle ilgili olarak, Kuzey Azerbaycan Rus ekonomik sisteminin ayrılmaz parçasına dönüşmüştür. Azerbaycan ekonomisi Rusya ve dünya piyasasında gündemde olmuştur.

Bu süreç, sırasıyla Azerbaycan'da feodal ataerkil ilişkilerinin dağılmasına ve kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesine, bununla da, ülkede kapitalizmin gelişmesine sebep olmuştur.

Bu tarihsel süreç sonucunda Baküde ve sanayi merkezlerine dönüşmekte olan Azerbaycanın diğer illerinde yeni sınıflar – burjuvazi ve proletarya oluşmaya başlamış, milli konsolidasyon süreci güçlenmiştir. Çarlık rejminin gerici sömürge siyasetine rağmen, işgalden sonraki dönemde Azerbaycanda ticaret ilişkileri güçlenmiştir. Su ve karayollarının, özellikle demiryolu ulaşımının yoğun ilerlemesi, basının güçlenmesi, rabıta ve ulaşım araçlarının gelişmesi iç ekonominin güçlenmesinde önemli faktör

olmuştur. Böylelikle, iç ekonominin gelişmesi ile birlikte, halk giysilerinde milli özellikler güçlenmeye başlamıştır. Azerbaycanın tarihi etnik bölgeleri yöresel giysilerin gelişmesine yardımcı olmuştur³.

Milli kültürün diğer alanlarında olduğu gibi, giysiler de, sosyal ekonomik statü farklarını ve estetik beğeniyi, toplumun sosyal grupları arasındaki sınıf ayrımını açık bir şekilde göstermektedir. Azerbaycanın 19. yy. sosyal - ekonomik hayatı önceki dönemlerden keskin şekilde ayrılmaktadır. Bu dönem her şeyden önce, burjuvazi ve proletaryadan oluşan yeni sınıfların giyim kültürünü oluşturmuştu. Bu da belirtilmelidir ki, milli giysi kültürünün gelişmesine yeni yapılanmakta olan ulusal burjuvazinin rolü çok önemlidir. Feodal giyim ve süs geleneklerini devam ettiren Azerbaycan burjuvazisi kendinin mevcut giysi geleneklerini hemen terk edip Avrupa modasıyla değiştirmemiştir. Bu nedenden dolayı, milli giysi ile Avrupa giysisi arasındaki mücadele 20. yy.'ın başlarına kadar devam etmiştir. Fakat burjuva saraylarındaki kaçınılmaz olan bu moda değişiklikleri, geleneksel giysi yerine Avrupa giysisinin yavaş yavaş kabul görmesini sağlamıştır.

Daha önceleri olduğu gibi 19. yy.'da da giyim tarzı, halkın manevi hayatına bağlı olarak geleneklerini sürdürmüştür. Bu özellikler kendini bayram ve merasim giysilerinde daha net göstermiştir. Bütün bunlarla beraber, ulusal giyim kültürü kendine özgü niteliklere de sahip olmuştur. 19. yy. Azerbaycan halkının çeşitli sınıf ve sosyal gruplarına ait olan meslek özelliklerini yansıtan giysi takımları oluşturulmuştur.

19. yy. giysilerinde dönemin etik kurallarına da ciddi bir şekilde dikkat edilmiştir. Moda alanındaki bu gelişme ve Azerbaycan'da endüstriyel üretimin gelişmesi sadece yaşam tarzını değil, aynı zamanda fabrikasyon üretimi ve giysi malzemelerinin türünü ve kalitesini de etkilemiştir.

---

³ P. A. Azizbeyov **Azerbaycan milli giyimleri**. Albom ,Bakü: İskusstvo Yayıncılık, 1972, s. 20.

19. yy.'ın giysi modelleri biçim tekniğine ve dikiş teknolojisine göre kendinden önceki tarihi dönemlerde var olan giysi türlerinin devamı olsa da, yeni dönemin taleplerine göre değişikliğe uğramıştır. Bu özellik daha çok şehir modasında ve mesleki giysilerde belli olmuştur. Özellikle görev dağılımının artması çeşitli türlerde mesleki giysilerin üretilmesine sebep olmuştur.

19. yy. Azerbaycan giysilerinde oluşan önemli değişikliklerden biri de askeri giyim ve onunla ilgili olan aksesuarların gereksizleşmesi ve ortadan kalkmasıdır. Sadece kemerden asılmış vaziyette duran hançer ve üst giyim yakasında olan kurşunluk erkek giyim tamamlayıcı bir öğesi olarak kalmaktaydı. Bu öğeler zamanla fonksiyonel önemlerini kaybederek, daha çok süs objesi olarak korunmuştur.

Çağdaş giyim kültüründen bahsederken bu dönemde iç ve dış giyim keskin şekilde birbirinden ayrılması dikkat çekmiştir. Fabrikasyon yöntemi ile yüksek kaliteli beyaz kumaş üretiminin artması iç giyim yaygınlaşmasına ve halkın bütün sosyal sınıfları arasında bu kavramın yayılmasına güçlü katkıda bulunmuştur.

19. yy. sonu 20 yy.'ın başlarına ait Azerbaycan giysileri görsel olarak 18. yy. giysilerinden çok farklı değildir; fakat bu dönemin giysilerinde belli bütünleştirme süreci olduğu gözlenmiştir.

Bu dönemin giysileri 20. yy.'ın ikinci yarısından itibaren bilimsel olarak literatürde kendini göstermiştir. Azerbaycan Devlet Tarih Müzesinde, Azerbaycan Devlet Sanat Müzesinde ve ülkenin diğer illerinde oluşturulmuş tarih ve etnografya müzelerinde bu döneme ait yeterli kaynak, yöresel giysi örnekleri bir araya getirilmiştir.

İster sanatsal, isterse de bilimsel makalelerde, özel koleksiyonlarda korunan fotoğraflar, tasviri sanat örnekleri ve müzede korunan materyaller 19. yy. ve 20. yy. başlarında gündeme gelmiş Azerbaycan giysileri hakkında belli fikirler vermektedir.

1.1.3. - Giysi Kumaşlarının Üretimi

Azerbaycanın Rusya tarafından ekonomik işgali politik işgalinden uzun süre sonra, daha doğrusu 1830'lu yıllardan itibaren başlamıştır. Rusya endüstrisinin, özellikle dokuma malzemelerinin hammaddeye olan ihtiyacını karşılamak için Çarlık Rusya'nın hakim makamları, odak noktasını Kafkasyaya yöneltmişler. Bu amaçla 1836 yılında “Kafkasya ülkesinde ipekçiliği ve ticaret endüstrisini geliştiren projeler ” organize edilmiştir. Şirket sömürgelerde üretilen pamuk – kumaş ve onların boyar maddelerinin üretimini organize ediyor ve onları geliştirmeyi düşünüyordu. Projede : “Kafkasya ülkesinin doğal ürünleri o kadar rengarenk ve çeşit bakımından zengin ki, onları sadece seçmek ve işlemekle bile kar elde etmek mümkün. Bunların en önemlileri olan ipek, pamuk, altın (kırmızı) boya ve diğer boyaların üretilmesi daha fazla gelir sağlar. İpek (koza) özellikle Güney eyaletlerinde daha fazla üretilmektedir. Onun üretiminin arttırılması daha çok yarar sağlar. Fransa'dan Tiflis'e gelmiş ipek eğirme uzmanının ürettiği ipek örnekleri bu ipeğin İtalya ipeğinden gerikalan yanı olmadığını ve bir gün Şamahı ipeğinin İtalya ipeğinden daha üstün tutulacağını ve kozanın da fiyatının artacağını göstermektedir⁴” denmektedir. Azerbaycan'da geleneksel kumaş üretiminin durumu 1830'lu yıllarda hazırlanmış “Rusya'nın Kafkas Arkası Eyaletlerinin İstatistik, Etnografya, Topografik ve Finansal Açıdan Özeti”nde yer almıştır. *Yelizavetpol*'daki (Gence yöresinin eski adı) tekstil fabrika kayıtlarında bahsedilir ki : “Yelizavetpol'da dokuma kumaş üretiminin önemli kısmını ipek kumaş ve başörtüsü hazırlanması oluşturmaktadır. Şimdi burada dokuma tezgahlarının sayısı 200 adet iken, Cevat Hanın döneminde bu sayı 375' e ulaşmıştır. Bu endüstri alanının yok olmasının sebebinin kumaş dokuma atölye sahiplerinin kalitesiz kumaşlar üretmesine ve bunun da Şamahı ve İran ile rekabet edememesine bağlanmaktadır. Şehirde ipek dokuma atölyelerinden başka, beyaz ve kırmızı bez kumaş ve “*Celamayı*” diye adlandırılan ince pamuk kumaş üreten 30 tezgah vardı. Genellikle, bütün (Yelizavetpol) dokumaları çok sadedir. Dokuma işlerinde en çok Samuh'lular ön plandadırlar. Onlar ipek, yarım ipekli kumaşlar ve *cecim* (yün kumaş çeşidi) hazırlıyorlardı⁵.” Ayrıca bu kitapta deri fabrikalarından da bahsedilmiştir:

⁴ Süleyman Aliyarlı, *Azerbaycan Tarihi Üzre Kaynaklar*, Bakü 2007, s.291 – 292.

⁵ Aliyarlı, s.303 – 304.

“Bu iş yerlerinde 30 kişi çalışıyordu. Bunun dışında Çilebört köyünde 4 gön (deri) atölyesi kullanılmaktadır. Gön (deri) işleme işi şöyledir: Gön (deri) 4 gün nehir suyunda veya akar suda bekletildikten sonra 20 gün özel kapta, sonra ise 3 gün tuz ve 12 gün *sumak* (vişne çürüğü renginde bir baharat çeşidi) içinde bekletilir. Bu işlemden sonra deri yeniden tuzlanır ve yağ sürülerek güneşte kurutulur⁶.”

19. yy.’da ipekçilik Azerbaycan halkının önemli sanat türlerinden biri olarak kalmaya devam etmiştir. 19. yy.’ın ortalarında Şeki’de 14000’e yakın aile ipekçilikle uğraşmıştır. İpekçilikle uğraşan bu aileler bir sene içinde 15000 metre ham ipek imal etmişlerdir. Bu üretim neredeyse bütün Kafkasya’da üretilen ipeğin yarısına eşittir. Şeki ipeğinin bir kısmı yurtdışına ihraç edilirken, diğer kısmı da dokuma atölyelerinde kullanılmaktaydı. Elde dokunan ipekler dışında geleneksel kompozisyona sahip kenarı desenli *kelağayı* (başörtüsü çeşidi) üretimi Şeki’de hala devam etmektedir.

Resim 1 : 19. yy. Tekelduz Tekniğinde İşlenmiş Duvar Süsü, Ali Kerim *

⁶ Aliyarlı, s.291 – 292.

* Fotoğraf: Leman Şerifli, Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi, env. No 123/1.

Şeki’de sanatsal kumaş üretimi de çok yaygın olmuştur. Bu şehirde *tekelduzculuk* (eski dekoratif, süslü el dikişi sanatı) da gelişmiştir. “19. yy.’ın başlarında Şeki’de eyerleri süsleyen 22 adet, ayakkabı süsleyen 16 adet tekelduz atölyesi vardı. 1891 yılında kullanılmakta olan yaklaşık 20 adet tekelduz atölyesinde neredeyse 100 kişi çalışıyordu⁷.”

Muğan bölgesinde esas giysi malzemeleri yün ve pamuktan elde edilen dokuma kumaşlar olmuştur. Eğirilmiş yünü çeşitli renklere boyamak için doğal bitkiler kullanılmıştır. Bu amaçla kabuk, yaprak, kök gibi doğal boyalardan yararlanılmıştır. Şal ise her zaman *hana*’da (dokuma tezgahı) dokunmuştur.

“Şirvan’da giysi malzemeleri (deri, ipek, vb.) neredeyse her bir ailenin evinde hazırlanırdı. Azerbaycan’ın diğer illerinin aksine, burada yün kumaş, şal yer hanasında değil, özel hareketli tezgahta dokunurdu. Her bir aile sadece kendi ihtiyacını karşılamak dışında “*pazar şalı*” diye adlandırılan yün kumaş da üretirdi. Bu da ticari amaçla yapılırdı⁸.”

Şal bir yün çeşidi olan *küzem*’den dokunurdu. Şirvan’da şal üretiminin önemli sebeplerinden biri de küzem yün çeşidinin bol olmasıydı. Kumaş tek veya çift katlı olarak çeşitli türlerde dokunmaktaydı ve bu nedenle de fiyatları farklıydı. Dokuma atölyelerindeki el dokuma tezgahları ile hareketli dokuma tezgahları arasında çalışma prensibi olarak çok farklılıklar göstermekteydi. Ham şal pişirildikten sonra “*tepme şal*” olarak adlandırılmıştır.

Şal daha çok erkek dış giyimin hazırlanması için kullanılmıştır. Örneğin : *çuha* (Kafkas’lıların üstten giydikleri bel kısmı büzgülü, uzun geleneksel erkek dış giyimi) , şalvar , *bürme* (baş sargısı), başlık , *dolak* (baş sargısı) ve başkaları gibi.

Kumaş dokumak için sadece koyun yünü değil, deve ve keçi yünü de kullanılmıştır.

Şirvan şehrinde yerli ipek kumaş üretiminin önemli yeri vardır. Bu ev mesleği ve atölye dokumacılığı olarak iki kısma ayrılmaktadır. 19. yy.’ın ikinci yarısından itibaren atölye dokumacılığı ve fabrika üretimi olan kumaşlar Azerbaycan’da yaygınlaşmaya başlamıştır.

⁷ A. N. Mustafayev, **Şeki sanatkarlar diyarıdır**, Bakı: Elm Basımevi, 1987, s.43 – 46.

⁸ Mustafayev, s.61- 69.

Azerbaycan'da kumaş teknolojisinin üretimi boyamacılıkla da ilgilidir. İpekçilik alanında doğal boyaların kullanılması Azerbaycan ipeğinin eski popülaritesini telafi etmekle beraber, ipek üretiminin özellikle satılık ipeğin miktarının artmasına sebep olmuştur. Bu çabaların sonucunda 1830'lu yıllarda ipek üretimi Kafkasya'da bir senede 15000 metreye ulaştığı halde, yüzyılın ortalarına doğru bu miktar yaklaşık iki kat artarak 24000 ile 32000 metreye ulaşmıştır⁹.

O dönemde Kafkas ülkelerinde üretilen ipeğin büyük bir kısmı Azerbaycan'da üretilmekteydi. Azerbaycan'ın geleneksel ipekçilik sanayisi 1850'li yıllarda daha çok ilerledi. 1861 yılında Bakü'de 17532 metre ham ipek üretildi ve bunun 14889 metresi Rusya'ya ihraç edildi¹⁰.

19. yy.'ın ortalarında Güney Azerbaycan'dan el sanatları ürünlerinin büyük çoğunluğu ihraç edilirken, yüzyılın sonlarına doğru ihracat yavaşlamaya başlamıştır. Pamuk, yün, koza, gön (deri) vb. kumaşlar hammadde şeklinde ihraç edilmiştir. Ülkedeki endüstriyel durgunluk ve yabancı ürünlerin rekabeti sonucunda mevcut atölyeler iflas etmiş, çünkü çoğunlukla Rusya'dan pamuk, yün, ipek vb. kumaşlar getirilmiştir¹¹.

---

⁹ A. N. Mustafayev, **Azərbaycanda Şerbaftlıq Sanatı**, Bakü: Elm Basımevi, 1991, s. 36.

¹⁰ Mustafayev, s. 37.

¹¹ F. Agasıoğlu, **Güney Azerbaycan Tarihi Yazıları**, Bakü: Elm Basımevi, 1985, s. 52 – 62.

1.2 - 19 . YY. AZERBAJCAN KADIN GİYSİ TAKIMLARI

1.2.1 - Üst Giyim

19. yy. Azerbaycan kadın üst giyimleri; cepken, arkalık, baharı, külece, kürdü, eşmek, canlık , lebbade, katibi, katubu, meyzer, çahçur, üst eteği, üst gömleğidir.

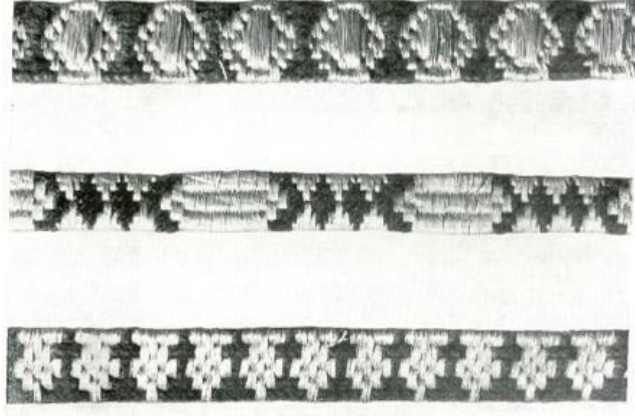
Bu bölümde Azerbaycan'ın 19. yy.'a ait elde edilmiş örnekleri bölgelere göre ayrılarak kadın giysilerinin özellikleri incelenmiştir.

1.2.1.1 - Cepken

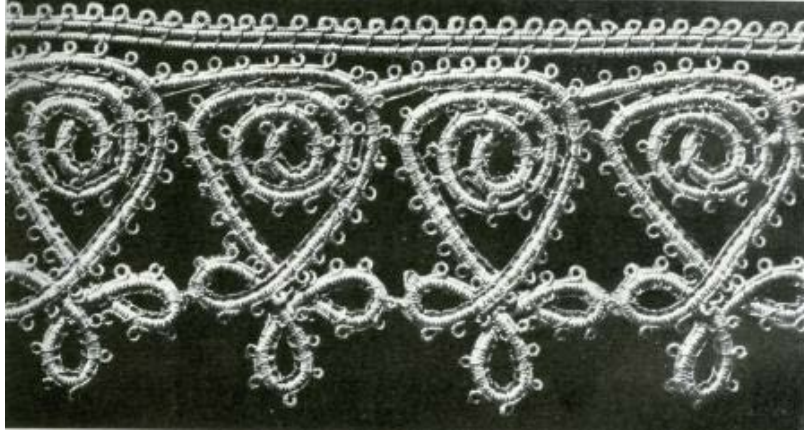
Cepken, Azerbaycan yöresel giysilerinin temelidir. *Arkalık, lebbade, baharı ve külece* (üst giysileri) bu temeller üzerinde hazırlanmıştır. Bununla ilgili bir kaç çeşit temellendirme vardır :

1. Kolun kısıklıvrak hareket serbestliğini engellememesi kaydı ile alt birleştirme dikişi ile dikilmesi ;
2. Yaka kesimine belli bir şekil vererek yörelere göre ayırt edilmesinin sağlanması ;
3. Sırt kısımda bele yırtmaç ekleyerek, genişliğin sağlanması ;
4. Üst giyimini dar şekilde dikerek vücut çizgilerinin o dönem için ideal kabul edilmiş vücut kalıbına benzetilmesi ;
5. Soğuk havalardan korunmak için bel hattına eklenen ek kumaşın kısmen uzun kesilmesi vb.

Cepken kalıplarının biçilmesinde dörtgen şekilde kesilmiş kumaş parçaları kullanılırdı. Cepken mutlaka astarlı dikilirdi. Bu hem kıyafetin kullanım süresinin uzamasına, hem de el dikişlerinin kamufle edilmesine yardımcı olurdu. Cepkenin bütün kenar dikişleri üzerine sabitlenen çeşitli *bafta, zincire* (dantel çeşitleri) vb. süs öğeleri ile el dikişlerini gizlemeyi amaçlıyordu.

Resim 2 : 19. yy. Bakü'ye ait çeşitli baftalar *

Resim 3 : 19. yy. Şuşa'ya ait iğne oyası tekniğinde bafta **

---

* , ** Azizbeyov, s. 53.

Resim 4 : 19. yy. Şuşa'ya ait iğne oyası tekniğinde zincire *

Bel hattına kadar vücuda dar dikilmiş olan cepkene, bel hizasından aşağı genişlik vermek için yan dikiş hatlarında eteğe yakın 10-12 cm ölçülerinde yırtmaç ve kumaş çıkıntısı yapılırdı. Üst üste giyilmiş olan çok sayıda (3'ten 10'a kadar) büzgülü *tuman'lar* (etekler) kadının kalça ölçüsünü görsel olarak daha büyük gösterir ve cepkenin alt kısımlarının genişletilmesini sağlardı.

Cepkenin eldiven ile biten ek dikilmiş kolları olurdu. Bu kolun kenar dikiş hatları boyunca süslü düğmeler dikilir ve ilikler açılırdı. Bu da soğuk ve rüzgarlı havalarda kolun kolaltına iliklenmesini sağlıyordu. Cepkenin kol altından astarı görüldüğü için her zaman astarlık için renkli ve kıymetli kumaşlar kullanılırdı¹².

Y.N.Babayan, Karabağ'da giyilen cepkenin yaka kısmının çok sayıda pullarla süslendiğini yazıyor¹³. K.T. Karakaşlı ise Doğu Kafkasya'da cepkeni “*zıvın*” veya “*zıvın*” adlandırdıklarını yazıyor¹⁴. Azerbaycan'ın Kazak yöresinde cepkeni *arkalık* olarak adlandırıyorlardı, atlas kumaştan hazırlandığı için “*atlas arkalık*” deniliyordu¹⁵.

¹² Azizbeyov, s. 53.

¹³ E.N. Babayan, **O Jenskoy odejde Karabakha**, Uçenie zapisi ATU, C:7, Azerbaycan 1956, s.89.

¹⁴ K.T. Karakaşlı, **Materialnaya Kultura Azerbaidjantsev**, Bakü 1964, s. 76.

¹⁵ A.K . Trofimova, **Azerbaycan Giysilerine Dair Makale** ,s. 169.

* Azizbeyov, s. 81.

Resim 5 : 19. yy. Karabağ yöresine ait cepken *

---

*- Fotoğraf : Leman Şerifli, Azərbaycan DevletTarih Müzesi, env. No 102/11.

1.2.1.2 - Arkalık

Tirme (ipek kumaş çeşidi), tafta, kadife, atlas, *hara*, *zerhara* (kendinden desenleri olan parlak ipek brokar kumaş çeşitleri¹⁶) kumaşlardan hazırlanan astarlı üst omuz giyimidir. Karabağ arkalıkları günümüzde olan korseli iç giyimlerinin de işlevini yerine getirmiştir. Bu amaçla kuzu kaburgası, metal malzeme veya törpülenmiş çubuğu dikey olarak arkalıkların orta bel dikişlerinin arasına yerleştirmişlerdir.

Zengin kadınların arkalıklarının yakasına mutlaka altın ve ya gümüş koza düğmeler dikilirdi.

Azerbaycan halk şiir türü olan bayatı’da şöyle geçiyor :

“Arkalığım üç müdür?
Düğmesi gümüş müdür?¹⁷”

Arkalıklar bel kesimlerinin şekillerine göre üç kısma ayrılır :

1. Bakü, Şirvan, Borçalı, Kürdemir
2. Gence- Karabağ
3. Nahçıvan, Lenkeran, İrevan, Şeki, Kazak

Birinci gruba ait olan arkalıkların beli, büzgülü ek kumaşlardan hazırlanan boy ölçüsü 10 cm’den 31 cm’e kadar biçilirdi.

İkinci gruba ait olan arkalıkların belindeki pililer kısmen kısa, tahminen 8 ile 18 cm uzunluğundaydı .

Üçüncü gruba ait olan arkalıkların beli dikişsiz olup, kesimi cepkenin modeline uygun kesilirdi.

Arkalıkları kol kesim şekillerine göre dört kısma ayrılır:

1. Nahçıvan, Lenkeran, İrevan, Şamahı
2. Kazak, Borçalı
3. Şeki , Bakü
4. Gence, Karabağ

¹⁶ <http://nedir.az/xara-nedir-xara-haqqinda>

¹⁷ H. Gasımov, M. Guliyev, **Bayatılar**, 2. Basım, Bakü: Azerbaycan Devlet Basımevi, 1960, s. 190.

Birinci gruba ait olan arkalıkların kol biçimi uzun, hiçbir şekil verilmeden düz kesilirdi. Nahçıvan'da “*pazıbent*” (kola geçirilen enli kuşak) ile dikilen arkalıklara da rastlanırdı. Serin havalarda arkalığın üzerinden külece giyildiğinde pazıbent geriye katlanarak süs oluştururdu.

İkinci gruba ait olan arkalıkların kol biçimi aynen cepkende olduğu gibidir.

Üçüncü gruba ait olan arkalıklarda kol dirseğe kadar düz dikilir, bazen dirseğe ek kumaş ilave edilirdi. Bu da sadece süs amaçlı yapılmaktaydı.

Dördüncü gruba ait olan arkalıkların kolu “*nilufer*” kol diye adlandırılırdı. Şirvan yöresinde buna “*yelpaze*” kol da denilirdi¹⁸.

Yaka kesimlerine göre ise arkalıklar belli bir gruba ayrılmaz, çünkü her yörenin yaka modeli farklılık göstermiştir.

---

¹⁸ Mustafayev, *Şirvanın Maddi Medeniyeti*, s. 88.

Resim 6 : 19. yy. Şirvan Hanı, Mustafa Hanın eşinin üst giysi takımı, arkalık *

* Fotoğraf : Leman Şerifli, Azərbaycan Devlet Tarih Müzesi, env. No 103/14.

1.2.1.3 – Baharı

Baharı; bahar aylarında giyildiği için bu giysiye *Baharı* denmektedir. Serin havalarda giyilen, sırtınmış (kapitone), astarlı kadın üst omuz giyimidir. Baharı, bel hizasına kadar vücudu sıkıca sarar, bel hizasından sonra zarif pilili uzun bir etek oluştururdu. Kol biçimi düz, boyu dirseğe kadar, yakası ise açık kesilirdi. Baharı Karabağ, Bakü ve Lenkeran'da giyilirdi.

Resim 7 : 19. yy. Şuşa'ya ait baharı *

---

* Fotoğraf: Leman Şerifli. Azərbaycan Devlet Tarih Müzesi, env. no 133/6.

1.2.1.4 – K lece

Nahçıvan yöresinde yaygın olan sıyrınmış (kapitone), astarlı kadın omuz üst giyimidir. Kolu düz, dirsek hizasının altında, yakası açık biçilirdi. K lece'nin bütün kenarları ve dikiş hatları boyunca süsler yapılırdı. Genel olarak kalın kadife ve tafta kumaşlardan hazırlanan k lece'nin süsleri üst eteğin s slerine benzer yapılırdı. Gürcistan'da yaşayan Azerbaycan'lı kadınların da k lece giydiklerini yazan C.E. Novruzov, bu giysinin isminin g rci giyimlerinde de olduğuna dikkat  ekiyor¹⁹. K lece kelimesi giysinin üzerinde çok sayıda  i ek, g l desenleri olduğu için “*güllüce*” sözcüğünden türemiştir. Yazar A.A.Bakıhanov erkek giyimlerinden bahsederken de “k lece” kelimesini kullanıyor²⁰. Demek ki, bu hem kadın, hem de erkek giysisi idi. K lece erkek giyimine Mirza Kadim İrevani'nin “Genç Oğlan” resminde de rastlıyoruz. Resimde çizilmiş genç, mavi renkli uzun kollu arkalığın üzerinden kısa kollu, bel hattından kesimli olan büzgülü k lece giymiştir. K lece bütün kenar dikişleri boyunca bafta (dantel çeşidi) ile süslenmiştir.

Resim 8 : “Genç oğlan” *

¹⁹ C. A. Novruzov, Traditsionnaya Sovremennaya Materialnaya Kultura Azerbaidjantsev Projivayuşix v Gruzii. Avtr., Bakü 1991, s. 18.

²⁰ Abbasgulu ağa Bakıhanov, **Kitab-ı Askeriye**, Azerbaycan Klasik Edebiyatı kütüphanesi, 8. Cilt, Bakü 1830, s. 337

* Sabire D nyamaliyeva, **Azerbaycan Giyim Medeniyeti Tarihi**, Bakü: Nağıl evi, 2003, s.40.

Resim 9 : 19. yy. İrevan yöresine ait kadın külecesi **

* Fotoğraf : Leman Şerifli, Azərbaycan Devlet Tarih Müzesi, env. No 99/9.

1.2.1.5 – Kürdü

İşlenmiş kürkten hazırlanan, kürklü tarafı astarla birleştirilerek, üzerine kumaş dikilmiş, kolsuz, kadın üst kadın giysisidir. Kürdü, soğuk havalarda giyilen, kolsuz, sıcak üst giysisidir. Kürdü'nün tüm kenar dikişleri boyunca başka bir kürkten süs dikilirdi. Kürkle ana kumaşı birleştiren el dikişlerinin kamufle edilmesi amacı ile üzerine bafta dikilirdi. Kürdü'nün üzerine tirme, tafta vb. kalın kumaş dikilirdi.

Karabağ'da kürdü kırmızı kadife kumaştan, astarı mavi veya başka renk ipek kumaştan dikilirdi. Fakir aileler kürdünün etrafına kürk yerine bafta ile süsleme yaparlardı²¹.

Kürdü, vücudu sıkıca saracak şekilde dikilir ve yanlarına 12 cm ölçüsünde yırtmaç yapılırdı. Gence'de giyilen kürdünün üzerine kumaş dikilmez, deriye kendi renginde olan ipliklerle nakış yapılırdı. Ayrıca koltuk ve kenar dikişlere ek kürk dikilmezdi.

Kürdü, Gürcistan'da yaşayan Azerbaycan'lılar tarafından “sırıgılı” ve “gödekçe” diye adlandırılmıştır. Bu da ceket anlamına gelir²².

Resim 10 : 19. yy. Şuşa yöresine ait kürdü *

²¹ Babayan, s.89.

²² Novruzov, s.18.

* Azizbeyov, s. 77.

1.2.1.6 - Eşmek

Eşmek, kürkün üzerine kumaş dikilerek hazırlanan sıcak, yarım kollu, üst omuz giysisidir. Ayrıca, kürkle üst arasında ince bir astar bulunmaktadır. Bazen de astar ile üst kumaş arasına yün dizilerek sıyrılmış (kapitone) eşmek'ler hazırlanırdı. Eşmek'in kol ağzı ve kenar hatları kürk ile süslenirdi. Kol oyuğu geniş biçilirdi. Kürk ile üst kumaş birleşme yerleri şerit halinde bafta ile süslenirdi ve düğmesiz olarak ve önü açık kullanılırdı. Kürdüde kullanılan üst kumaş genellikle baskı desenli olmakla birlikte, dar gelirli ailelerde düz, desensiz kumaş kullanılırdı.

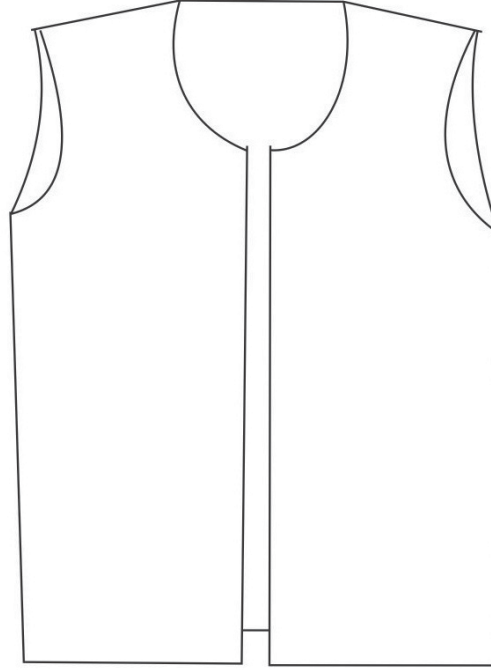
Resim 11 : 19. yy. sonu Şeki yöresine ait eşmek*

---

* Azizbeyov, s. 120.

1.2.1.7 – Canlık

Canlık, krd'nn süssüz, sade Şekli olup dar gelirli aileler tarafından giyilirdi. Hem erkek, hem de kadın giysisidir, genelde önüne düğme dikilir. Muğan yöresine ait kadınlar bu giysiyi “*yel*” diye adlandırırldı. Yel, çoğu zaman kırmızı veya yeşil kadifeden hazırlanırdı. Gelir düzeyi yüksek olan kadınların giydikleri yel’e koza düğmeler dikilirdi. Yapılan araştırmalarda canlık görseline ulaŐılamadıĖı için, elde edilen tanımlamalar doğrultusunda aşağıdaki çizim yapılmıştır.

Çizim 1: 19.yy.’a ait canlık modeli*

1.2.1.8 – Lebbade

Şeki, Bakü ve Şamahı şehirlerinde giyilen üst omuz giysisidir. Lebbadenin astarı ile üst kumaşı arasında sıyrılmış (kapitone) ara kumaşı bulunmaktadır. Kolu dirseğe kadar düz dikilir, koltuk altı açık bırakılırdı. Resim 13 a, b’de görüldüğü gibi. Bazen kolağzına süs amaçlı bol kolluk (golçag) dikilirdi. Lebbade’nin bütün kenar dikişleri çeşitli baftalar, zincireler ile süslenirdi. Ön tarafın yaka kısmına gümüş koza düğmeler ve çingiraklar dikilirdi. Şamahı’da giyilen lebbade’nin kollarına kürk dikilir, yırtmacına ise genişliği sağlamak için iki üçgen şeklinde kumaş parçası eklenirdi.

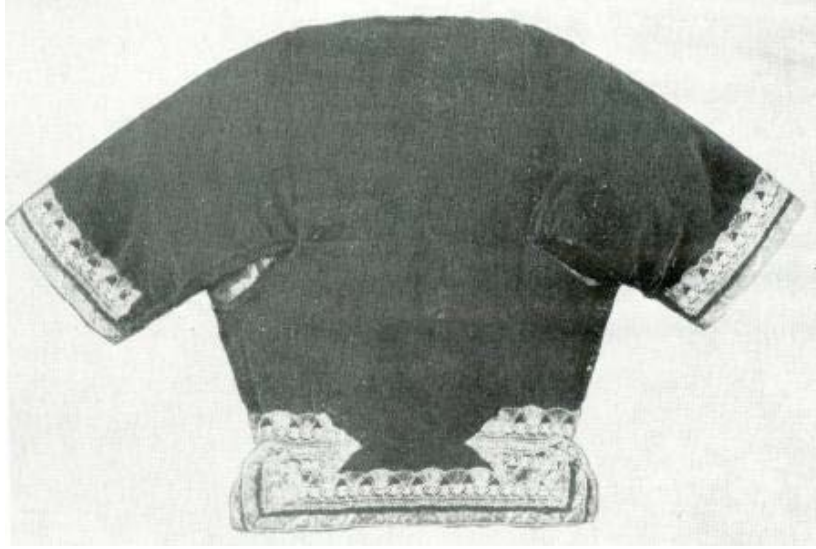

Resim 12 : 19.yy. Şeki yöresine ait kadın lebbade’si *

* Fotoğraf : Leman Şerifli, Azərbaycan Devlet Tarih Müzesi, env. No100/7.

a.

b.

Resim 13 a, b : 19. yy. Şeki yöresine ait lebbade *

---

* Azizbeyov, s. 121.

1.2.1.9 – Katibi

Borçalı yöresi özelliklerini gösteren Katibi; baharı ve külecenin farklı bir şeklidir. Eteği uzun ve büzgülü, dekoratif kolu ve uzun kolluğu olan katibi'nin yakasına kürk dikilirdi. Bütün kenar dikişlerine de biye dikilerek, süsleme yapılırdı. Yapılan araştırmalarda katibi ile ilgili yeterli kaynak bulunamamıştır.

Resim 14 : Borçalı yöresine ait kadın katibisi

Fotoğraf : M. Tilke*

---

* Dünyamalyeva,,s.40.

1.2.1.10 – Katubu

Karacalı yöresinde giyilen katubu, katibinin kürk ile süslenmiş şeklidir. Katubuda kürk, bel hizasından başlayarak, ön ve tüm kenar dikişkerini çepeçevre süsler. Yaka, gerdanlık yada diğer boyun süs eşyalarının kullanılabilmesi için boş bırakılır. Ağır yaka gerdanlıkları veya boyun süsleri omuzlara dikilmiş olan biritlere asılır ki, bu da yakanın boş bırakıldığını kanıtlamaktadır.

1.2.1.11 – Meyzer

Meyzer, günümüzde mutfakta kullanılan önlüklerle benzerlik göstermektedir. Bir tarafı hayli süslü, öteki tarafı ise sade olurdu. Bazı meyzerler göğüs ve etek kısmından oluşur, bazıları ise sadece bel hattından kemerli, tek parça etek biçimindedir. Bazı meyzerlerin göğüs kısmı süslü olurken, etek kısmı sadedir. Ya da bunun tam tersidir. Sade olarak kullanılan meyzerlerin bazen de kenarlarına süsleme yapılmıştır.

1.2.1.12 – Çahçur

Çahçur, eski dönemlerden 20. yy. başlarına kadar Azerbaycan'da daha çok at binerken giyilen, kadınların kullandığı paçası büzgülü, bol bir şalvar çeşididir. Alt bel giysisi olan çahçur, iki ayrı paçadan oluşur. Çahçur'un kesimi diğer şalvarların kesiminden farklılık gösterir. Paçalar için kesilen kumaş dört adet *yamuk* (geometrik terim) parçadan oluşur. Her parça ayrı ayrı hazırlanır. Kesilen bu kumaş parçalarının eğimli kenar noktaları ve yan kenar tarafları karşı karşıya getirilerek, birbirbine spiral dikişle birleştirilir. Köşesi fazla kalan eğimli parça topuk çizgisini oluşturmaktadır. Parçalar ayrı ayrı giyilir, fazla kalan köşe ise tumanın *nife'sine* (pantolonun bel kısmının bağlama yeri) sabitlenir. Çahçurun spiral şekilli dikilmiş olması, bacak boyunca dikey çizgi, kumaşın diyagonalinin (çaprazı) boyuna denk gelir ki, bu da gerilme zamanı deformasyona uğramamasını sağlar. Çahçur Anadolu'da Çakşır olarak bilinen alt giyim ile benzerlikler de göstermektedir.

Resim 15 : 19. yy. Şeki yöresine ait çahçur *

---

* Azizbeyov, s. 121.

1.2.1.13 - Üst Tumanı (Üst Etek)

Azerbaycan kadınlarının üst üste giydikleri eteklerin sayısı 3 ile 12 arasındadır. Bu eteklerin boy ölçüsü genellikle 84 cm ile 102 cm arasındadır. Giyilen etek sayısı ve boy ölçüsü, kadınların ekonomik durumlarına ve mesleklerine bağlı olarak farklılık göstermektedir. Nahçıvan, İrevan, Tebriz ve Gilan bölgelerinde yaşayan kadınların etekleri daha kısadır. Bu yörelere ait eteklerin boy ölçüleri 51,5 ile 75 cm arasındadır. Nahçıvan yöresine ait eteklerin uç kısımlarına bolca nakış işlenerek, süslemeler yapılırdı. Genellikle etek süslemelerinde toz boncuklarla işlenmiş nakışlar, gümüş spiraller ve benzeri süs malzemeleri kullanılırdı. Dar gelirli kadınlar ise etek uçlarına çizgiler şeklinde birkaç ince şeritler dikerek süslerlerdi.

Eteklerin dikiş teknikleri bütün yörelerde aynıdır. Etek süslemeleri yörelere göre farklı özellikler göstermektedir. Eteklere genellikle süslü kumaşlardan kalın biye dikilirdi. Bazen bu biye ana kumaşa tasarruf etmek için yapılırdı. Etek ucu geriye katlanarak üst kısımda dikiş izini gizlemek amacı ile dikiş boyunca nakış işlenirdi.

İrevan yöresinde ise giyilen üst eteklerin boy ölçüsü topuklara kadar inmektedir. Üç veya dört parçadan oluşan bu etekler büzgülü ve pililidir. Bel katlama payına bağlama ipi geçirilir. Bağlama ipinin ise en önemli özelliği dokuma tezgahında dokunmuş olmasıdır.

Resim 16: 19. yy. Azerbaycan şairi Hurşitbanu Natevan'a ait üst eteği *

* Fotoğraf : Leman Şerifli, Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi, env. No 144/2.

1.2.1.14 - Üst Gömleği

Genellikle pamuklu kumaş veya ipekten yapılan ve çuha (cepken-yelek) altına giyilen bir omuz giysisidir. Özel günlerde ise ipekten yapılanlar tercih edilirdi. Yaka genellikle hakim yaka veya V yaka diye tabir edilen türden olurdu. V yakalı olanlar genç kızlar tarafından tercih edilirdi. Çünkü altın, gümüş gerdanlık veya başka takılar kullanılırdı. Dik görünümlü hakim yaka daha çok kışlık olarak kullanılırdı²³. Dışarılık gömleğin (ev dışında giyilir) kol ağzına, yaka kenarlarına, boynuna süsler yapılır, nakışla süslenir ve metal pullarla işlenirdi. Genellikle giysinın boyun kısmı tek düğme ile, bazen de birbirine yakın dikilmiş altın veya gümüş düğmelerle iliklenirdi. Bu süslü kısım “*eteklik*” olarak adlandırılırdı. Eteklik’in etrafına şeritler şeklinde süslemeler yapılırdı. Şeritlerden biri altın ve ya gümüş pullardan, diğeri ise çeşitli süs pullarından oluşurdu²⁴. Gömleğin kol altına “*hişte*” (kaynaklarda türkçesi *kuş* olup, kol altına genişlik vermek için eklenen kumaş parçası, peş, *köşebent*, körük olarak da adlandırılır) yapılırdı²⁵. *Köşebent* genellikle üst giyim ile aynı renkte seçilir, bu da gömleğin estetik güzelliğini bir bütün olarak gösterirdi. Gömleğin kolu düz, şekil vermeden kesilir, bazen de narin büzgüler ilave edilir ve üst giyimin kolundan iki parmak kadar uzun kesilirdi. Üst giyimin kolunun altından görünen bu kısım, büzgüler verilerek giysiye daha çok estetik güzellik katıyordu.

Üst gömlekleri boy ölçülerine göre 4 kısma ayrılır :

1. Nahçıvan, Bakü, Şeki, Gence - Karabağ, Şamahı, Lenkeran, İrevan’da gömleğin boy ölçüsü 46,5 cm ile 54 cm arasındadır.
2. Lenkeran’da giyilen uzun üst gömleği, diz hizasından tahminen dört parmak kadar kısadır.
3. Borçalı’da kullanılan ve üst eteğin yerine geçen uzun gömlek 138 - 140 cm boyundadır.
4. Şamahı, Beylegan, Lenkeran, Sederek ve İrevan yörelerinde üst eteklerin üzerine giyilen gömleklerin boy ölçüsü ise 45 cm’dir²⁶.

²³ <http://www.azerbaycan-185/azerbaycan-yoresel-giysiler-58352/>

²⁴ Trofimova, s. 159, 167, 168.

²⁵ Dünyamaliyeva, s. 32.

²⁶ Trofimova, s. 60.

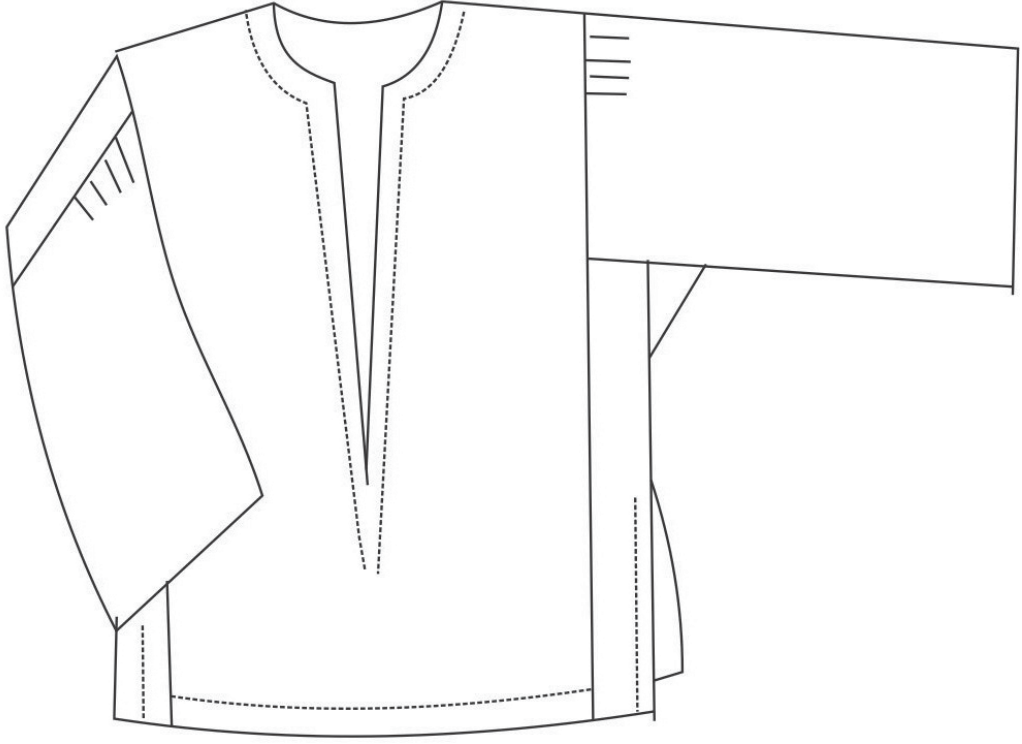
Bütün gömleklerin yan dikiş hatlarında hareket serbestliğini sağlamak için yırtmaç vardır. Genellikle üst gömleklerin arka tarafı ön tarafından daha uzundur.

Bakü, Nahçıvan, Lenkeran'a ait gömlekler analiz edildiğinde bu sonuçlar saptanmıştır :

Bakü ve Karabağ gömleklerinin kesimi aynıdır. Kolun üst kısmına büzgüler verilerek omuza birleştirilmiştir. Gömleğin etek uçları ensiz olduğundan, kol altından başlayarak gömleğin etek uçlarına kadar dörtgen şekilde 6 x 16 cm ölçüde ek kumaş dikilmiştir. Kol altına genel olarak köşebent yapılmıştır. Gömleğin eni hareket serbestliği için yeterli olduğu zaman ek kumaş dikilmemiştir. Kolun üst kısmı büzgüsüz olduğunda, kol enini arttırmak için dirseğe kolluk ilave edilmiştir, bu da *yelpaze kol* diye adlandırılmaktadır .

Şeki'ye ait üst gömleğinin kolu dirseklerden itibaren kol ağzına doğru genişlemektedir. Ayrıca, koltuk altından başlayarak gömleğin etek ucuna kumaş ilavesi yapılarak genişlediği görülmüştür.

İrevan'da giyilen uzun üst gömleğinin ön tarafı üç parça olarak kesilir. Birinci parçanın boy ölçüsü kol enine göre hesaplanır. İkinci parçanın kol ölçüsü karın hizasının altına kadar olur. Üçüncü parçanın boy ölçüsü ise eteğin üzerine gelecek şekilde giyildiği zaman, alttan dört parmak görüneceği kadar şekilde hesaplanır. İkinci ve üçüncü parçalar her biri bir öncekinden biraz daha geniş kesilir ve büzgüler yapılır.

Çizim 2: 19. yy.'a ait üst gömleği modeli *

Resim 17: 19. yy. Kuba yöresine ait üst gömleği*

---

* Fotoğraf : Leman Şerifli, Azərbaycan Devlet Tarih Müzesi, env. No 124/3.

1.2.2- İÇ GIYİM

19. yy. Azerbaycanda iç giyim, iç gömleği, ara ve iç eteği olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. İç gömleği, ara ve iç etekleri aşağıda anlatıldığı gibidir.

1.2.2.1- İç Gömleği – İçlik

Şirvan yöresi kadınlarının kullandığı iç gömleği hem el dokuması kumaş, hem de hazır satın alınan kumaşlardan yapılırdı. Kadın iç gömleğinin boyu uzun tutulur ve her iki yanlarına da yırtmaç yapılırdı. Dar gelirli aileler üst gömleği olarak da kullanmak amacı ile iç gömleklerini renkli kumaşlardan dikerlerdi²⁷.

Şeki yöresi kadınlarının iç gömleği beyaz bez kumaştan hazırlanır, içlik katlama usulü ile biçildiği için omuzlar dikişsiz olurdu. Kol oyuğu ve kollar düz kesilir, kol altına her hangi bir genişlik verilmezdi. Kol bitimine küçük bir yırtmaç açılır ve düğme ile iliklenirdi. İçliğin yakasının daha dayanıklı olması için yakanın ters tarafına aynı kumaştan 48 x 19,5 cm ölçüsünde ek parça dikilirdi²⁸.

İrevan yöresi kadınlarının iç gömleği diz hizasından biraz yukarıda olup, uzun kollu, düz biçimli ve koltuk altına köşebent eklenmiş olarak hazırlanırdı. Gömleğin yakasının dayanıklı olması için ön ve arka tarafların iç kısmına dört parmak eninde ikinci bir kumaş dikilmiştir. Bazen köşebent, gömleğin eteğine doğru genişlik verme amacı ile büyükçe kesilirdi. Dar gelirli ailelerde içlik, küçük çiçek desenli beyaz pamuk veya keten kumaştan, yüksek gelirli kadınların içliği ise atlas ve ipek kumaştan hazırlanırdı²⁹.

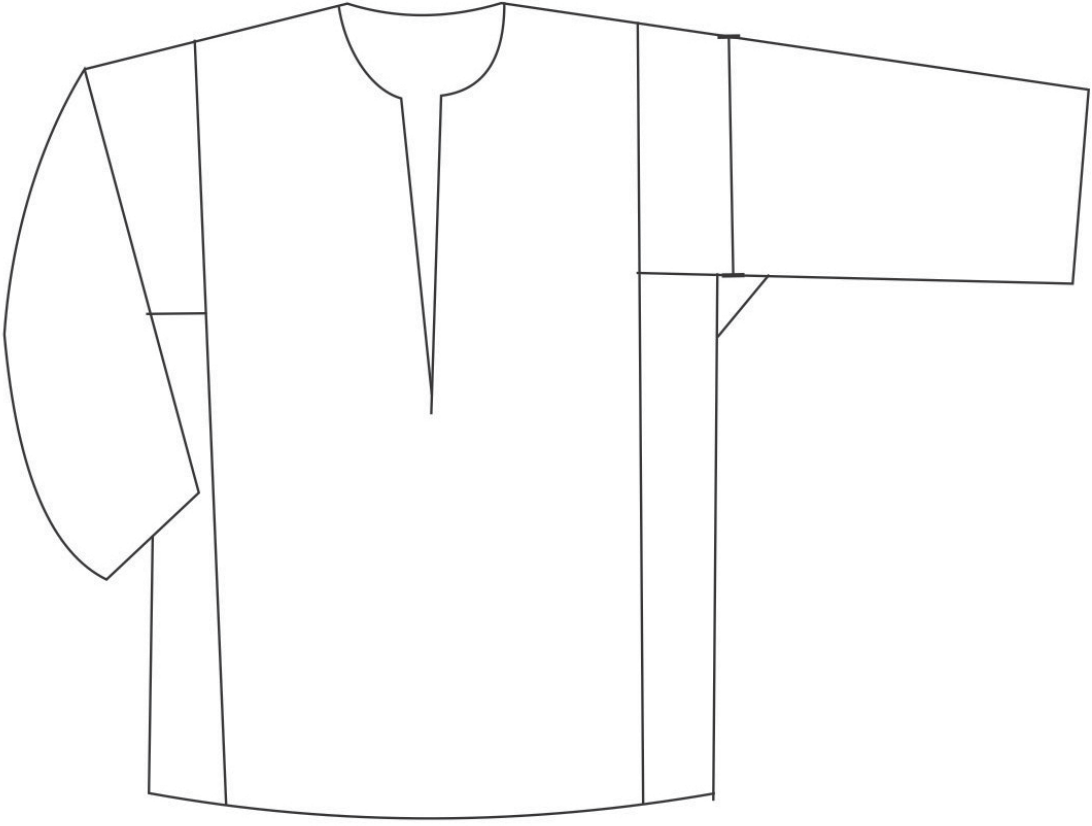
Muğan yöresi kadınlarının “uzunluk” diye adlandırdıkları iç gömlekleri kolsuz, üçgen şekilli, yakası açık olur ve kendi aralarında “sosi” diye adlandırdıkları beyaz pamuklu bez kumaştan hazırlanırdı. Bu yörede giyilen üst gömleğe göre uzunluk’un boyu hayli uzundur³⁰.

²⁷ Mustafayev, **Şirvanın Maddi Medeniyeti**, s. 84.

²⁸ Trofimova, s. 52.

²⁹ Aliyeva Zarife Rza kızı, Bakü, Yusuf Vezirov sok.29, Ermenistan göçmeni (terzi), (sözlü görüşme , 2014).

³⁰ H. N. Məmmədov, **Muğanın Maddi Medeniyeti**, Bakü 1977, s. 12.

Çizim 3 : 19. yy.'a ait iç gömleği modeli *

1.2.2.2- İç Tumanı (İç Etek)

Şirvan yöresi kadınlarının iç giyimi “*darbalag*” diye adlandırdıkları dizlik ile tamamlanmaktadır. Bu da günümüzde tayt ile benzerlik göstermektedir.

Şeki yöresi giysi takımlarını araştıran A.K. Trofimova, makalesinde, Şeki’ye ait olan eteğin iç eteğe benzer olduğunu yazıyor³¹. Fakat yapılan diğer araştırmalara göre; Şirvan’lı kadınların kullandıkları bu etek iç etek değil, ara eteğidir. Çünkü iç bel giyimi mutlaka “*miyança*”lı (pamuk kumaştan dikilen astar) birleşme ile dikilirdi³².

Nahçıvan giysi takımında üst etek boyu hayli kısa olduğu için, ona uyumlu olarak “*şelte*” (orta dikiş hattına miyança eklenerek hazırlanmış bol paçalı iç eteği) diye adlandırdıkları iç eteğinin de boyu kısa tutulurdu.

İrevanda giyilen şelte hakkında kaynaklarda şu bilgiye rastlanmaktadır: “Sıradan insanların etek boyları topuklara kadardır. Şelte ise üst etekten dört parmak kadar kısa kesilirdi³³.”

Muğan yöresi kadınlarının iç giysisi dizlik ile tamamlanmaktadır. İrevan ve Nahçıvan yörelerinde dizlik “*iştan*” diye adlandırılırdı. Bu kelimenin kökenini araştıran B.R.Memmedova, onun “*iç don*”, “*iş ton*”, “*diz ton*” sözlerinin *ştan* sözü ile aynı anlamlı olduğunu göstermiş ve bu kelimenin türk kökenli olduğunu ıspatlamıştır³⁴.

1.2.2.3- Ara Tumanı (Ara Etek)

19. yy.’da Azerbaycanda giyilen ara eteğinin sayısı 1 ile 11 adet kadar olmaktadır. Dikimi ise daha önce anlatılan üst eteğinden farksızdır. Sadece, boy ölçüsü üst etek ölçüsünden daha kısa tutulur.

³¹ Trofimova, s. 53.

³² V. K. Gardanov, **Khozyaystvo i Materialnaya Kultura Narodov Kavkaza XIX-XX vv.** 439 Bakü: Elm Basımevi, 1971, s.158.

³³ Aliyeva Zarife Rza kızı, Bakü, Yusuf Vezirov sok.29, Ermenistan göçmeni (terzi),(sözlü görüşme , 2014).

³⁴ B.R. Mamedova, **Nazvaniye Odejdi Na Azerbaidjanskom yazıke.** Bakü 1992, s.14.

1.2.2.4- Şalvar

Rahat ve pratik giyim çeşidi olan şalvar, günlük yaşamdaki hareketleri kolaylaştırmak amacıyla hazırlanan giysi çeşididir. Kadınlar, uzun eteğin kendi hareketlerini engellememesi için, eteğin arka tarafını paçalarının arasından geçirip bel katlama payının ön tarafına sabitlerler. Böylece, geniş etek iki parça şeklini alır³⁵.

Şirvan yöresinde ise “*cütbalag*” diye adlandırılan, her bir paçası 5-6 parçadan oluşan şalvarlar giyilirdi.

Resim 18 : 19. yy. Bakü yöresine ait şalvar *

³⁵ Mustafayev, *Şirvanın maddi medeniyeti*, s.87.

* Fotoğraf : Leman Şerifli, Azərbaycan Devlet Tarih Müzesi, env. No 63/3.

1.2.3 - BAŞLIK

19. yy. kadın başlıkları baş örtüleri ve baş süsleri olarak iki gruba ayrılır.

Baş örtüleri kendi içinde de üç gruba ayrılır:

1. Hijyen amaçlı - *cuna, fite, kaşbent, leçek, çütkü, tübetey-arahçın* (takke), *kınabent, gıygac, terek* ;

2. Muhafaza amaçlı - *tül, çütkü, örpek, yaylıg, kelağayı, çarşaf* ;

Kumaşı daha kalın örtüler : Şal *yaylıg* (örtü), ipek yaylıg, kaşmir şal, *heyratı kelağayı*, tirme şal, *boğazaltı, garmag* (kanca), *dinge, rüben* (gözleri de kapatan yüz örtüsü), *nikab* (yüz örtüsü), duvak;

3. Süs işlevini yerine getiren örtüler- başlık, örpek, *gaz-gazı, naz- nazi, tübetey, çütkü gabağı* (çütkü önü), baş bağı, boğazaltı , kanca.

Resim 19 : 19. yy. sonu “Boğazaltı” boğaz eşyası. Altın. Şamp (metal kalıp veya alet),
19. yy. sonu “Çütkü gabağı”. Altın, telkari gibi parçalardan oluşan başlık *

* Fotoğraf : Leman Şerifli, Azərbaycan Devlet Tarih Müzesi, env. No 123/2.

Birinci gruba ait olan; *cuna, fite, kaşbent, leçek, çütkü, tübetey, kınabent, gıygac, teseke* aynı şekilde giyilen başlıkların farklı isimleridir. Bu örtüler, ince dokunmuş pamuklu kumaştan dörtgen veya üçgen şekilde kesilmiş kenarları oyalı veya oyasız başlık türüdür. Saçları bir yere toplamak, üzerinden takılacak kıymetli başlıkları saç terinden korumak için kullanılırdı. Şeki, Kuba ve Şamahı yörelerinde bu örtülere saç torbası, tül, çütkü de denilirdi. Bunun için alın kısmına “*çütkügabağı*”, “*alınabağı*” diye adlandırılan baş süsü takılarak kapatılırdı. Üst örtünün altından tülbentin görünmesi hoş karşılanmazdı. Bu gruba ait olan *tübetey, teseke* veya *arahçın* adlandırılan başlık (takke) ter önleyici olarak kullanılsa da, o hayli süslü ve nakış işlemeli olurdu. Çütkü ve tülün aksine, teseke’in ön tarafının görünmesinin her hangi sakıncasının olmadığı gibi, aynı zamanda çütkügabağı’nın yerine geçer ve süs işlevini yerine getirirdi. Düşmemesi için bazen çene altında kanca ile, bazen de üzeri taşlı tel tokalar ile örpek ve kelağayıya sabitlenirdi.

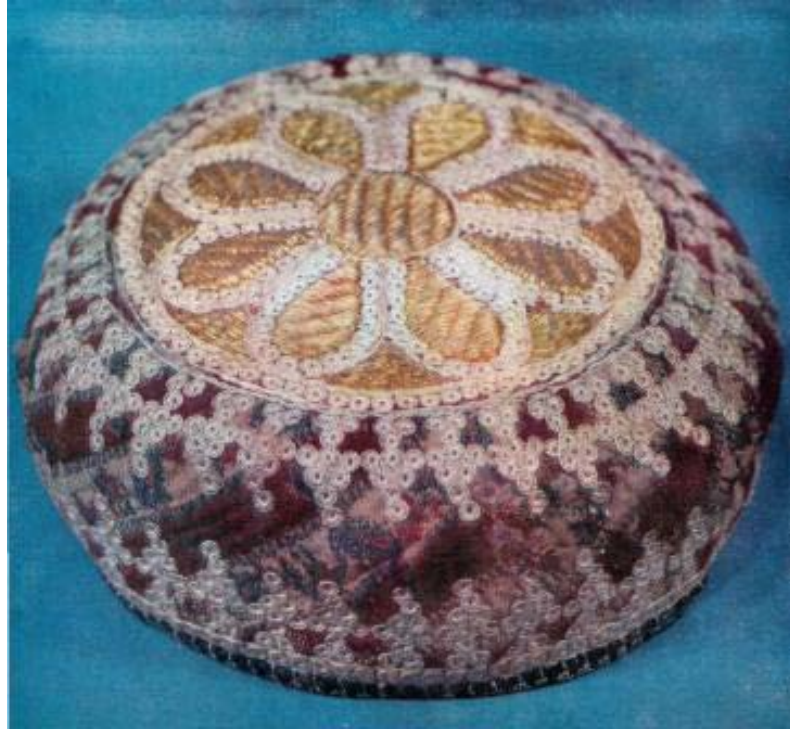
Azerbaycan’lı gelinler düğün günü başlarına takke takarlardı. Bu başlık çeşidi kalın kıymetli kumaştan hazırlanır ve üzerine iki sıra altın pul dikilir, bu da gelinin alnını süslüyor ve takkenin altından bir kaç uzun örgü sallanırdı³⁶. Ayrıca, düğün günü gelinlerin başına duvak da örtülmektedir.

İkinci gruba ait olan muhafaza amaçlı takılan örtülerin yörelere göre bağlama şekli de değişiklik gösterir.

Karabağ’da takkenin üzerinden takılan kelağayı çapraz katlanır, merkez noktası takkenin ortasına sabitlenir, iki uç önde çene altında karşı karşıya getirilir, sonra da sağ uç sol omuzdan arkaya doğru, sol uç ise geri katlanır, sol omuzdan sırt kısmından bele doğru sallanırdı. Bazen de karşı karşıya gelen uçlar ters yöne götürülerek, boynun arkasında düğümlenirdi. Yüksek gelirli kadınların örtüsü başlığa sabitlenir, pahalı kumaşlardan dikilen örtü bol şekilde omuzdan arkaya doğru sarkıtılırdı. Bu durumda da boynun açık kalan kısmını gömleğin dik hakim yakası kapatırdı.

---

³⁶ Gasımov; Guliyev, s. 103 – 104.

Resim 20 : 19. yy. Bakü'ye ait tübetey (takke) *

Resim 21 : 19. yy. Bakü'ye ait tübetey (takke) **

---

* Azizbeyov, s. 47.

** Fotoğraf : Leman Şerifli, Azərbaycan Devlet Tarih Müzesi, env. No 147/9.

Şamahı yöresinde çütkünün üstünden örtülen yaylıg (örtü) çapraz katlanır, merkez noktası alında olur, örtünün uçları saçların altından çapraz geçirilir, ön kısımda her bir taraf diğerinin üzerinden geçirilerek arkaya döndürülür ve örtünün uçları saçın altında, boynun arka kısmında düğümlenirdi. Ek olarak üstünden şal bağlanırdı.

Resim 22 : 19. yy. Şamahı'lı kadınlar *

Genç kızların başlığı ise uzun saçaklı örtüden oluşurdu. G.Gagarin'in 1840 yılında çizdiği "Şamahı'lı dansçı" resminde görüldüğü gibi, çütkü çapraz bağlanarak süs oluşturmuş, üzerine takılan örtü de bol olarak bağlanmıştır.

Resim 23 : "Şamahı'lı dansçı" **

---

* Dünyamalyeva, s.172.

** Dünyamalyeva, s.173.

Şirvan yöresinde tübetey, *tesek* diye adlandırılırdı³⁷.

Lenkeran yöresinin dağ köylerinde örtülerden başa (yaylıg) “*şedde*” yapılırdı. Şedde, dört adet farklı ölçüde ve farklı renkte olan örtülerden oluşurdu. En küçük ölçülü birinci örtü çapraz katlanır, merkez noktası alın kısmına denk gelecek şekilde ön tarafta el ile tutulur. İkinci büyük ölçülü örtü Şamahı’da bağlandığı gibi örtülürdü. Üçüncü aynı ölçüde ve farklı renkteki örtü yine çapraz katlanır, uçları saç altından karşı karşıya getirilir, başın orta kısmında ilk çaprazın arkasında düğümlenir ve uçlar, oluşmuş katların arasında saklanılırdı. Birinci örtünün el ile tutulan uçları geriye katlanarak süs şeklinde başın arka tarafında saçların üstünde düğümlenirdi. Bu üç örtü birlikte *şedde* diye adlandırılırdı. Üzerinden bir ucunda kanca, diğer ucunda ilik olan başlık sarılarak sabitlenir ve son dördüncü yaylıg (örtü) bağlanırdı.

Şehirli kadınlar genellikle iki adet örtü takarlardı. Yüksek gelirli kadınlar ise alt yaylıg yerine takke kullanarak, altın ve gümüş süs eşyaları takarlardı boynlarının açık kalan kısmı örtü ile değil altın eşyalarla kapatılırdı. Bu durumda başlığa ve takkeye sabitlenmiş örtü geriye doğru atılarak, bol olarak bırakılırdı.

Şeki yöresinde tülün üstünden örtülmüş olan kelağayının kaymaması için onun üstünden süslü dokuma ile kancalı baş ipi bağlanırdı.

Gürcistan’da yaşayan Azerbaycan kadınları soğuk havalarda bütün bu baş örtülerinin üzerinden yün kaşmir şal örterlerdi³⁸.

İrevan yöresindeki kadınlar inci dizilmiş çütküler, gerdanlıklar ve altın, gümüş gibi eşyalar kullanırlardı. Dar gelirli kadınlar ise çiçek desenli baş örtüleri takarlardı. Kızlar ve genç kadınlar ise genellikle, beyaz baş örtüsü kullanırlardı. Yas törenlerinde siyah örtüler takılırdı.

³⁷ Mustafayev, *Şirvanın Madii Medeniyeti*, s. 91 – 93.

³⁸ Novruzov, s.18.

Resim 24 : 19. yy. G.Gagarin'e ait "Bakülü kadın" resmi *

Rü bent ve *nikab* yüzü yabancı erkeklerden saklamak için takılan bir parçadır. Bu dönemde kadınlar dışarıya çıkarken giysinin üzerinden çarşaf giyerlerdi. Çarşaf hem dörtgen, hem de dairesel kesilirdi. Bakü ve Bakü etrafı yaşam bölgelerinde çarşaf ya siyah tek renk atlas kumaştan, ya da ekose ipek kumaştan, Nahçıvan ve bazı başka yörelerde ise beyaz çiçek desenli kumaşlardan hazırlanırdı. Bakü rüzgarlar şehri olduğu için çarşafın bel hizasından ip ile bağlanmasına da rastlanmaktadır.

Resim 25 : 19. yy. Bakülü çarşafli kadın **

* Dünyamalyeva, s.175.

** Dünyamalyeva, s.175.

Resim 26 : 19. yy. G.Gagarin'e ait "Bakülü kadın" resmi *

Resim 27 : 19. yy. Şuşa yöresine ait rübent**

Azerbaycan'ın bazı yörelerinde yaşayan etnik kökenli halklar çarşaf giymezlerdi. Sosyalist devriminden sonra çarşaf kaldırıldı, tercih eden kadınlar ise sadece tek bir baş örtüsü takmaya başladılar³⁹.

³⁹ Aliyarlı, s.200.

* Azizbeyov, s. 80.

** Fotoğraf : Leman Şerifli, Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi, env. No 152/1.

1.2.3.1. – Kelağayı

Kelağayı bir baş ötüğü çeşidi olup, günümüzde Azerbaycan'ın İsmaili bölgesine bağlı olan Basgal Köyünde çok yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu bölgede dokumacılığın hangi dönemlerde başladığı bilinmemektedir. Köydeki eski hamam ve camiler, taş döşenmiş sokaklar, orta çağdan kalma kanalizasyon sistemi, köy etrafındaki kaleler, Basgal'ın eskiden gelişmiş bir bölge olduğunu göstermektedir. 19. yy.'ın sonuna ait bir kaynakta Şamahı, Şuşa, Gence gibi şehirlerle bir sırada Basgal ve Mücü köylerinde de atölyelerde darayı, ganovuz, mov, tafta, alaca, taftinlik, kemha, cecim (çözgü yüzlü ipekli dokuma türü) vs. kumaşlar, yorgan yüzü, başörtüsü, çarşaf, mendil vb. dokuma ürünlerin üretildiği, bu ürünlerin İran, Rusya, Dağıstan, Gürcistan vs. ülkelere ihraç edildiği belirtilmiştir⁴⁰. Basgal köyü son iki yüz sene boyunca özellikle baskı tekniği ile desenlendirilmiş ipekli dokum kumaşları ile ün kazanmıştır. Boyamacılığın Kafkaslar'da çok eski tarihlerde bilindiğini antik Yunan tarihçilerinin eserlerinde Hazar denizi dolaylarında yaşayan ulusların doğal boyalarla kumaş üzerine desen yaptıklarına ilişkin bilgilere rastlanmaktadır⁴¹. Basgal köyünde ipek dokumacılığı ile beraber boyamacılık da gelişmiş, dokunan kumaşlar dokuma sırasında desenlendirildiği gibi, baskı yöntemi ile de desenlendirilmiştir. Basgal'da dokunan ürünler arasında *kelağayı* diye adlandırılan geleneksel kadın başörtüsü özel bir yere sahiptir.

---

⁴⁰ S. R. Damadanova, **Opisanie Kavkazskoy Vısyavki Predmetov Selskogo Khozyaystviya promıshlennosti v gorode Tbilisi v 1989 g.**, Tiflis 1983. s. 1993.

⁴¹ L. G. Lopatinskiy, **Sbornik Materialov Dlya Opisanıya Mestnostey i Plemen Kavkaza**, Tiflis 1908, s. 14-15.

19. yy.'da bu köyde kumaş dokumacılığı sadece kelağayı dokumacılığına yönelik üretim yapılmıştır. Saf ipekten mekikli, iki ayaklı ve iki gücülü tezgahlarda bezayağı örgüsü ile dokunan ve baskı ile desenlendirilen kelağayılar çeşitli ebatlarda, değişik desen ve renk seçenekleri ile üretilmektedir. Bu köyde kelağayı dokumacılığı 1890'lı yıllara kadar devam etmiş, günümüzde ise yok denecek kadar azalmıştır. Günümüzde bu köyde sadece birkaç tezgah vardır, faaliyette olan boyahaneler ise daha fazladır. Bu boyahanelere dokunmuş ham kelağayılar Şeki şehrindeki atölyelerden getirilerek burada desenlendirilmektedir. Eskiden Basgal köyündeki her evde dokumacılık ve boyamacılıkla uğraşıldığı halde, günümüzde bu sanatlar yok olmaktadır.

Resim 28: Kelağayılı kadın *

*- <https://www.google.com.tr/search>

Resim 29 : 19.yy. kelağayı dokuma tezgahı *

---

* - <https://www.google.com.tr/search>

1.2.4 – AYAKKABI

19. yy. kadın ayak giysisi, yün veya ipek çorap, onun üzerine giyilen “*neleyin*” veya “*çust*” diye adlandırılan kadın pabucunun üst kumaşı *müşkü* veya *tumaç* (kıymetli ipek kumaş çeşitleri) diye adlandırılan malzemedен, alt tarafı ise deriden hazırlanırdı⁴².

Şehirli kadınlar, evde çok az topuklu, üzeri ise nakış işlemeli *neleyin* diye adlandırılan bir çeşit ayakkabı giyerlerdi.

Resim 30 : 19. yy. Şuşa yöresinde ait başmak *

⁴² Mustafayev, Şirvanın Madii Medeniyeti, s.94.

* Azizbeyov, s. 83.

19. yy. Azerbaycan'ın bütün yörelerinde yn ve ipekten nakışlı çoraplar dokunur, çorap nakışları her bir yörenin halı ve süs nakışları ile aynı olurdu.

Resim 31 : 19. yy. Şuşa yöresine ait orap *

---

* Azizbeyov, s. 82.

Bu döneme ait uzun çizmelere de rastlanmaktadır. Gence yöresine ait çizmelerin kadife kısmı üzerine “tekelduz” tekniği ile altın renk iplikle nakışlanmıştır.

Resim 32 : 19. yy. Gence yöresine ait uzun çizmeler *

Yüksek gelirli kadınların ayakkabılarının altına baskı tekniği ile desen yapılırdı. Bu dönemde açık ve yüksek topuklu ayakkabı çeşidi hoş karşılanmazdı.

---

* Azizbeyov, s. 93.

1.2.5- AKSESUARLAR

Azerbaycan sanat dünyası tarihsel olarak, yerleşik ve yarı göçebe yaşam biçimi tarzında, Türk etnokültürel temelli Azerbaycan kültürü bağlamında gelişmiş ve şekillenmiştir. Bu, Alban-Türk etnokültürel çevre temelinde gelişen geleneksel zanaat türlerine özgü iş aletleri ve üretim süreci, bunun yanında türk ve daha sonra orta çağlarda Azerbaycan'lıların benimsediği Arap, Fars kültürü içeren ürünleri de kapsamaktadır. Karabağ, döneminin yetenekli yerel ustalarının eserleri sayesinde gelişmiş, önemli zanaat merkezlerinden biri olmuştur. Azerbaycan'lı ve özellikle de Şuşalı ustaların taklit edilmesi zor, sanatının ve ustalığının çok sayıdaki örnekleri; çeşitli kuyumculuk şaheserleri, günümüzde hem kullanılmakta, hem de değişik müzelerin koleksiyonlarında korunmaktadırlar. Bu paha biçilmez koleksiyonların içinde çeşitli küpeler, gerdanlıklar, bilezikler, kemerler yer almaktadırlar.

Resim 33 : 19. yy. Azerbaycan'a ait gümüş kemer *

*- <http://azerbajans.com/photo/zergerdasqas/zergerdasqas.html,4>

1.2.5.1- Bilezik

Resim 34 : 19. yy. telkari tekniğinde gümüş gül-bilezik*

Resim 35 : 19. yy. sonu Bakü'ye ait telkari tekniğinde altın bilezik **

* <http://azerbajjans.com/photo/zergerdasqas/zergerdasqas.html>,47.

** <http://azerbajjans.com/photo/zergerdasqas/zergerdasqas.html>,41.

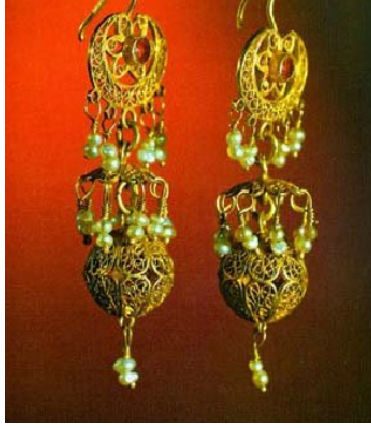

Resim 36: 19.yy.'a ait bilezik, yüzük, kemer *

* Fotoğraf: Leman Şerifli , Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi, env.no.123/2.

1.2.5.2- Küpe

Resim 37 :

19. yy.'a ait altın küpeler *

Resim 38 :

19. yy Bakü'ye ait emay tekniğinde altın
“kadeh zeng” adlı küpeler **

1.2.5.3-Kemer

Resim 39 : 19. yy. Bakü'ye ait telkari tekniğinde gümüş kemer **

* <http://azerbaijans.com/photo/zergerdasqas/zergerdasqas.html>, 3.

** <http://azerbaijans.com/photo/zergerdasqas/zergerdasqas.html>, 31.

*** <http://azerbaijans.com/photo/zergerdasqas/zergerdasqas.html>, 67.

2 – 19. YY.'DA AZERBAJYAN KADIN GIYSİLERİNDE KULLANILAN KUMAŞLARIN TEKNİK ÖZELLİKLERİ

İnsanlık tarihinin bilinen en eski üretim tekniklerinden biri dokumadır. Kumaş dokumacılığı, insanların iklimlere göre sıcak ve soğuktan korunmak için, örtünme, giyinme ihtiyacından doğmuştur. Dokumacılık, zamanla her ulusun kültür, ekonomik yapısına göre farklılıklar göstererek ilerlemiştir.

Dokuma; hayvansal, bitkisel ve madeni çözümlü ipliklerinin alt ve üstünden geçen atkı iplikleri ile oluşturulan bir örgü türüdür. Azerbaycan'da pamuklu dokumalara *bez*, yünden olanlarına *çulha* (*çuha*), ipek dokumalara *ipek kumaş* denilmektedir.

Dokumalar yatay ve dikey tezgahlarda dokunur. En eski olanı ağaç tezgahdır. Bu tezgah üzerine, yukarıdan aşağıya doğru uzatılan ve *çözgü* adı verilen ipliklerin aralarından, *atkı* denilen iplikler yatay konumda geçirilerek, ileri-geri hareket eden bir tarak vasıtası ile dokunur.

Dokuma kumaş üretimi; yün, pamuk, ipek, keten elyaflarının ve aynı zamanda onların doğal boyar bitkilerinin bolca bulunduğu yerlerde gelişmiştir. İnsanlığın varoluşundan günümüze yaşamda kullanılan giysi ve eşyaların önemli bir kısmı dokuma kumaşlardan oluşmaktadır.

19. ve 20. yy. kumaşları kısmen geleneksel ve klasik kumaşların devamı niteliğinde olup, sade motiflerden oluşan bir kompozisyona hakimdir. Bu kumaşlar geleneksel bir temele otursa da yeni bir üslup ve ifade etme biçiminin özelliklerini de taşımaktadır. Bu dönemde Azerbaycan kumaş ve kumaş işlemlerinin sanatsal düzenlenmesinde masallardan, destanlardan, dolayısıyla klasik halk edebiyatından alınmış yazılara rastlanmaktadır.

Bu dönemde üretilen kumaşlardan giysiler, çeşitli boyutlarda örtüler ve günlük kullanım eşyaları hazırlanmaktaydı.

2.1. 19. - 20. yy.'da Azerbaycan'da Nakışlı Dokuma Kumaşlar

Bu kumaşların dokuma türleri çeşitlidir. Bu dokumalardaki fark *argaç* (atki), *arış* (çözgü) ipliklerinin belli miktarda alınması ve onların çaprazlaştırılıp farklı biçimde aktarılmasıdır. Dokuma kumaşlarda desenler genellikle renkli argaç ipliklerinin, bazen de arış ipliklerinin vasıtasıyla oluşturulur. Bu kumaşlara “yüzlük örtüsü – *avand*” denilmektedir. Yüzlük örtüsü, atki ve çözgü ipliklerinin birbiriyle kesiştiği noktada dikdörtgen şeklinde mikrogözenekler oluşturmaktadır. Kumaşın ön ve arka tarafı arasındaki görünüm farklılığı dokuma tekniğinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, çözgü iplikleri kumaşın üst tarafında olup atki ipliklerini örtmüş olursa, bu da *çözgü örtüsü*'nü oluşturmaktadır. Dokuma kumaşlarda *desen karışı (raport tekrarı)* renkli atki ve çözgü ipliklerinin uygun tekrarından elde edilmektedir. Tafta, *mov*, *darayı* gibi ipekli dokuma kumaşların raportu düz yönde ve küçük ölçeklidir. Azerbaycan halk dokumalarının ölçüleri tezgahların yapısına uygun olarak, eni 50 cm, boyu ise 80 cm'den fazla değildir.

İpek : Çağlar boyunca ipeğin hafif olması, kolay taşınması ve büyük gelir getirmesi nedeni ile ülkelerin siyasi ve ekonomik yaşamında önemli rolü olmuştur.

Türkler'de ipek kelimesi Kıpçak Türkçesindeki *yipek* kelimesinden gelir. Eski türkçe deyimini olarak *ak kumaş* ipek kumaş anlamına gelir ki, bunun kökeni Doğu Türklerindeki *aghu* kelimesidir⁴³.

Eski Çin, bütün dünyanın en zengin, en büyük uygarlık merkezlerinden biridir. Keşiflerin büyük çoğunluğu gibi “ipek”in keşfi de Çin'e aittir.

Eski bir Çin efsanesine göre bu elyafın sırrının, Çin İmparatoriçesi Si-Ling-Chi tarafından keşf edildiğini anlatır: “Si-Ling-Chi, bundan 4000 yıl kadar evvel, Çin imparatorunun karısıydı.

Bir gün imparatoriçe sarayın bahçesindeki dut ağaçlarının altında gezerken, dalların arasında küçük, sarı ve beyaz renkte tuhaf kozacıkların örülmüş olduğunu farketti ve dalı eğip baktı. Şişman beyaz bir tırtılın, örümcek ağına benzer bir şekilde

---

⁴³ Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara: Türk Dili Kurumu 1983, s.78.

güzel ve parlak elyafını sürekli kendi vücudu etrafında dolamakta olduğunu gördü. Böylece, dut ağacında gördüğü beyaz ve sarı renkteki kozaların bu şişman tırtıllar tarafından yapıldığını ilk defa anlamış oldu.

İmparatoriçe, kozalardan bir tanesini aldı ve kozanın yapılmış ve örülmüş olduğu, örümcek ağına benzeyen elyafını çözmeye çalıştı ve bu parlak elyafın bir ucunu çözüp çıkarttı.

İmparatoriçe, her gün bahçesinde bulabildiği kozaların elyafını bu şekilde çözmeye çalıştı. Böylece o, çözüp bir araya getirdiği elyaftan bükülebilecek kadar bir iplik meydana getirdi. Bu yeni iplikten bir parça kumaş ördürdü. Meydana gelen kumaş o kadar parlak ve mükemmeldi ki, İmparatoriçe o zamana kadar böyle güzel ve parlak kumaş görmemişti. İşte, “ipek”in sırrı böyle çözüldü⁴⁴.”

İpek’in sırrını keşfeden ilk ülkelerden biri de Japonya’dır. Acaba Japonlar bu sırrı nasıl elde ettiler?

Efsaneye göre, Çin’in ipek üreten şehirlerinin birinde oturan dört Çin’li kız Japonlar tarafından kaçırıldılar. İşte bu dört Çin kızı Japonlara, ipek böceğine nasıl bakılacağına, kozalarının nasıl işleneceğinin sırrını öğrettiler.

Hindistan da bu sırrı bulup çıkararak ilk ülkelerden biridir. Bu hususta, bir Hint prensi ile evlenen Çin prensesine dair söylenen bir hikaye vardır. Bu hikayeye göre, “Hint prensiyle evlenen Çinli kız, memleketinden ayrılmadan evvel, biraz ipekböceği yumurtası ile bir miktar dut ağacı filizlerinden alarak, mücevherlerle dolu şapkasının içine yerleştirir. Çinli prenses ipekböceği yumurtalarını bu şekilde Hindistan’a kaçırmaya muvaffak olur. Sonra da, Hintlilere ipekböceğini üretmeyi öğretir⁴⁵.”

Vaktiyle Constantinople denilen İstanbul’da, Justinyen adında bir Roma İmparatoru vardı. O ve yanındaki asilzadeler, Çin’den getirilen ipekli kumaşlardan elbiseler giyerlerdi. Justinyen, bu ipek malzemeyi kendi ülkesinde de üretebilmeyi arzu ediyordu.

⁴⁴ Maud ve Miska Petersham, **İpeğin hikayesi**, 1957, s.4.

⁴⁵ Petersham, s.6.

Bir gün, daha önceleri Çin’de yaşamış olan ve ipekböceğinin yetiştirilmesi sırrını ve bakımını bilen iki İran’lı rahip Justinyen’in sarayına geldiler. Justinyen, bu iki rahibin bildiklerini öğrenir öğrenmez onlara büyük mükafatlar vaad etti. Sonra da, onları Çin’e giderek bir miktar ipekböceği getirmeğe gönderdi. Bu iki papaz, ipekböceklerini kaçırmış oldukları anlaşılırsa öldürüleceklerini bildikleri halde, bu tehlikeli yolculuğa koyuldular. Aylar sonra rahipler ellerinde birer sopa ile tekrar İstanbul’a döndüler. Bu sopalar birer bambu kamışı idi. Papazlar, bu kamışların her bir boşluğuna dut ağacı filizleriyle ipekböceği yumurtalarını gizli olarak yerleştirmişlerdi. Böylece getirilen ipekböceği Justinyenin emriyle üretildi ve İstanbul’u kısa zamanda ipek ticaretinin merkezi haline getirildi. Sonra da ipek sanayisi devamlı bir şekilde Avrupa içinde batıya doğru yayılmaya başladı⁴⁶.

Teknik olarak çözümlenmeye gelince ise ipek, kumaş haline özel makinalarda getirilir. Kumaş dokunmadan önce, ipek ipliği mutlaka kaynatılır. Kaynama sonunda ipek ipliği yumuşar. Çünkü ipliğin üzerini saran kaygan ve yapışkan madde kaynar suda erir. İpek imalatçıları, kaynatma sonucunda gramajı azalan ipeğin ağırlığını telafi edecek bir yol bulmuşlardır. İmalatçılar, yumuşayan ipeğe, tekrar eski ağırlığını kazandırmak için onu demir ve ya kalay tuzuna batırırlardı. Bu sıvı içinde kalan ipek bir miktar ağırlık çeker, eski ağırlığına gelirdi. Fakat böyle sıvılara batırılan ipekler, parlaklığından bir şey kaybetmeseler de dayanıksız ve çürük olurlardı. Aynı zamanda ipeğin lifleri de incelmış olurdu.

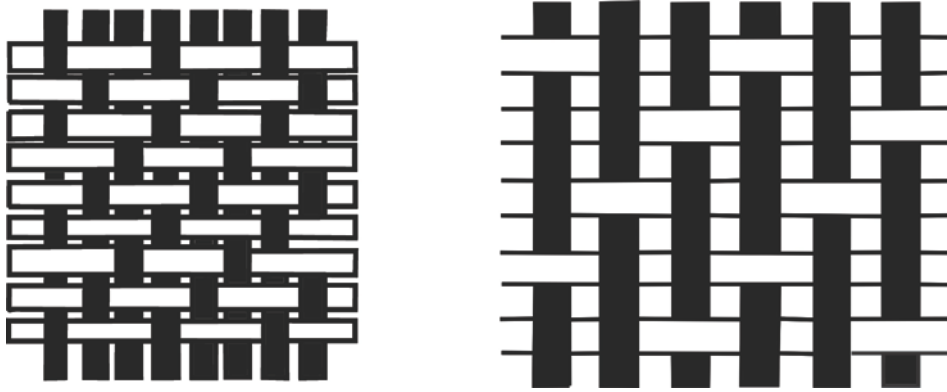

Resim 40 : İpek örneği (detay) *

⁴⁶ Petersham, s.8.

* Fotoğraf : Leman Şerifli, Bursa – Koza Han.

19.yy. dokuma kumaşların üretiminde *şayak* örgüsü de kullanılmıştır. Şayak çok eski bir dokuma çeşidi olup, çoğu zaman astarlık dokuma olarak da adlandırılmaktadır. Bu dokuma örgüsü diyagonal yönde hazırlanır. Atkı ve çözgü iplikleri birbiriyle örtüşmeyecek şekilde, yani 2'ye 1 oranla sıralanır ve kumaşın yüzeyinde küçük ve kabarık mikroçizgiler - rölyefler oluşur. Şayak, *atkı* ve *çözgü şayak*'ı isimleri ile de bilinir. Eğer kumaşın yüzeyinde çözgü ipliği ağırlıklı olursa – *çözgü şayağı*, tersine ise *atkı şayağı* denir⁴⁷. Şayak dokuma kumaşlar çok dayanıklı ve elastiki olurlar. Bu kumaşlar genelde astarlık, erkek üst gömleklerinin, aynı zamanda ipek baş örtülerinin hazırlanmasında kullanılmaktaydı. Şayak dokuması ile en çok siyah-kahve, kırmızı-mor renkli sıkı dokumalı, dayanıklı ve ışıltılı kumaşlar hazırlanmaktaydı.

Çizim 4 : Şayak örgüsü

Pahabiçilmez değerli halk dokumaları atlas dokumalar olarak da bilinir. Bu yöntem ile dokunan kumaşlar iki kısma ayrılır. Kumaşın yüzeyi çözgü ipliklerinden oluşuyor ise “*çözgü atlas*”, atkı ipliklerinden oluşuyor ise “*argaçlı atlas*” diye adlandırılmaktadır. Dört çözgü ipliği atkı ipliğinin üzerinden, birisi de alttan geçerse buna çözgü atlas denilmektedir. Bir çözgü ipliği alttan geçerek dört atkı ipliğini örterse buna da argaçlı atlas denilmektedir. Halk arasında atkı ve çözgü ipliği ipek olan atlas dokumalı kumaşlar “*lüpürti (liberti)*” diye adlandırılmaktadır⁴⁸.

Kumaşlar tafta ve atlas dokuma olarak iki örgü grubuna ayrılırlar. Birinci gruba darayı, mov, ganovuz, cecim; ikinci gruba ise atlas dokumalar dahil olmaktadır.

⁴⁷ Gülsüm Aliyeva, *Hasanbey Zerdabi Kafkas sergisinde*. Bakü: İlim ve Hayat, 1968, no 1, s. 22

⁴⁸ Aliyeva, *Azerbaycan Bedii Kumaş Ve Dikmeleri*, s.17.

İpekli kumaş çeşidi olan Tafta, tek renk ve desenli olarak dokunuyordu. “Tafta” kelimesinin İran’da bir yerleşim yeri olduğu düşünülmekte, kumaşın adını oradan aldığı tahmin edilmektedir. Fakat Şamahı yöresi dokumacıları “tafta” kelimesinin dokuma tezgahı olan “deftin” kelimesinden türetildiğini söylüyorlardı⁴⁹.

19.yy-da üretilen kumaşlardan biri de *ganovuz*’dur.

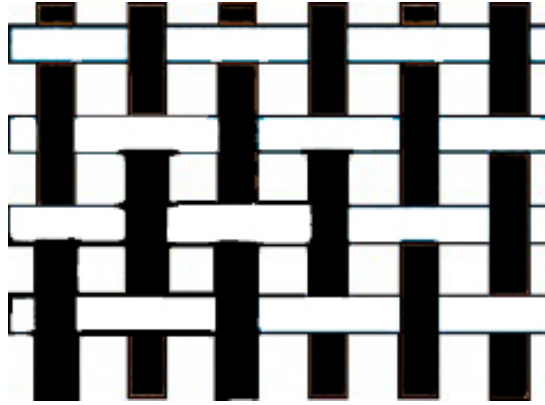
Ganovuz : Keten dokumalı bu kumaşın iplik sıklığı tafta’ya oranla daha fazladır (35x35). Ganovuzun çözgü iplikleri bükümlüdür. Bu kumaş zıt renkli (örneğin, sarı-yeşil, siyah- kırmızı, lacivert- kırmızı vb.) atkı ve çözgü ipliklerinden ikişer, bazen de üçer renkte dokunduğunda kumaşın yüzeyinin renk görünümü değişir. Kumaşın üzerine ışık düştüğü zaman çeşitli renkler ortaya çıkar. Bu renklerden dolayı halk içinde ganovuz’un farklı isimleri de vardır. Örneğin, “*şahi*”, “*cenneti*” (kırmızı rengin sarı ile karışımından ibaret olan ibrişim ipeği), “*ördek boynu*” (yeşil ile lacivert), “*gece-gündüz*” (siyah ile kırmızı), “*sabah- akşam*” (beyaz ile siyah) gibi. 19.yy’da ganovuz kumaş, iplik kalitesine göre ikiye ayrılır: *ham ganovuz*, *asıl ganovuz*. Asıl ganovuz, ibrişim ipeğinden hazırlanığı için yüzeyi şeffaf ve daha elastiki olur. Ham ganovuz ise çeşitli iplik karışımından hazırlanır ve bu nedenle yüzeyi şeffaf değildir. Bu ganovuz çeşidi halk arasında “fakir ganovuz”u adı ile bilinirdi. Ganovuz kumaşlar her zaman tek renk olarak dokunurdu. 19. ve 20. yy.’da sarı, yeşil, lacivert, kırmızı gibi tek renkli ganovuz kumaşlardan kadınlar tuman (etek), gömlek giyer ve çarşaf örtünürlerdi. Erkekler ise yeşil ile lacivert, kırmızı ile siyah karışımından oluşan “*çalarlı*” diye adlandırılan ganovuzdan hazırlanan üst gömleği giyerlerdi⁵⁰.

⁴⁹ M.K. Geydarov, **Goroda İ Gorodskoe Remeslo Azerbaycana XIII- XVII vv.** Bakü: Elm Basımevi, 1982, s.160-161.

⁵⁰ Aliyeva, s.23-24.

Kumaş dokumaları arasında renk haslığı ve kısmen desen çeşitliliği ile dikkat çeken *darayı* adlı kumaş günlük yaşamda da kullanılmakta idi.

Darayı, sık dokumalı, ipliği bükümlü, pişmiş kozadan hazırlanan yüzeyi şeffaf olmayan eski halk dokumalarındandır. *Darayı* kumaşlar şeritli ve ekose desenli olup, genellikle kadın üst giysilerinde kullanılırdı. 19. yy.'ın ilk yarısında Tebriz ve Şamahı'da “*yezd darayı*” diye adlandırılan bir *darayı* çeşidi dokunmakta idi. Genellikle yeşil renkli olan *yezd darayı*'nın önemi ve üstünlüğü, çözgü ipliğinin daha zarif olmasıdır⁵¹. Bazı yörelerde dokunmuş kumaşlarda farklı renk efektleri oluşturmak için bir kabın içerisine az miktarda su koyarak, üzerine birkaç damla yağ ya da petrol ekliyorlardı. Bu karışımın içerisine daldırılan kumaşlarda sulu boya görünümünde farklı desenler oluşurdu.

Çizim 5 : *Darayı* örgüsü

Mov : Bu kumaş çeşidi hem tek renk, hem de ekose desenli olur. *Mov* kumaşın ipliği biraz bükümlü ve çok zariftir. Bu kumaşlarda atkı ve çözgü sıklığı cm²'de 29x29'dur. *Mov* kumaşlarda soğuk renklere oranla sıcak renkler daha çok tercih edildiğinden, pembemsi kırmızı renkler hakimdir. Bu çeşit kumaşlar genellikle düğün kıyafetlerinin dikiminde kullanılırdı. Aynı zamanda gelin nevresimi de hazırlanırdı.

⁵¹ L.Y. Apostolov, *SMOMPK Ansiklopedi*, Tiflis,1981, s.146.

Cecim : Cecim ve bu türden olan şeritli dokumalar yün, pamuk ve genellikle ipek ipliklerden dokunurdu. Yatay yer tezgahında ipekten dokunan ensiz bir kumaş çeşididir. Türkçe’de cecim diye bilinen kumaş çeşidi ile karıştırılmamalıdır. Daha çok ikat ile benzerlik göstermektedir.

Resim 41: İpek cecim örneği (detay) *

Palaz, yünlü bir cecim türüdür. 19. yy.’ın ilk yarısına kadar en zarif çeşitli cecim örneklerine giysi çuha, elbise, yelek, günlük yaşamda ise yorgan yüzü ve örtülerde rastlanmaktadır.

Resim 42 : Yünlü cecim örneği (detay) **

* Fotoğraf : Leman Şerifli (kaynak kişi –Elgün Aliyevin örneklerinden, İçerişehir, Bakü).

** <http://www.luzine-happel.de/?tag=handwoven-linen&lang=en>

Cecimlerin sanatsal düzeni, tafta, darayı, mov vb. ipek kumaşlarda olduğu gibi renkli atkı ve çözgü ipliklerinin sayısından, şeritlerin tek tek veya grup halindeki ritmik tekrarlarından, bazen de tüm bunların üzerine eklenen her hangi desen uygulamasından oluşmaktadır. Cecim dokumalar teknik ve görsel özelliklerine göre 2'ye ayrılır :

1. Hemyan – zarif şeritleri olan, aynı zamanda pürüzsüz yüzeyli bir cecim çeşididir.
2. Ala köynek – hemyan'a oranla daha kalın, yüzeyi ise rölyefli cecim çeşididir⁵².

Resim 43 : 19. yy. Kalın ipekli cecim örneği (detay) *

Alaca : Pakumlu kumaşlar gündelik yaşamda maliyeti ucuz olması nedeniyle en çok kullanılmış dokumalardır. Başlıca pamuklu kumaşlar arasında “*alaca*” diye adlandırılan dokumalar yer almaktadır. “*Alaca*” terimler sözlüğüne göre çubuklu bir kumaştır⁵³. M. Zeki Pakalın ise *alaca* kumaşı, fes rengi ve lacivert zemin üzerine sarı çizgili bir nevi pamuklu kumaş şeklinde tanımlamış, sadece Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde değil, Anadolu'nun birçok yerinde dokunduğunu, fakat Erzincan *alacasının* en makbulü olduğunu belirtmiştir⁵⁴. Şam'da dokunan ipekli *alacaya şam alacası* denildiği ve arşiv kayıtlarında *alaca halep* tabirinin de yer aldığı görülmektedir.

⁵² Aliyeva, s.34.

⁵³ Hamid Araslı (Tertip edeni), **Kitab-ı Dede Korkut**. Bakü 1962, s.107.

⁵⁴ Mehmet Zeki Pakalın 'Kırpas', 'Kipas-ı Keten', 'Kırpas-ı Penbe', **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, 2. Cilt, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1983, s. 283.

* Fotoğraf : Leman Şerifli (kaynak kişi –Elgün Aliyevin örneklerinden, İçerişehir, Bakü).

Bu kumaş, önceleri İstanbul'da kadınlara ait içi astarlı pantolonlarda, sonraları ise halaylarda giyilen pantolon ve entarilerde kullanılmıştır. Çok dayanıklı bir kumaş olan alaca Anadolu'da da rağbet görmüş, giysi amaçlı mintan ve entari dikilmiştir. Arabistan'da ise hem kadınlara, hem de erkeklere entari yapılmıştır⁵⁵. Alaca, bazı kaynaklara göre pamuk ve ipek karışımı dokuma kumaş olarak tanımlanmış olup çözümlü ipliklerinin dokunmadan önce yer yer boyanarak, desenin bu ipliklerin dokunmasıyla sağlandığı ve ikat dokuma grubu içinde yer aldığı aktarılmıştır. Türkiye'de *makaslı* ve *taraklı* diye adlandırılan bu tekniğin kökeni eski çağlara dayanmaktadır. 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı tereke ve gümrük defterlerinde *anberi alaca*, *manisa alacası*, *Tire alacası*, *alaca basma* gibi birçok alaca çeşidi görülmektedir. Manisa, İzmir- Tire, Edirne- Keşan alacalarına kayıtlarda rastlanmakta olup kaftan, heybe, çarşaf, minder, kilim, peşkir gibi hem giyim, hem günlük kullanım eşyalarının yapımında kullanıldığından bahsedilmektedir. Atlas veya kemha bigi pahalı kumaşların yerine, alaca ile daha ucuza kaftan yapıldığı da bilinmektedir. İstanbul'da alaca satıcıları ayrı bir hırfet (lonca) halinde çalışmışlardır⁵⁶. “Al”, “ala”, “alışa”, “elişe” adı ile bilinen, yün ve ipekten oluşan, zıt renkli, sıkı bir dokuya sahip, dayanıklı eski bir dokuma çeşididir. Bu kumaşlar kırmızı ve beyaz - iki renkli şeritlerden oluşmaktadır. Azerbaycan kültürünün en önemli destanı olan “Kitab-ı Dede Korkut”ta alaca kumaşını yorgan yüzü olarak da kullanıldığı belirtiliyor⁵⁷. Alaca dokumasının sanatsal özelliklerinden, günlük yaşamdaki öneminden, üretim yeri hakkındaki bilgiden Kafkas İlkel Kurulu İpekçilik şubesinin raporlarının birinde bahsedilmektedir: “Alaca sıkı dokumaya, kırmızı renkli şeritlere malik ipek dokumadır⁵⁸”. “Şuşa'da üretilen bu çeşit kumaşı zengin kadınlar üst giysisi olarak kullanırlardı⁵⁹.”

⁵⁵ Pakalın, s.43-44; Zeki Sönmez, **Osmanlı Kumaş Sanatı İçinde Kuzey Suriye Dokumacılığının Yeri**, Ankara: “Ortadoğu”da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri, 2001, s.473; Zahide İmer, **Gaziantep Yöresinde Üretilen Kutnu, Alaca ve Meydaniye Kumaşların Bazı Teknolojik Özellikleri**, Ankara, 2001, s.14.

⁵⁶ Halil İnalıcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**. İstanbul: Yapıkredi Yayınları, 2001. s.102-103.

⁵⁷ Araslı, s.107.

⁵⁸ Legkobitov, **Otçeti o deyatelnosti Kavkazskogo Kustarnogo Komiteta I Uçrejdenniy po Kustarniy promışlennosti na Kavkaze v 1912- 1914 gg.**.Tiflis 1915, s.33-52.

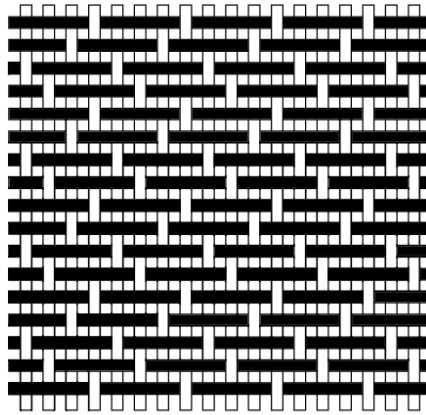
⁵⁹ Zeynep Gafarova, **O Şuşinskom Şelkotkatskom Proizvodstve**, Tiflis 1889, s.47.

Tetinlik : Alaca kumaş çeşitlerinden biridir. Yün veya ipek iplikten dokunan, çeşitli renkli şeritlerle desenlenen, evlerde kadınlar tarafından yer tezgahında dokunan cecim kumaş çeşididir. Tetinlik'in alacadan farkı daha sağlam ve daha seyrek dokuması ve daha enli şeritlerinin olmasıdır⁶⁰.

Haskırmızı : Bu kumaş çeşidi de sanatsal dokumalar arasında yer alır. Genellikle Gence üretimi olan bu kumaş, tetinlik'e oranla daha ince dokumadır ve şeritleri de daha incedir. Alaca ve tetinlik grubundan olan haskırmızı kumaş koyu kırmızı yüzey üzerinde sarı, yeşil, lacivert, beyaz, siyah şeritlere sahip, kadın ve erkek üst gömleklerinin dikiminde kullanılan kumaş çeşididir⁶¹.

Atlas : Genellikle düz renkte ince ipekten dokunmuş, sert ve parlak bir kumaş olup basit dokumalar grubuna girmektedir. Özellikle kaftanlarda sıkça tercih edilmiş olduğu görülür. *Müzehhep atlas, firengi atlas, taraklı atlas, sade atlas* gibi çeşitleri vardır⁶².

Avrupa'luların *Saten-Satin* dedikleri bu kumaşlar en eski ipekli dokumalar arasında yer almaktadır. Bu dokumaların atkı iplikleri gizli kaldığından, çözgü iplikleri yan yana gelir ve kendisine özgü bir parlaklık verir. Atlas dokumalar ipeğin parlaklığını en iyi yansıtan dokumalardır.

Çizim 6: Saten dokuma

⁶⁰ S. İ. Ojegov *Obyasnitelny Slovar*, Bakü, 1918, s.2.

⁶¹ Aliyeva, s.45.

⁶² Ömer Lütfü Barkan, *İstanbul Saraylarına ait mühasebe deftreleri.Belgeler*, 9. Cilt, s.13, Ankara1979, s.373; Mine Esiner Özen, *Türkçe'de Kumaş Adları*, Tarih Dergisi, İstanbul 1982, s.302, 314, 336; Nevber Gürsu, *Türk Dokumacılık Sanatı*, İstanbul: Redhouse, 1988, s.27; Hülya Tezcan, *Atlaslar Atlası, Pamuklu, Yün ve İpek Kumaşlar Koleksiyonu*. İstanbul: Yapı kredi Yayınları, 1993, s.29; N.Atasoy, W. Denny, *İpek Osmanlı Dokuma Sanatı*, İstanbul: TEB, 2001, s.217.

Kutnu, parlak kumaşların en eski örneklerinden biridir. Çok defa yol yol renkli çizgilerle yapılan bu kumaşların çözgü iplikleri pamuk ve ipek olarak atılır, dokunduğu zaman renkli çizgiler, atlas dokuması gibi parlak görünür. Bu kumaşlarda genellikle pamuklu atkı iplikleri kullanılmıştır. Özellikle erkek giysi ve kaftanları yapmak için kullanılmıştır. Kutnularda ipek çizgiler tek renkte ve genellikle sarı renk tonlarının bir araya getirilmesi ile yapılmıştır.

Kutnuların dokunduktan sonra pişirilmesi ve yumuşaltılması önemlidir. Fakat bazı dokumacıların kumaşı daha dayanıklı göstermek için, az pişirdikleri veya ham olarak satmak istedikleri bilinmektedir⁶³. Kutnunun, *düz Kutnular*, çiçekli *Kutnular*, *bağlama batik Kutnular* gibi türleri de vardır⁶⁴.

Diba : Zemini atlas dokuma olan, telli ve desenli bir kumaştır. Dokumasında bol miktarda altın veya gümüş tel kullanıldığında *ağır diba*, desensiz dokunduğunda *sade diba* olarak adlandırılmıştır. Diba, kaftan, şalvar, perde, yorgan yüzü, yastık gibi hem giyimde hem döşemelikte kullanılmıştır⁶⁵.

Tafta ve vala yazılı kaynaklarda birlikte geçmekte olup vala, günümüzde tam olarak bilinmediği için tafta ile benzer kumaşlar olduğu tahmin edilmektedir. *Tafta*, çözgü ve atkı ipliklerinin sıklığı eşit olduğu için sert ve dayanıklı bir kumaş olarak giyimde bolca kullanılmıştır⁶⁶. Taftanın, *çifte tafta*, *dü-hezari tafta* ve *yekta tafta* gibi çeşitleri olduğu bilinmektedir. Dokuma işleminden sonra yüzeyine elle zank sürüldüğü ve pürüzsüz hale getirildiği kayıtlarda yer almaktadır⁶⁷. *Vala*'nın ise dokunduktan sonra pişirildiği yani ısıya tabii tutulduğu düşünülmektedir⁶⁸. *Vala*'nın *vale-i musannef* ve *mugrak* gibi çeşitleri olduğu yazılı kaynaklarda görülmektedir⁶⁹. Valalar, tafta ayarında olan ipekli kumaşlardır. Tafta kumaşlar dokunduktan sonra pişirilmezler. İpekli kumaşların dokunduktan sonra pişirilmiş olanlarına vale demek mümkündür⁷⁰.

⁶³ Fahri Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*. İstanbul, 1960. s.42-43.

⁶⁴ İmer, s.14.

⁶⁵ İnalçık, s.18.

⁶⁶ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983, s.67, 114, 152, 346; Pakalın, s.449; Tezcan, s.29.

⁶⁷ Dalsar, s.55-57.

⁶⁸ Barkan, *XV. Asrın Sonunda Kanunname-i İhtisab-I Bursa*, s.7; Tezcan, s. 27.

⁶⁹ Dalsar, s.57.

⁷⁰ Barkan, s.30.

⁷⁰ Dalsar, s.55-57.

Çözü iplikleri daha seyrek olan taftalar, daha hafif ipekli kumaşlardır. Yelken bezi olarak kullanılan taftalarda ise çözgü iplikleri birkaç kat bükülerek gerekli kalınlıkta dokunmuştur. Sert tuşeli taftalar, kadın elbiseleri, sedir örtüleri, perde ve çadırlar yapmak için kullanılmıştır.

Hare, çözgüsü ve atkısı ipek olan sık dokunmuş, renkli dalgalı görünen bir kumaştır. Dokuma işleminden sonra iki kızgın silindir arasından geçirilen kumaşın, ezilmesi ve sürtülmesi sebebiyle hare elde edilmiştir. Bursa ve İstanbul hareleri dışında *freng-i venedik mevçli* nakışlı ve *freng-i sade mevçli* hare gibi Batı'lı harelerin adı kayıtlarda geçmektedir⁷¹. M. Z. Pakalın, Hare kumaşa farsça *Hara* dendiğini belirterek, *Burhan-I Katı* adlı eserde *Hara-yı Anabı* ve *Hara-yı Sade* olmak üzere iki çeşidi olduğunu aktarmaktadır⁷².

Gezi kumaşını ise M. Z. Pakalın, sert ve hareli bir nevi ipek kumaş olarak tanımlamıştır. Bu kumaşlarda bir kattan oluşan kalın ipek atkı iplikleri ve ince çözgü iplikleri kullanılmaktadır. Bu kumaş daha sonra iki kızgın silindir arasından geçirilip ezilip ve sürtünmek suretiyle kumaşın haresi yapılır. Her rengi olan bu kumaşın en makbüllerinin açık renkte olduğunu, topla satılan kumaşın eninin dar olduğu için ve eski kadın giysilerinin geniş, uzun olması sebebiyle iki toptan ancak bir elbise yapılabildiğini belirtmektedir. *Şam gezisi*, *halep gezisi*, *bağdat gezisi* gibi çeşitleri olup hint gezisinin çok kıymetli olduğu da belirtilir⁷³. Gezi, harenin bir çeşidi olup atkısı daha kalın olduğu için daha tok görünen bir kumaştır. Düz ve dalgalı çeşitlerinin olduğu, genellikle astarlık olarak kullanıldığı görülmektedir⁷⁴.

---

⁷¹ Tezcan, s.29.

⁷² Pakalın, s.731, 739.

⁷³ Pakalın, s.664.

⁷⁴ Tezcan, s.29.

Kemha, atkısı ve çözgüsü ipekten, ayrıca üst atkı sıralarında altın veya gümüş kılaptanla dokunmuş havsız, tok bir kumaştır. Gösterişli bir kumaş olduğu için sarayın ve halkın rağbet ettiği, hem kaftanlık hem döşemelik amaçlı kullanılan bir kumaş olmuştur. Kemha çeşitleri arasında *dolabı kemha*, *güliüstani kemha*, *gülgünü kemha*, *eğir kemhası* ve *mirahuri kemha* yer almaktadır. Freng-i ve yezd-i gibi yabancı kemhaları olup bunların da çok süslü ve sade çeşitlerine kayıtlarda rastlanmaktadır. Bugün Avrupa'da özellikle “*gross grain*” adı ile bilinen kalın, sık örgülü kumaşlar, kemha cinsi kumaşların bir örneğidir. Kemhanın deseni çözgü yüzlü saten üzerine ipek ve klaptan takviyesiyle dokunur. Kemha dokuması Batı'da *brokar* diye adlandırılır⁷⁵.

Seraser, atkı ve çözgüsü ipek olan, atkısında altın ve gümüş tellerin kullanıldığı birleşik dokuma yapısında, çok değerli bir kumaştır. Genellikle saray için dokunan bu gösterişli kumaş, hilat kaftanı, taht döşemesi ve şehzade yorganlarında kullanılmıştır. Desenler, kumaşın yüzeyini kaplayan altın ve gümüş teller arasında belirlemektedir⁷⁶. Desen, çözgü ipliklerine alttan düz olarak bağlı takviye atkılarıyla dokunarak oluşturulur. Desen altın alaşımli telin, sarı ipeğe, gümüş telin ise fildişi renk iplik etrafına sarılması ile dokunmaktadır; fakat değerli iplikler ancak desenlerde dönüşümlü olarak kullanılır. Bunun nedeni ise değerli malzemelerin israfını önlemektir. En pahalı ve kıymetli kumaş olan seraser, çözgüsü ipek, atkısı altın alaşımli gümüş veya doğrudan doğruya gümüş veya altın tel kullanılarak dokunur. Seraser ile kemha arasındaki fark, seraserin telle, kemhanın ise klaptanla dokunması ve desenlerinin çok farklı olmasıdır. Seraser adı “baştan başa” anlamına gelir ki, desen bir eni kaplayacak şekilde ve kumaşın değerli tellerini gösterecek tarzda oluşturulmuştur.

Seraser kumaşın en çarpıcı özelliği, altın ve gümüş tellerin hakimiyeti, konturların bir renk ipekle belirtilmesi, desenin şaşılacak kadar sade ve görkemli oluşudur. Seraserin zemini gümüş klaptandır. Konturların çoğu açık yeşil, bazen de turuncu ipekle belirlenir.

Seraserden tören ve hilat kaftanları yapıldığı gibi, sarayda yastık yüzleri yapımında da kullanılırdı⁷⁷.

⁷⁵ Tezcan, s.33.

⁷⁶ Tahsin Öz, **Türk Kumaş ve Kadifeleri**, İstanbul: I.Milli Eğitim Basımevi, 1946, s.62-63; Gürsu, s.33; Atasoy s.217, 220, 222.

⁷⁷ Gürsu, s.26.

Resim 44 : Seraser kumaş örneği *

Serenk, atkısı ve çözüğü ipek olan, kemha gibi brokar tekniğinde dokunmuş, ancak altın ve gümüş teline kullanılmadığı bir kumaştır. Kaftan ve döşemelikte kullanılan serenk kumaşın *bursa serengi*, *istanbul serengi* ve *acem serengi* gibi çeşitleri bulunur⁷⁸. Serenk, 15. yüzyılın ikinci yarısından sonra görülen ve ipekle dokunmuş bu kumaşın motiflerinde sırma ve tel yerine sarı ipek kullanılmıştır. Genellikle zemini güvez renkli ve kendinden desenli olup üç renkli dokunmuştur. Çiçeklerindeki verevine çizgiler kumaşa işlenmiş hissini verir. Çiçekli olanına *serenk*, beneklisine *şahbenek*, düz olanına ise *sade serenk* adı verilmiştir⁷⁹.

Zerbaft da kemha ve serenk gibi brokar tipi dokumalardan ve klaptanla dokunmuş çok renkli kumaşlardan biridir. Bazı motifleri altın teline dokunan ipekli kumaştır⁸⁰.

Kadife, atkısı ve çözüğü ipek olan havlı bir kumaş çeşididir. Bazen atkısı ve çözüğü pamuk da olabiliyor. Esas çözüğü arasında bulunan hav çözüğü, kadifenin havını oluşturur, hav esas çözüğüden yapılır. Bunlar kumaş yüzüne atkının bulunduğu yerlere yerleştirilen teller vasıtasıyla çekilip çıkartılır ve sonra düzlenir.

Kadifenin ilk örnekleri, halı tekniğine benzer. Çözüğü üzerinde atkılar ilmik yapılarak ve havlar halıdaki gibi ilmiklerin bir sırada kesilmesiyle meydana getirilmiş dokumalardır. Çok çeşitli olan kadifelerin, atkılarında tel veya klaptan kullanılmış çeşidine *müzehhep (süslü) kadife* denmiştir. Ayrıca *sade kadife*, *münakkaş (desenli) kadife* ve *çatma kadife* gibi çeşitleri üretilmiştir. Atkısında klaptan bulunan kadife çeşidine *telli kadife* denir. Kadifede renk arttıkça kumaş kalınlaşır⁸¹.

---

⁷⁸ Öz, s.63; Tezcan, s.33; Atasoy, s.224.

⁷⁹ Öz, s.11.

⁸⁰ Öz, s.63; Atasoy, s.224.

⁸¹ Dalsar, s.44-45; Gürsu, s.25; Tezcan, s. 120.

Bütün kadifeler, dokuma tekniklerine göre aşağıdaki gibi sınıflandırılır:

- Arşın Kadifeler :

- Sade arşın : Tek renkte yapılan kadifelerdir.

- Munakkaş arşın kadifeler : Birkaç renkte yapılan kadifelerdir.

- Altınlı müzehhep (süslü) kadifeler :

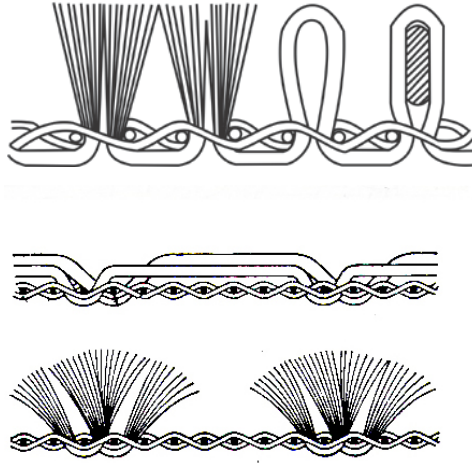
- Çatmalar : Zeminleri altın telli olan kadifelerdir.

- Altın benekli : Altın veya gümüş yaldızlı damgalı olan kadifelerdir.

-Saçak (rişte) kadifeler uzun havlı kadifelerdir.

Yukarıda adı geçen bu kadife çeşitleri arasında nakışlı ve altınlı olan kadifeler en ustalıklı olanlardır. Renkli ve nakışlı kadifenin havsız olan kısmına açık renkte ipek teli atılacak yerde, sırma teli atılırsa, kadife altınlı olur⁸².

Çatma, kadifeden farklı bir dokuma tekniğine sahiptir. Çatma’da desenler, zeminden kabarık olacak şekilde dokunmuştur. Çatmanın kadifeden farkı, zemine oranla süsleme havının yüksek oluşudur. Genellikle zeminleri klaptanlı olup, desen ise kadife ve klaptan ile dokunmuştur. Çatma kadifelerde atkı olarak genellikle kalın pamuk ipliği kullanılmış, sırma teller bu atkılarının üzerine atılmıştır. Bu şekilde dokunan kadifeler kalın olmaktadır. Genellikle kaftan, divan, yastık yüzü, at kuşamı, kitap yüzü, silah kılıfları, yorgan yüzü olarak kullanılmıştır⁸³.

Çizim 7: Kadife kumaş dokuma şeması

⁸⁵ Gürsu, s.25.

⁸⁶ Atasoy, s.223.

2.1.1. Nakışlı Dokuma Kumaşlarda Gümüş ve Altın Tellerin Kullanımı

Klaptan: Gümüş tel beyaz iplik etrafına sarılınca gümüş etkisi yapar ve buna *gümüş* veya *beyaz klaptan* adı verilir. Gümüş tel sarı iplik etrafına sarılınca altın görünümü verir, buna da *altın* veya *sarı klaptan* adı verilir. Bazen özellikle Seraser'lerde altın alaşımli tel, hatta hakiki altın kullanılmıştır.

Tel: Bazen dokumada ipekle beraber doğrudan doğruya altın ve gümüş teller kullanılmıştır. Buna en değerli kumaş olan seraser'de rastlanmaktadır.

Sim: Metal iplik çekirdek pamuk iplik etrafına, ipliği kapatacak şekilde sarılmıştır. Klaptanın aksine iplik hiç görülmez, sadece metal tel görülür⁸⁴.

2.2. 19. - 20.yy.da Azerbaycan'da Nakışlı Kumaşlarda Kullanılan Baskı

Teknikleri

Dokuma kumaşların ikinci süsleme metodu da basma nakış tekniğidir. Basma kumaş veya basma ürün denildiğinde el ile boyanan veya özel kalıplarla basılıp desenlendirilen tek veya çok renkli nakışlı kumaşlardan bahsedilir. Basma nakışlı sanatsal kumaşlar, dokuma nakışlı kumaşlara oranla daha zor tekniğine sahiptir. Tek renkli kumaşlar indigo (lacivert) tekniğinde hazırlanırdı. İndigo yerine bazen kırmızı kök boya kullanılırdı. Tek renkle yalnız pamuk kumaşlar desenlendiriliyordu. Kelağayı ve her çeşit ipekler çok renkli basma nakış tekniği ile desenlendirilirdi. Bu iki teknik sade ve karmaşık basma nakış tekniği olarak nitelendiriliyor⁸⁵.

---

⁸⁴ Gürsu, s.24.

⁸⁵ H. Guliyev, *Azerb.SSR EA Maruzatları*. C: 8, no 7, Azerbaycan 1910, s.819.

2.2.1. Nakışlı Kumaşlarda Baskı Tekniğinin Sanatsal - Teknik Özellikleri

Basit dokuma kumaş ve ürünler bir veya çok renkli basma tekniği ile nakışlanmaktadır. 20. yy.'ın başlarına kadar halk arasında “*gökbasma*” adı ile bilinen ve eski kökene sahip olan tek renkli basma nakış tekniği, genellikle su ile karıştırılmış indigo'dan (lacivert renk) elde edilirdi. Bunun için kumaşın nakışlanacak olan kısımları önceden ahşap kalıpla mum, sakız, araba yağı gibi karışımla desenlendirilip önceden hazırlanan indigo solüsyonu ile dolu olan bir kap içerisine daldırılır. Kapta bir süre kaldıktan sonra kumaş solüsyondan çıkartılıp kurutulur ve üzerindeki olan mumdan arındırılır. Sonuç olarak, yüzeyi lacivert, nakışı ise beyaz veya aksine tek renk dekoratif görünümlü basma nakışlı bir ürün elde edilir.

Aynı teknik ile kırmızı renk ile herhangi kumaş ya da dikilmiş ürünleri desenlendirmek mümkündür. Tek renkli basma nakış tekniği için en ideal kumaşlar pamuklu kumaş çeşitleridir. Basma nakışlar özel kalıplarla oluşturulurdu. Nakış kalıpları özel ağaçtan (armut, ceviz, meşe vb.) oyularak yapılırdı. Bu kalıplar halk ustaları tarafından genelde iki şekilde hazırlanırdı. Birinde nakışlar kabarık şekilde yapılır, diğesinde ise derin oyuklar hazırlanırdı. Bu kalıplar boyaya batırılarak kumaşa aktarılırdı. Kabarık nakışlı kalıpla çalışıldığı zaman ürünün zemini beyaz, nakışı renkli olurdu. Nakış, oyulmuş kalıpla çalışıldığında ürünün zemini renkli, nakış ise beyaz olurdu⁸⁶.

Kumaş veya ipliklerin boyama süreci üç aşamadan oluşmaktadır. Boyama süreci evlerde veya boyahanelerde gerçekleştirilirdi. Ev koşullarında kırmızı rengi elde etmek için kökboya, badem ağacı, sumak, narınc ağacının odunu kullanılırdı. Örneğin, kumaşı kırmızıya boyamak için önce yağdan temizler, sonra şap mordanında ıslatırlardı. Daha sonra ıslatılmış olan kumaş kökboya banyosunda kaynatılırdı. Kaynama esnasında kumaşın banyo üzerine çıkmaması için taş ile baskı yapılırdı⁸⁷.

---

⁸⁶ Aliyeva, s.57.

⁸⁷ Aliyeva, s.78.

19. yy.'ın başlarında kumaş boyamacılığında kırmızı böcekler de kullanılırdı. Yerli halk bu böcekleri bir kaç dakika sirkede bekletirdi. Sonra onları onları çıkarıp güneşin altında kurutup ezerlerdi. Bazen sirke yerine sıcak su da kullanırlardı. Bu böceklerden kırmızı boya maddesi hazırlıyorlardı : 5 *miskal* narin ovulmuş böcek, 2 miskal beyaz tarçın veya zencefil, 1 miskal şap ile birlikte suda karıştırılır, elde edilen sıvının üzerinde oluşan sabun köpüğüne benzer madde toplanıp kaplara aktarılır ve katılaşması için güneş altında bekletilirdi. Bu işlemden sonra elde edilen karışım boyama maddesi olarak kullanıma hazır hale gelirdi.

Sarı rengi elde etmek için siyah dut ağacının sararmış yaprakları, soğanın ve elma ağacının kabukları kullanılırdı. Bazen de incir yaprağı yıkanıp kaynatılırdı. Daha sonra iplikler veya kumaş kaynatılmış olan incir yaprağının suyunda şap ilave edilerek bekletilirdi⁸⁸.

Nakışlı kumaşlarda baskı tekniği genellikle kelağayı yapımında uygulanırdı.

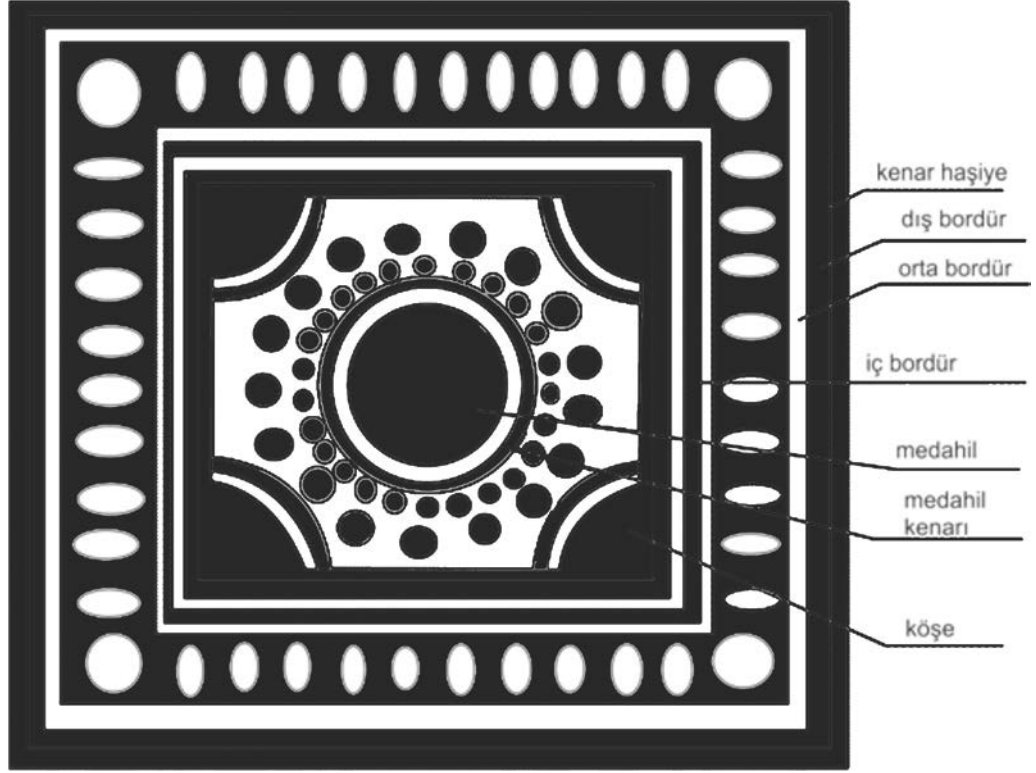
⁸⁸ Aliyeva, s.78.

2.2.2. - Kelağayların Kompozisyon ve Desen Özellikleri

Kompozisyon çeşitlerine göre kelağaylar *yeleni* ve *heratı* diye iki gruba ayrılmaktadır. Yeleni kelağayların kompozisyonu “haşiye” diye adlandırılan bordürden ve düz veya seyrek çiçek motifleri ile süslenmiş ara alandan oluşmaktadır. Birçok durumlarda ara alanın köşelerinde “şahlı” denilen tek buta veya çiçek motifi yer almaktadır. Bu kelağayların kompozisyonunun temel ögesi olan bordürün halk arasındaki ismi “*yelen*” olduğu için böyle kompozisyona sahip kelağaylar *yeleni* olarak bilinmektedir. Genelde yorgan yüzü olarak kullanılan ve daha büyük ebatta olan *Heratı* kelağaylar, önceleri Basgal'da ve Bakü'nün Kile köyünde dokunmuşlardır. Basgal'da bu kelağaylara “*isperek kelağayı*” da denir⁸⁹. *İsperek*, yüksek yerlerde yetişen kırmızımsı-sarı renkte çiçekten elde edilen ipek boyasıdır ve 19. yüzyılda Azerbaycan'a büyük miktarda Herat'tan ithal ediliyordu. Bu kelağayların "heratı" veya "isperek" diye adlandırılmasının buna bağlı olduğu tahmin edilmektedir. Heratı kelağayların kompozisyonlarının en önemli özelliği ara alanın merkezinde kelağayı ustalarının “*göbek*”, “*mecmeyi-gü*” veya “*medahil*” diye adlandırdığı madalyonun oluşudur. Bu madalyona “*göl*”, “*honça*” veya “*şems*” de denilmektedir. Madalyonun dışı, şerit şeklindeki “*medahil kenarı*” olarak adlandırılan ve bordürde kullanılan desenlere benzer desenle çevrilmektedir. Yeleni kelağaydan farklı olarak bu kelağaylarda bordür çoğunlukla üç veya daha fazla bölümden oluşmaktadır. En dış bölüm dar, orta kısım geniş, içteki bölüm ise bazen dış bölümle aynı ölçüde, bazen ise çok sayıda ensiz şeritlerden oluşarak daha geniş olabilir. Dar bordürlerle geniş orta bordürün desenleri de genelde yapısına göre farklılık göstermektedir. Dar bordürlerin deseninin devam eden şerit şeklinde olmasına rağmen, geniş bordürün deseni tekrarlanan tek motif veya motiflerden oluşmaktadır. Şu da belirtilmelidir ki, genellikle Heratı kelağayların dar bordürleri, yeleni kelağayların bordüründen geniş olmaktadır. Ara sahanın köşelerinde göbekteki (merkez) madalyonun çeyrek kısımları yer almakta, geriye kalan boş kısımlar ise genelde şerit şeklinde, bazen de farklı düzende yerleştirilen motiflerle süslenmektedir.

---

⁸⁹ Aliyeva, s. 64.

Çizim 8 : Heratı kelağayının genel kompozisyon şeması

* Valide Paşayeva, Azerbavcan'ın basgal köyü kelağayı dokumaları, Sanat Dergisi, Ankara 2004, s. 139.

Kelağayılar baskı yöntemi ile desenlendirilmekte ve bu amaçla tahta veya metal kalıplar kullanılmaktadır. Şeritler halinde desenleri oluşturmak için kullanılan kalıpların yüzeyinde desenin devamlı tekrarlanan en küçük bölümü – raport veya raport çok küçük olduğu hallerde birkaç raporttan oluşan desen kalıbı yer almaktadır. Baskı sırasında kalıptaki desen aralıksız şekilde kumaşın yüzeyine uygulanarak, kesintisiz şerit halinde desen elde edilmektedir.

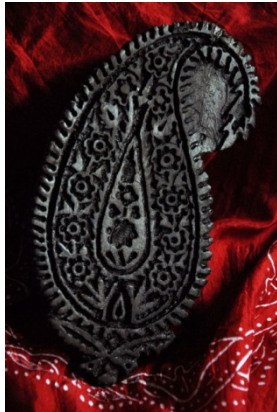
a.

b.

c.

ç.

d.

Resim 45 a, b, c, ç, d : Kelağayı, ahşap ve metal desen kalıpları *

* <https://www.google.com.tr/search>

Bu desenler çoğunlukla bitkisel motiflerden oluşsa da, bazen basit geometrik motiflere veya kaligrafik yazılara da rastlanmaktadır .Yeleni kelağayılara uygulanan “budag” (dal), “çiyelek” (çilek) , “nar gülü” (nar çiçeği), “baklavali”, “nar denesi” (nar tanesi), “palıd” (meşe ağacı) vs. bordür desenleri bitkisel motiflerden, “zincir”, “köhne nakış” (eski nakış) , “golbağ” (bilezik) vs. bordür desenleri geometrik motiflerden oluşmuştur.

Resim 46 : "Köhne nakış" (eski nakış) desenli kalıp*

Resim 47 : "Golbağ" (bilezik) desenli kalıp**

Çizim 9 'da görülen geometrik desen, tek olarak uygulanmayarak genelde beyaz zeminli yeleni kelağayılarda diğer bordürlerin kenarına uygulanmaktadır.

Çizim 9 : Yeleni kelağayı için geometrik bordür deseni

* , ** Paşayeva, s. 141.

Resim 48 : Yeleni kelağayı*

Çoğu zaman yeleni kelağayılarda bordürden başka ara alanın köşelerinde içerisi süslü tek buta, çiçek veya diğer motiflere yer verilmektedir. Bazen köşelerde kuş motifi de uygulanabilir. Heratı kelağayılarda genelde en dışta çizim 9’da görülen veya buna benzer kenar haşiye, ondan sonra dar bordür uygulanmaktadır. Bazen de kenar haşiye kullanılmayabilir. Bordürler arasındaki desenler genel görünüm itibarı ile benzerlik gösterse de, desenleri oluşturan motifler çeşitlilik göstermektedir.

Çizim 10 : Heratı haşiye desenleri **

* Fotoğraf : Leman Şerifli, İçerişehir, Kervansaray, Bakü.

** Paşayeva, s. 142.

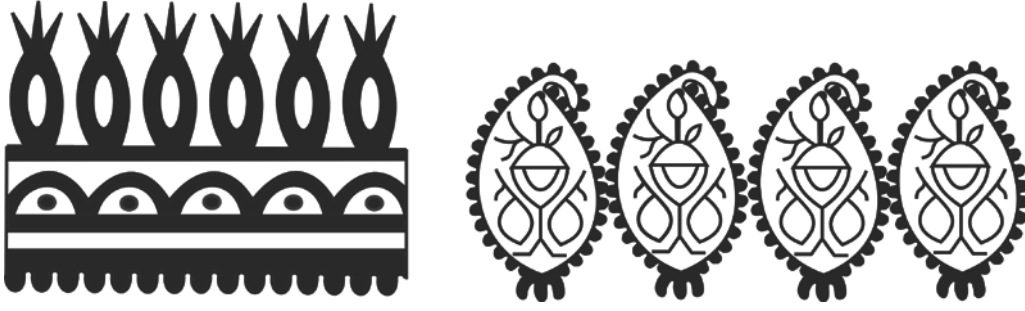
Kelağayı ustalarının "*heratî haşîye*" diye adlandırdığı bu desenlerin genel görünümünün benzetmesinin nedeni, geniş orta bordürde kullanılan desendir. Genelde orta bordürün desenini belli aralıklarla tekrarlanan tek buta motifi veya onunla beraber tekrarlanan yardımcı motif oluşturmaktadır. Buta motifleri genellikle dıştan içe doğru bakacak şekilde sıralanmaktadır. Dış bordürün butaya dayanan kısmının oluşturduğu formu tekrarlamaktadır.

Resim 49 : Heratî kelağayı*

Heratî haşîye desenlerinde bitkisel motiflerle beraber geometrik motifler, dağ, güneş, kuş vb. motifler de yer almaktadır. Heratî kelağayıların orta bordüründe ana motif olarak genelde içi süslü çeşitli buta motifleri yer almaktadır. Yardımcı motif kısmında daha küçük buta motiflerine, çiçek, kuş vs. küçük motiflere rastlanmaktadır. Bu motifler iki ana motif arasındaki alanda belli bir düzenle yerleştirilerek boşlukları doldururlar. Bazen orta bordür deseni sadece ana motifin tekrarlanması ile oluşturulmaktadır. Heratî kelağayıların iç bordürleri dar veya geniş olabilir ve geniş olduğu hallerde birkaç kısımdan oluşmaktadır. Bu kısımlar aralıksız şerit veya tekrarlanan küçük motiflerden (buta, çiçek vs.) oluşmuş şerit şeklinde olabilir. Resim 49'da görülen bordür deseni bazen hem dış, hem de iç bordür olarak uygulanmaktadır. Diğer bordürlerde olduğu gibi, iç bordür desenlerinde de bitkisel ve geometrik motifler ve çeşitli buta motifleri kullanılmaktadır.

* Fotoğraf : Leman Şerifli, İçerişehir, Kervansaray, Bakü.

Çizim 11 : Heratî kelağayı, iç bordür desenleri *

Heratî kelağaylarının *medahil* veya *göl* diye adlandırılan kısmı (merkez) genellikle yuvarlak biçimdedir. Fakat ender hallerde kare biçimli medahil de görülebilir.

Çizim12: Heratî kelağayı, medahil desenleri **

Medahil desenlerinde bitkisel ve geometrik motifler, hayvan motifleri, yazı vb. motifler kullanılmaktadır. Medahilden sonra onun biçimine uygun olan ve “*medahil kenarı*” diye adlandırılan şerit şeklinde desen uygulanmaktadır, Bu desen aralıksız şerit şeklinde olduğu gibi tek motiflerin sıralı dizilişinden de oluşabilir .

*, ** Paşayeva, s. 143.

Çizim 13 : Heratî kelağayı, medahil kenarı desenleri *

Medahil kenarı tek şerit olarak veya birkaç şerit şeklinde uygulanabilir. Bu desenler de çoğunlukla bitki motifleri, küçük buta motifleri ve geometrik motiflerden oluşturulmaktadır. Medahil kenarından sonra ara alanda kalan boşluklar belli bir düzenle tek motiflerle doldurulmaktadır. Günümüzde kelağayılarda uygulanan motif ve kompozisyonlar elimize ulaşmış 19. yy. örneklerinde görülenlerle aynıdır⁹⁰.

Resim 50 : 19.yy. Heratî kelağayı (detay)**

⁹⁰ S. Eyice, **Atatürk ve Türk Sanatı**, DİA, XXXI, İstanbul 2006, s. 335.

* Paşayeva, s. 144.

** Fotoğraf : Leman Şerifli, İçerişehir, Kervansaray, Bakü.

Kuşaktan kuşağa geçen, bir aile geleneğini günümüzde yaşatan Basgal'lı kelağayı ustası Abbaseli Talıbov'un kullandığı kalıplar arasında üç yüz senelik tarihe sahip olan kalıpların da bulunması, bu motiflerin çok eski dönemlerden geldiğini göstermektedir .

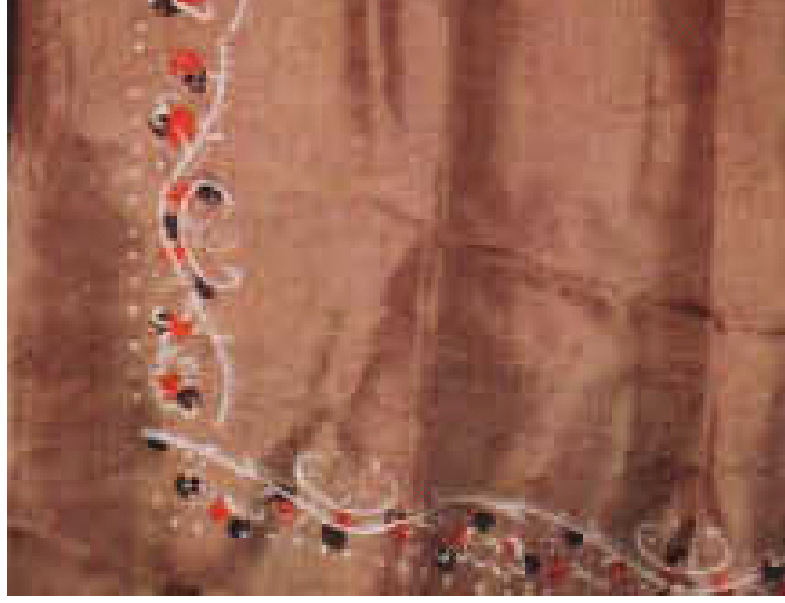

Resim 51 : 17. yy. sonu , Ahşap kalıp *

2.2.3. - Kelagayların Desenlendirilmesi

Basgal'lı kelağayı ustalarının verdiği bilgiye göre, geçmiş dönemlerde kelağayılar doğal boylarla boyanmışlardır. Şirvan bölgesinin boya bitkileri ile zengin doğası, doğal boyamacılık için büyük imkanlara sahiptir. Fakat 19. yy.'ın sonlarına doğru, halıcılıkta olduğu gibi, ipek dokumacılığında da doğal boyalardan suni boyalara geçilmiş ve günümüzde de boyamacıların “cevher” diye adlandırdığı toz şeklindeki suni boyalar kullanılmaktadır. Bu boyalar genellikle yurt dışından temin edilmektedir; fakat tüm bunlara rağmen, Basgal kelağayı ustaları asla vazgeçmediği bir doğal boya çeşidi kullanmaktadırlar. Boyamacılar arasında “sarağan” adı ile bilinen bu boya, *velge* veya *narınç* ağacı diye adlandırılan bitkinin gövdesinden elde edilmektedir. Ağacın gövdesi parçalanarak metal bir zemin üzerinde ağır çekiçle dövüldükten sonra birkaç saat suda kaynatılır ve sarı renk boya elde edilir. Bu su süzülerek boya küpüne alınır ve boyama işleminde kullanılır. Bu boya ile beyaz kelağayı altın renge, soğanı adlanan (kuru soğan kabuğu renk) renge boyanır.

* Paşayeva, s. 144.

Resim 52 : Soğanı renkli kelağayı örneği (detay)*

Bunun dışında sarağan, birçok renklerden daha koyu renkler elde etmek için kullanılmaktadır. Örneğin, pembe renkten kırmızı, yeşil veya lacivertten siyah vs. Bunun için beyaz kumaş o renklere boyandıktan sonra sarağanla boyama işlemine tabi tutulmaktadır. Basgal kelağayılarında hem zemin rengi olarak, hem de desenlerde beyaz, "soldurma" diye bilinen açık sarımsı, altın rengi, soğanı renk, yeşil, *sürmeyi* (koyu lacivert), açık lacivert, açık ve koyu kahve, *abı* (mor), pembe, kırmızı, siyah ve turuncu renkler kullanılmaktadır. Bir kelağayıda en az iki, en fazla dört renk uygulanmaktadır.

* Fotoğraf : Leman Şerifli, İçerişehir, Kervansaray, Bakü.

Dokuma tezgahından çıkan ham kelağayı, boyama işleminden önce yaklaşık bir saat sodalı su karışımında pişirilir. Bundan sonra yumuşamış kumaş çıkarılarak iki kez temiz soğuk su ile yıkanır ve kurutulur. Bu işlemden sonra desenleme yapılır. Desenleme, rezerve veya negatif baskı sistemi olarak bilinen yöntemle yapılmaktadır. Yani desen, tahta veya metal yüzeyli kalıpların rezerve sıvısına batırılarak kumaşa basılması yolu ile rezerve edilmektedir. Rezerve sıvısı parafin, kalafon, gres yağı gibi maddelerin karışımından oluşarak uygulama sırasında ısıtılır ve kalıp bu sıvıya batırılarak kumaşın gereken kısmına basılır. Böylece kalıptaki desen, rezerve sıvısı ile kumaşın yüzeyine uygulanarak rezerve edilir.

Resim 53 : Baskı işlemi*

* Fotoğraf : Leman Şerifli.

Daha sonra kumaş, ahşap boya küpünde bulunan önceden hazırlanmış soğuk boya karışımına daldırılarak gereken renge boyanır. Boya karışımı rezerve maddesinin altında kalan kısma geçemediği için bu kısım beyaz kalır. Boya karışımı, suya boya maddesi ve "zey" diye adlandırılan mordan maddesinin eklenmesi ile hazırlanır. Boyama işleminde kullanılan tüm renkler boyahanedeki ayrıca boya küplerinde hazırlanarak uzun süre kullanılır ve karışımda boya ve zeyin miktarı azaldıkça, boyanacak kumaş sayısına göre karışıma boya ve mordan maddesi eklenir. Boya karışımından çıkarılan kumaş, boyanın tam fikse edilmesi için 24 saat sulu halde sıkılmadan bekletilir, sonra iki, üç kez temiz soğuk suda yıkanarak fazla suyunun akması için asılır. Kumaşın desenine veya rengine hiçbir şey eklenmeyecekse, sabunlu su kaynatılarak 4-5 tekneye aktarılır ve boyanmış kumaş bu teknelerde yıkanarak rezerve maddesi giderilir, sıkılır ve kurutulmak için asılır. Kuruduktan sonra presle ütülür ve parlatılır. Kelağayının desenine bir şey eklemekten sadece rengi değiştirilecekse, örneğin, pembeden kırmızıya veya yeşilden siyaha dönüştürülecekse, o halde soğuk suda yıkandıktan ve fazla suyu akıtıldıktan sonra sarağan karışımına daldırılır ve ardından sabunlu su ile yıkama, sıkma, kurutma ve presleme yapılır. Kelağayının desenine ekleme yapılacaksa, kelağayı ustalarının deyimi ile "ikinci gül vurulacaksa", o zaman birinci boyamadan sonra kumaş temiz su ile yıkanıp kurutulur, yeniden kalıplar rezerve sıvısına batırılarak gereken desenler rezerve edilir (bu desenlerin rengi ilk boyamadan elde edilen renk olur) ve kumaş ikinci boyamaya tabi tutulur. Bu halde kelağayıya üçüncü renk eklenmiş olur. Yine farklı renkte desen eklemek istersek, işlem bir daha tekrar edilir. Son boyama işleminden sonra rezerve maddesini giderme, sıkma, kurutma ve presleme yapılarak kelağayı hazır hale getirilir⁹¹.

---

⁹¹ Basgal'lı kelağayı ustaları Gedir Şefiyev ve Abbaseli Talıbov'la sözlü görüşme, Basgal, 2014.

3. – 19.YY.'DA AZERBAJCAN KADIN GIYSİLERİNİN SANATSAL ÖZELLİKLERİ

19. - 20.yy. kumaşları eski klasik kumaş geleneklerinin kısmen devamı olmuş, bir çok durumlarda sade motif ve desen kompozisyonunda oluşturulmuş; fakat yeni üslup ve ifade biçiminde düzenlenmiştir. Bu dönem Azerbaycan kumaş ve işlemlerinin sanatsal düzenlemesinde, masal ve destanlardan, klasik edebiyattan alınmış yazılara rastlanmaktadır.

3.1 - 19.-20. yy.'da Azerbaycan Giysilerinde Sanatsal İşlemler ve Nakışlar

İplikler malzemeye, yüzeysel pürüzsüz ve yüzeysel rölyefli olarak iki şekilde uygulanırdı. Yüzeysel pürüzsüz işleme tekniğinde *örtme*, *tekelduz*, *handuz* vb., yüzeysel rölyefli tekniğe ise *gülebetin* işlemeyi örnek olarak gösterilebilir.

Tekelduz: Azerbaycan sanatsal işlemleri arasında en çok Tekelduza rastlanır. Süs motifi ve renk paleti açısından zengin olan ve en önemlisi milli özellikleri ile diğer işleme çeşitlerinden ayrılan tekelduz iki teknik ile uygulanır :

1. Motifin sadece kenar hatları işlenir;
2. Nakışın yüzeyinin tamamı işlenir.

Tekelduz ilmikleri birbirinin ardıyla dizilen zincir halkalarını anımsatır. Tekelduz genelde siyah veya kırmızı mahud kumaştan veya çeşitli renkle kadife kumaşın üzerine çalışılır. Renkli ipliklerle bitkisel ve hayvansal motifler, stilize edilmiş resimler oluşturulur.(Resim 1)

Gülebetin: Azerbaycan'ın Bakü, Şamahı ve kısmen Nahçıvan yörelerinde gelişmiştir. Azerbaycan'da gelir düzeyi yüksek olan kadınların sevdiği uğraşlardan biri gülebetin işlemesi yapmak idi. Bu dönemde gülebetin işlemeli giysiler bu kadınlar arasında çok yaygın idi. Gülebetin işlemler tekniğine göre iki çeşittir :

1. Yüzeysel pürüzsüz;
2. Yüzeysel kabarık veya rölyefli⁹².

⁹² Fezail Veliyev, 19.-20.yy. başlangıçlarında Azerbaycan maddi medeniyeti, Tarihi etnografik tatikikat. Bakü: Şark-Garb, 2010, s.66.

Gülebetin işlemlere çeşitli ebatlı, nakışlı bafta, ip ve benzeri altın ve gümüş renkli ipliklerle dokunan sanatsal şeritler de dahildir. Yüzeyi pürüzsüz olan gülebetin işlemesine halk arasında “*zeminduzi*”, yüzeyi rölyefli olan ise “*meliheduzi*” olarak adlandırılırdı. Üzerine gülebetin işlenecek olan kumaş, çerçeveye sıkı şekilde oturtulup üzerine kağıtlar kesilmiş eskiz koyularak, altın veya gümüş renkli ipliklerle işlenirdi. Rölyefli gülebetinin yapılışında “*örtme*” dikiş tekniği de uygulanırdı. Burada ipliklerin paralel dokuması çok sıkı bir şekilde nakışın yüzeyinin tamamına uygulanır. Bundan dolayı bu tekniğe bazen “atlas ilmik” diye adlandırılır⁹³.

Gülebetin işlenmesi genellikle ağır ve pahalı kumaşlar üzerine yapılırdı, özellikle de tirme kumaş tercih edilirdi. Bu işleme çeşidinin ipliği altın, gümüş veya bakırdan hazırlanırdı. Gülebetin, arkalık, cepken, tübetey gibi bazı giysi öğelerinin; saat kabı, tarak kabı ve başka günlük kullanım eşyalarının üzerine uygulanırdı. En önemli nakışlar fazla stilize edilmiş kuş, at, insan, çeşitli çiçekler ve yaprak tasvirleridir. Gülebetin, işlemler arasında çok önemli yere sahip idi. 16. yy. sonlarında Tebriz tekelduzcuları tarafından gülebetin işlemlerle süslenerek Osmanlı sultanı III. Murad’a hediye gönderilmiştir. Kaftan bugüne kadar İstanbul Topkapı Saray Müzesinde korunmaktadır.

Saya: Bu işleme tekelduza oranla hem kompozisyon hem de renk açısından daha sade ve basit olurdu. Genellikle kumaş üzerine tek renkli ipliklerle çalışılır, genel olarak giysinin yaka, etek ucu, cep kenarlarında kullanılırdı.

---

⁹³ Veliyev, s. 67.

Pile: Bu işleme çeşidi büyük ve küçük ölçülü pencere perdelerine ve minderlere uygulanırdı. Pile, metal parçalarını (demir, bakır, gümüş, altın) dairesel şekilde çok ince keserek, çeşitli renkli ipek kumaşlara dikilirdi.

Resim 54: 19.yy. ayna perdesi *

Cülme: Bu işleme, şekil ve teknolojisi açısından pile işmesi ile benzerlik göstermektedir. Ancak pile metal malzeme ile değil , beyaz veya başka renk ipek iplikle kumaşın üzerine uygulanırdı. Genellikle üst giysilerinin cep ve yaka kısmına dikilirdi. Cülmenin en önemli kullanım yöreleri Karabağ, Tebriz, Nahçıvan, Şamahı ve Bakü idi⁹⁴.

⁹⁴ Rasim Efendi, **Azerbaycan El Sanatı**, Bakü: Azerbaycan Devlet Basımevi, 1971, s.66.

* Fotoğraf : Leman Şerifli, Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi, env.no 16/66.

Gurama: Rengarenk kumaş parçacıklarının yanyana birleştirilerek dikilmesinden oluşur. Geometrik formlar kullanılıyor.

Resim 55: 19. yy. Gurama, küçük ölçülü banyo halısı *

---

* Fotoğraf : Leman Şerifli , Azerbaycan Devlet Tarih Müzesi, env.no 51/66.

Boncuklu işleme: Eski dönemlerde ister kadın, ister erkek giysilerinin ve günlük kullanım eşyalarının bir kısmının süslemesinde, renkli boncuklar kullanılırdı. Bunlara incili süslemeler de dahildir. Boncuklar genellikle iri veya küçük, saydam, renkli ve renksiz cam malzemeden olurdu. Tek tek veya ipliğe dizilerek, grup halinde ürüne dikilirdi. Kullanılan boncuklar genelde siyah, beyaz, sarı, yeşil ve lacivert renklerden oluşurdu. Bazen boncuk yerine inci boncuklar da kullanılırdı; fakat değerli kumaşların üzerine uygulanırdı.

Resim 56 : 19.yy. boncuk işlemeli para kesesi *

Pilek: Pilek işlemler genellikle ince, basık, esnek, renkli metal varaklardan oluşup çeşitli geometrik ve zoomorf (örneğin, üçgen, yıldız, kuş, daire vb.) şekillerde kesilirdi. Bu küçük metal parçacıklar süs objesi olarak ağır ve koyu renkli kumaşlara nakışın tamamının içi dolacak şekilde uygulanırdı. Pilek usulü ile işlenen herhangi bir nakış veya görsel, çoğu zaman basit silüet şeklinde olurdu. Bu yüzden pilek tekniğinde realistik tasvirler uygulamak mümkün değildir. Altın veya gümüş renkli pilekler, genellikle halı kompozisyonlarında kullanılırdı⁹⁵.

⁹⁵ N.V. Minikeviç Mustafaevna, **Grobnitsa v usipalnitse Şirvanşaxov**, Bakü, 1930, s.68.

* Fotoğraf : Leman Şerifli, Azərbaycan Devlet Tarih Müzesi, env.no 62/66.

Handuz (sayma): Bu işleme çeşidi uygulamasına göre Rus halkının el sanatında geniş yere sahip olan “çapraz işleme” olarak bilinen ilmik çeşidi ile benzerlik gösterdiği için, bazen yanlışlıkla bu “Urussayma” diye de adlandırılır. Yerli halk arasında ise “handuz” olarak bilinir. Bu teknik ile sadece masa örtüleri süslenir. Masallı, Lerik, Lenkeran yörelerinde *han-örtü*, *duz*-işleme anlamına gelir. Bu işlemenin uygulanması için kareli kumaşa ihtiyaç duyulur. Kare yüzeyli kumaş halk arasında “şebekeli kumaş” diye adlandırılır⁹⁶. Günümüzde bu işleme çeşidi “*kanaviçe*” olarak da bilinmektedir.

Resim 57: Handuz işlemeli masa örtüsü (detay)*

⁹⁶ Aliyeva, s. 112.

* Fotoğraf : Leman Şerifli.

Örtme işleme: “*Basma*” olarak da bilinir. Bu teknik ile kumaş yüzeyinin tamamı işlenir. Bu ilmikler o kadar sıkı dokunur ki, nakışın yüzeyi atlası anımsatır. Bu sebeple “atlas ilmik” olarak da adlandırılır⁹⁷. Örtme işleme ile realistik tasvirler oluşturmak mümkündür.

Resim 58: 19.yy. Kur'an örtüsü, örtme işleme *

⁹⁷ Aliyeva, s. 115.

* <http://www.mct.gov.az/service/lang/az/page/21/sid/9/nid/536/>

Oturtma işleme: Bu dikmenin ilk uygulaması keçe üzerine yapılmıştır. Keçe genellikle beyaz, siyah, gri, kahve vb. doğal renkler üzerinde hazırlanırdı. Bu malzemeden şapka, yelek, ayakkabı da hazırlanırdı. Oturtma işleme, herhangi kumaş görselinin bir bütün olarak kesilmesinden, ya da ayrı ayrı kumaşlardan kesilerek oluşturulmuş parçanın ana kumaş üzerine dikilmesinden oluşur. Bazen bu işleminin kabarık görünüm alması için dikilen kumaşın altına pamuk yerleştirilirdi.

Resim 59 : Keçe ile halı yapımı *

* http://www.tripadvisor.com/Attraction_Review

Çahma pilek veya terenduz: 20. yy.'da süs olarak kullanılan bu işleme çeşidi özel sanatkarlar tarafından hazırlanırdı. Dövme, basma, kalıp ve kesme şebeke tekniği ile hazırlanan çeşitli şekilde plastik tasvirlerdir. Bu işlemlerde çeşitli yıldız, güneş, ay, balık, yaprak, gül ve benzeri motifler kumaşın yüzeyine uygulanırdı.

Sonuç : Azerbaycan işlemleri iki büyük gruba ayrılır :

1. Süs malzemelerine göre;
2. İşleme tekniğine göre.

Birinci gruba gülebetin, çahma pilek (zerenduz), boncuk (inciler de aittir) dahildir.

İkinci gruba tekelduz, örtme, handuz, oturtma, vb. işleme çeşitleri dahildir.

Birinci gruba ait olan işleme çeşitleri görünüşte ışıltılı ve gösterişli olduğundan, gelir düzeyi yüksek olan kesime, ikinci grup işleme çeşitleri ise daha sade kesime hitab ediyordu.

3.1.1 - Kumaşların Sanatsal Düzenlemesi

Boya üretiminde çeşitli bitkiler kullanılırdı. Kırmızı renk için ise kırmızı olarak adlandırılan böcekler kullanılırdı.

Azerbaycan kumaşlarının renk çeşitliliği, uzun süre kalitesini kaybetmemesi ve dayanıklılığı hakkında M.Ö. 5. yy.'da Yunan alimi Herodot: “Bu toprakların ormanlarında öyle ağaçlar var ki, yerli ahali onların yapraklarını ezerek su ile karıştırır ve oluşan karışım ile elbiselerine nakışlar yaparlardı. Bu nakışlar silinmez, kumaş eskিয়েnceye kadar kalıcı olurdu⁹⁸.” diyor.

16.-17. yy. Azerbaycan kumaşları içerisinde en önemli yeri saray atölyelerinde dokunan altın ve gümüş “zerli” diye adlandırılan kumaşlardı. Bu kumaşlar altın ve gümüş ipliklerle dokunduğu için dünya piyasasında fiyatı çok yüksek olur ve çoğu zaman altına eşit olarak kabul edilirdi, çünkü bu kumaşların 15%'ni saf altın oluştururdu. Bu dokuma kumaşların ipliklerini genellikle dokumacılar değil, kuyumcular hazırlarlardı.

Azerbaycan kumaşları sanatsal düzenlemesine göre üç gruba ayrılır :

- 1 – Çeşitli dini kelimeler veya doğu klasiklerinin rubaileri ile süslenmiş kumaşlar;
- 2 – Ornamental (desenli) kumaşlar ;
- 3 – Olaylar dizisi (olay örgüsü) geçen kumaşlar.

Yazılı kumaşların dokumasında islam dininin büyük rolü olmuştur.

15.yy.'dan itibaren kumaş üzerine basılan yazılarda Kuran-ı Kerim'den seçilmiş sözler, zamanla doğu şairlerinin şiirleri ile yer değiştirmeye başlamıştır. Şiirler içerisinde en önemli yeri Hafızın, Sadi Şirazinin ve Nizaminin eserleri tutmuştur. Azerbaycan'da bulunan en eski yazılı örneği 15. yy.'a aittir. 1936 yılında Bakü'de yerleşmiş olan Şirvanşahlar sarayı kazısında eski mezarların birinden kefen yerine kullanılmış yazılı ipek kumaş bulunmuştur. Tarih bilimleri doktoru E. Aleskerzade, bu yazının farsça yazılmış bir şiir olduğunu belirtmiştir⁹⁹.

Kumaş boyarken, basılmış nakışların üzeri boyanmasın diye mumla kaplanır ve renkli karışımın içine daldırılırdı. Kumaş boyanıp bittikten sonra mum çıkarılır ve böylece kumaşın üzerinde çeşitli renklerde süslemeler oluşurdu.

⁹⁸ V.V. Latışev, *İzvestiya drevnix pisateley o Skifii i Kavkaze*, Bakü 1980, s.7.

⁹⁹ Minikeviç Mustafaevna, s.4.

3.1.2 - Azerbaycanın Kumaş ve İşlemelerinin Sanatsal Özellikleri

Azerbaycan nakışı alanında yapılan araştırmalara göre, kumaş ve işlemlerde rastlanan nakışlar çeşitli olsa da, genellikle beş ana gruba ayrılır:

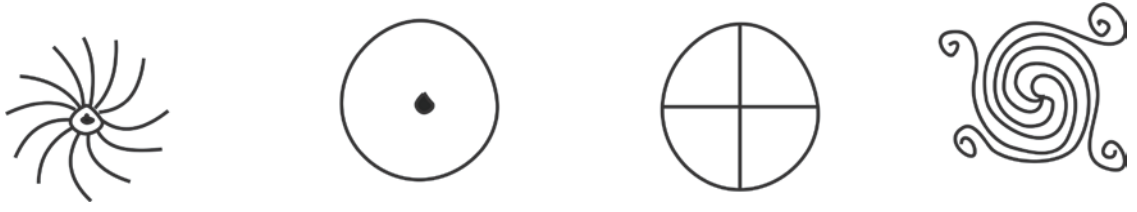
- 1 - Geometrik nakışlar;
- 2 – Bitkisel nakışlar;
- 3 – Canlıların (insan, hayvan, kuş vb.) figürlerinden oluşturulmuş nakışlar;
- 4 – Çeşitli şekilde olan yazılardan oluşturulan nakışlar;
- 5 – Amblem ve sembol nitelikli nakışlar

1. Geometrik nakışlara örnek olarak düz, dalgalı çizgiler, üçgen, dikdörtgen, daire, beş, altı ve sekiz köşeli yıldızları göstermek mümkündür. Günümüzde süs nitelikli bu motiflerin çoğu eskiden belli bir anlama sahip olmuştur. Bazı geometrik nakışlar, ilkel insanlar arasında ilk yazı olarak kullanılmıştır.

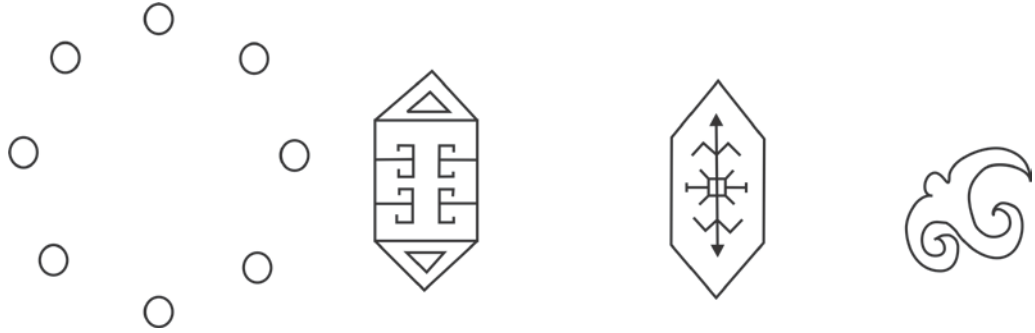
Çizim 14 : Düz çizgiler *

* Efendi, s.38.

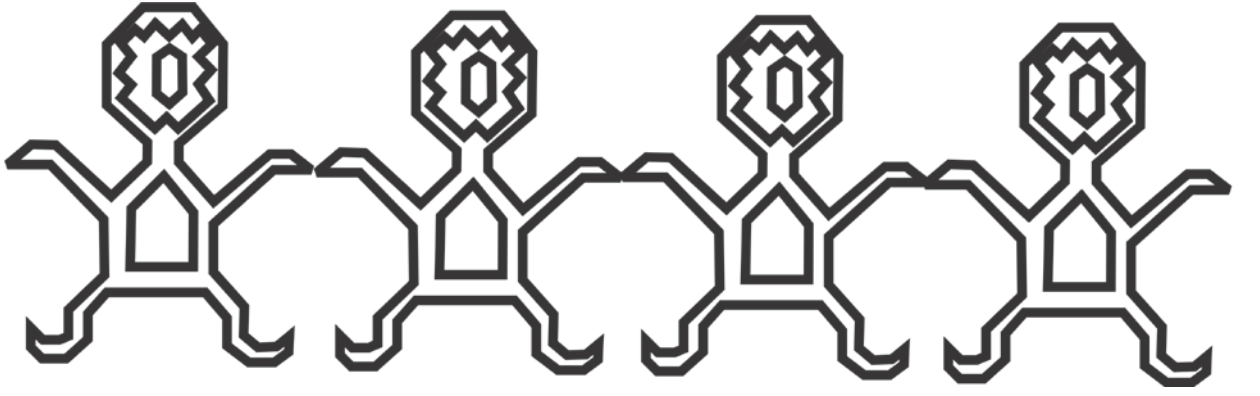
Çizim 15 : Dairesel nakışlar *

Dairesel nakışlar güneşi temsil etmiştir ve bu nakış insanların dini görüşleri ile, yani güneşe tapınma ile ilgili olmuş, sonralar ise süs nitelikli bir görsele dönüşmüştür. Bu nakışlar içerisinde en çok yaygın olanlar, merkezinde nokta olan daire, spiral, yatay ve dikey çizgili dört parçaya bölünmüş dairelerdir. Dört parçaya bölünmüş dairenin birinci kısmı ateşi, ikinci kısmı havayı, üçüncüsü suyu, dördüncü kısmı ise toprağı sembolize etmiştir.

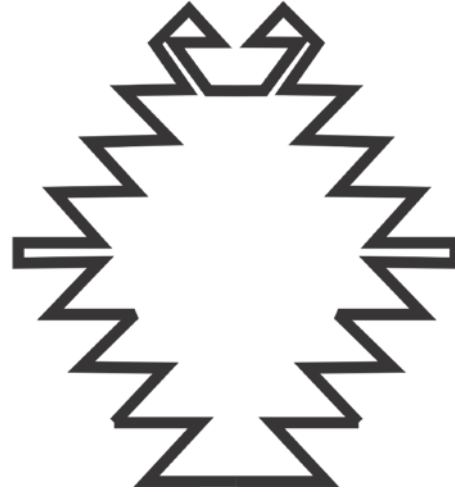

Çizim 16 : Geometrik nakışlar **

*, ** Efendi, s.40.

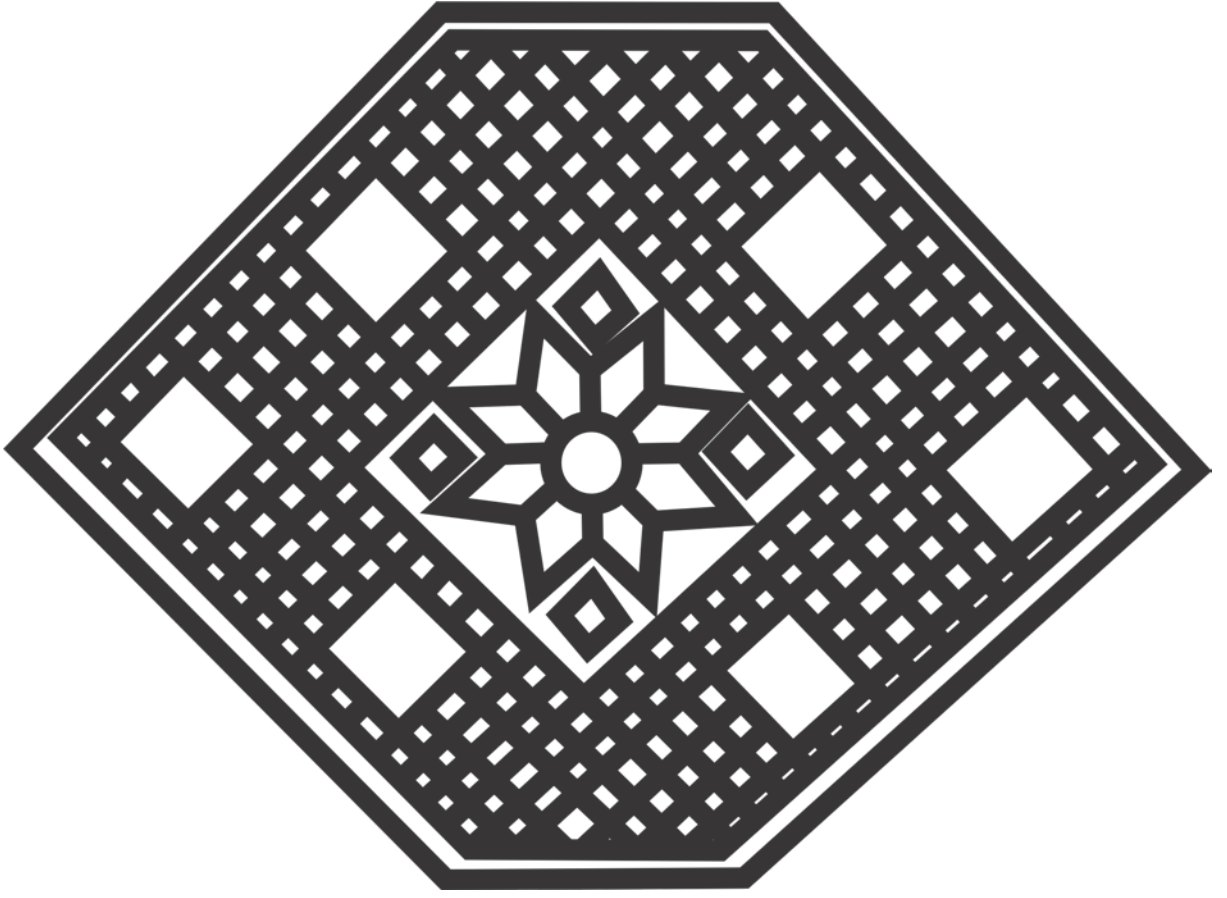
Çizim 17 : Kayaüstü tasvirler *

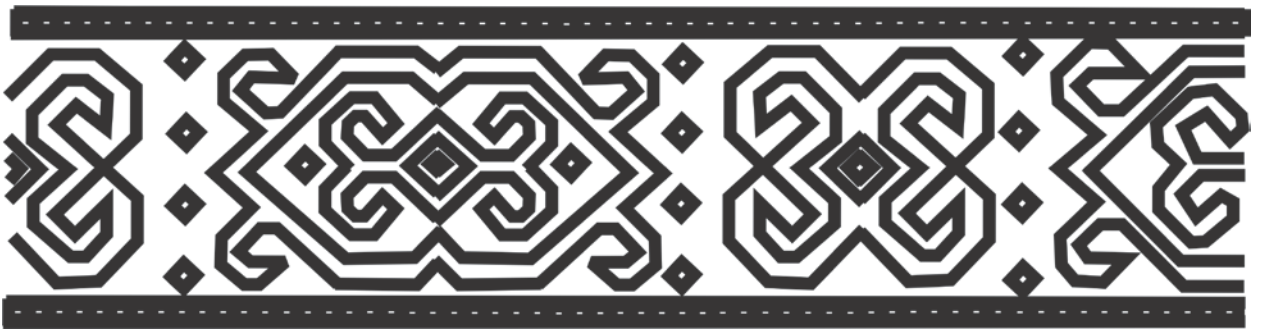
Çizim 18 : Boynuz motifleri **

---

* Efendi, s.48.

a.

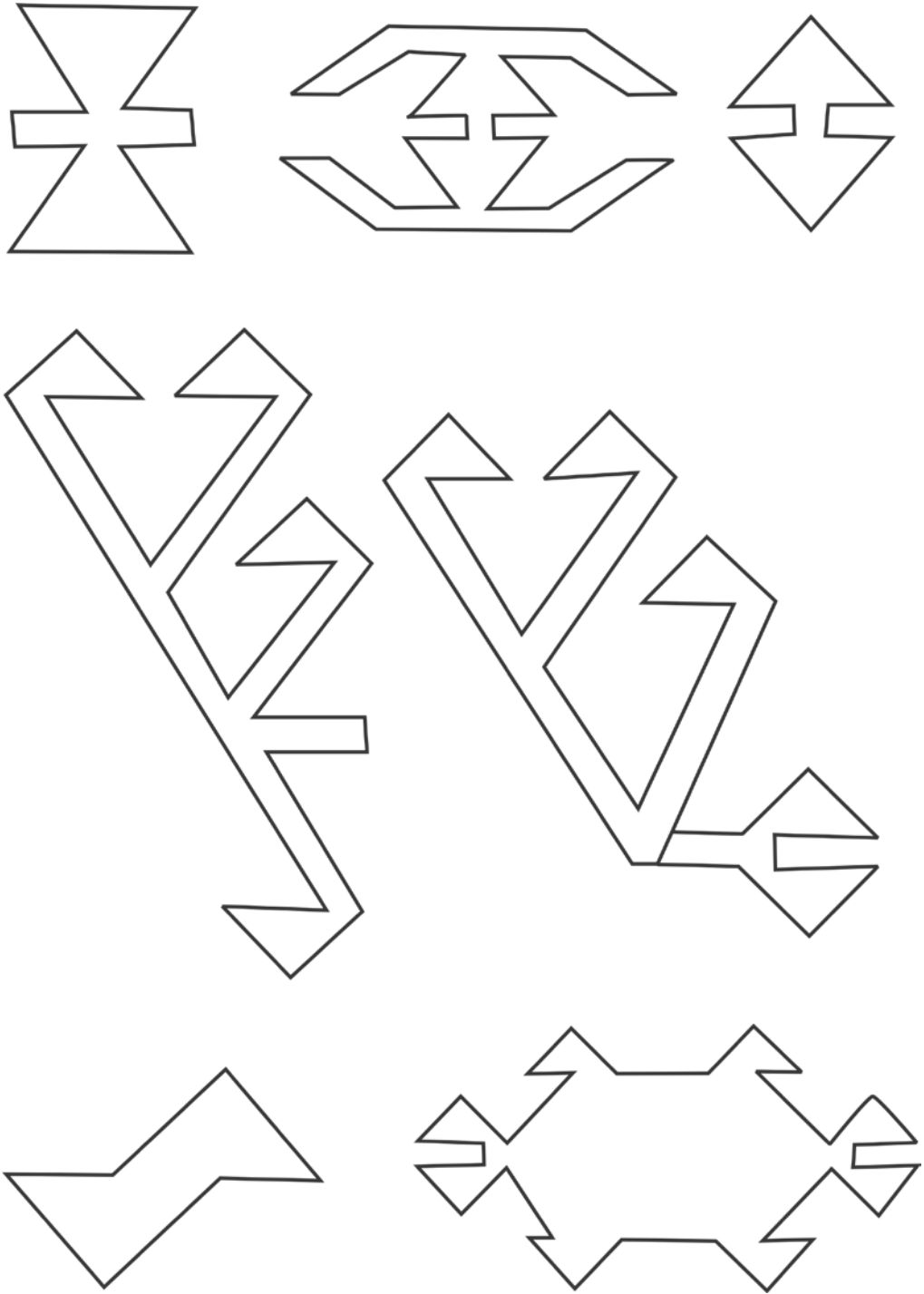

b.

Çizim 19 : Geometrik merkez (a) ve bordür (b) nakışları *

---

* Efendi, s.49.

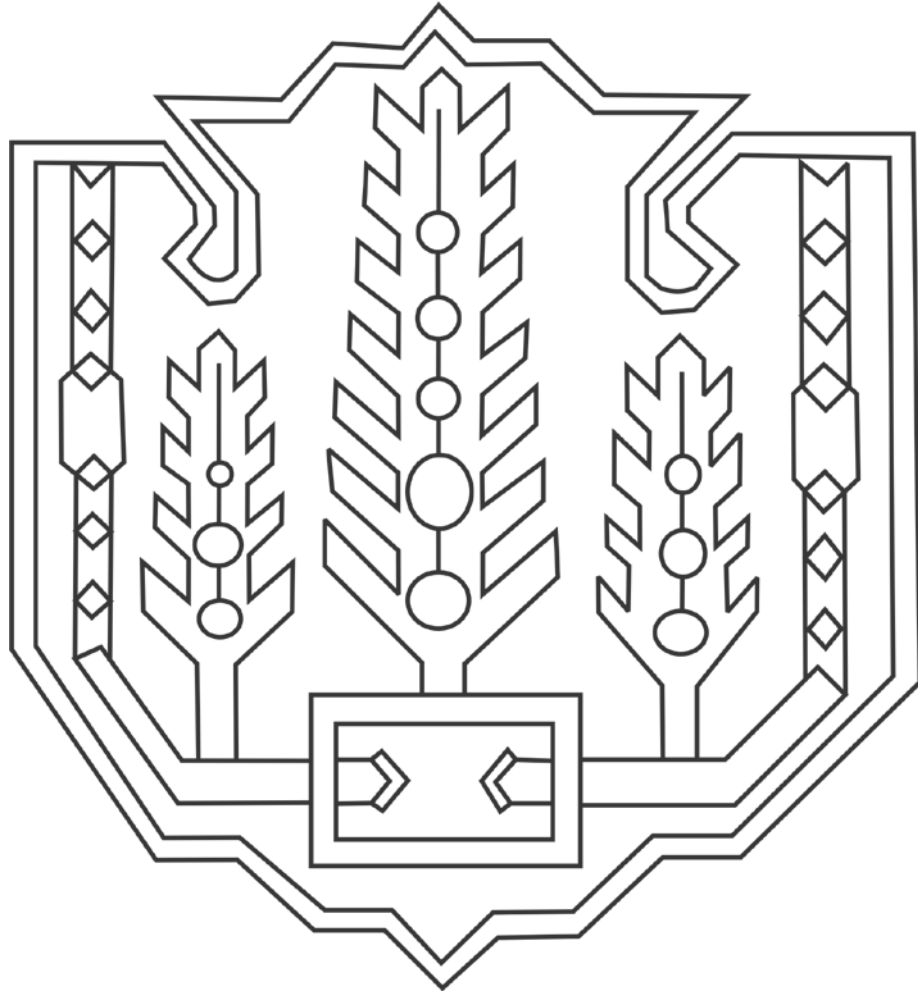

Çizim 20 : Geometrik hayvansal nakışlar (kuş, akrep) *

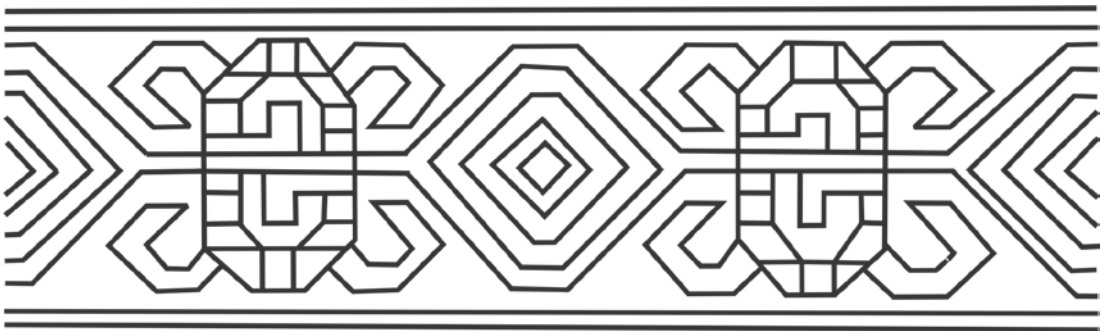
---

* Efendi, s.52.

Çizim 21: Geometrik ağaç motifi *

Çizim 22: Geometrik bordür nakışı **

* , ** Efendi, s.50.

2. Bitkisel nakışlara örnek olarak, çiçeklerden lale, gül, karanfil, nergis vb. göstermek mümkündür. Ağaçlar arasında süs motifi olarak en yaygın olanı selvi, nar ve meşe ağacıdır. Genellikle simetri üzerine kurulmuş bitkisel nakışlarda dallar esas ana çizgiyi, onların üzerinde yerleştirilmiş olan gül, çiçek ve yapraklar ise ek unsurları oluştururdu. Spiral şekilli dalların yerleştirilmesi bütünlükle süslenen alanın ölçüsüne göre yapılırdı. Örneğin, ağaç motifleri büyük ölçülü olduğunda, genellikle kompozisyonun merkezine uygulanırdı.

Bitkisel nakışlar arasında en çok yaygın olan kompozisyonlardan biri “islîmi” diye adlandırılan nakıştır. İslîmi, dalgalı çizgi üzerinde bir tarafı yukarıya, diğer tarafı ise aşağıya doğru sarkan gül, çiçek, yaprak çizilerek işlenen nakış çeşididir.

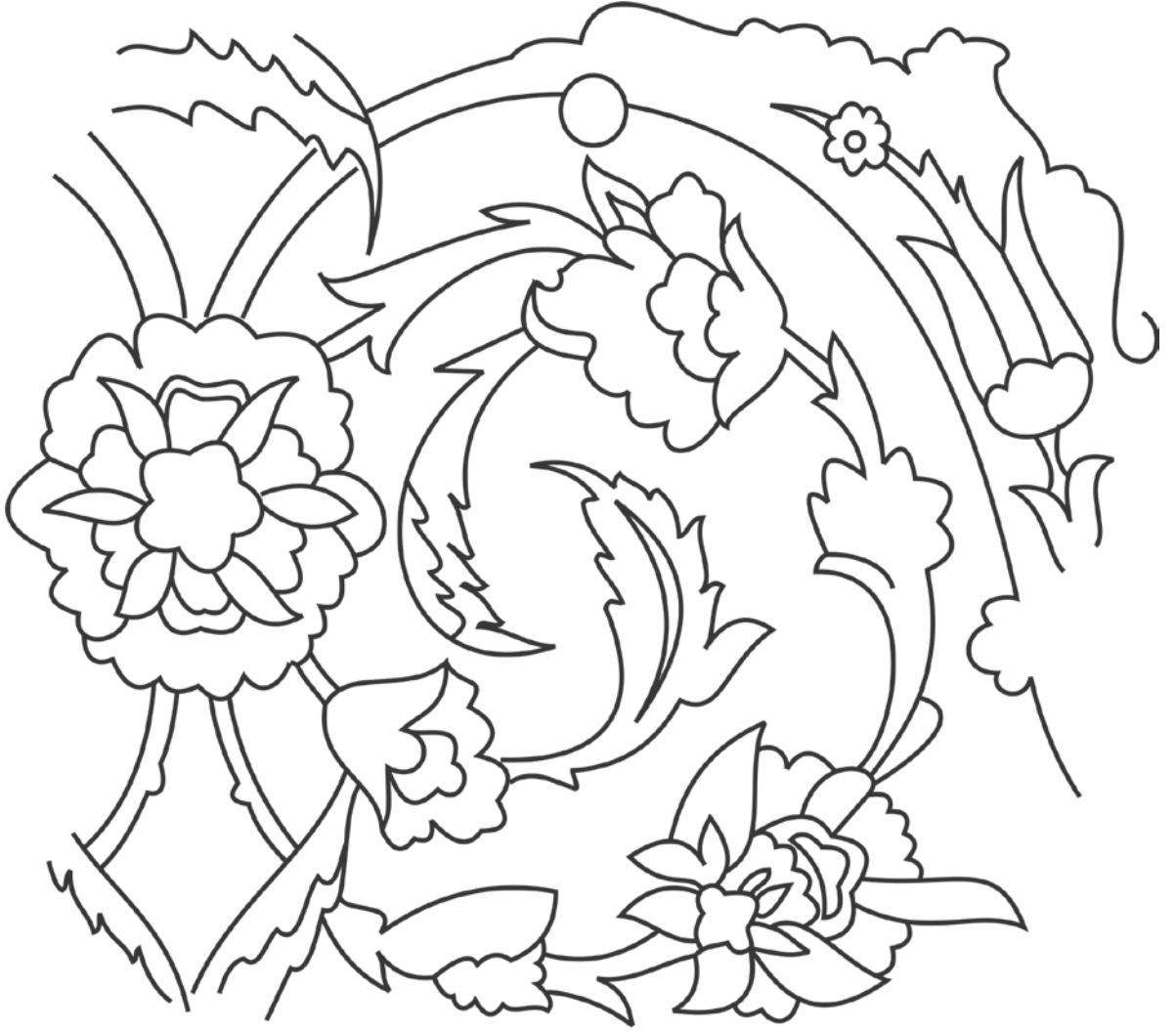
Çizim 23 : İslîmi nakış *

Bu tip nakışlar genellikle süslenen eşyanın kenarlarına çerçeve olarak uygulanırdı.

Çizim 24: İslîmi bordür motifi **

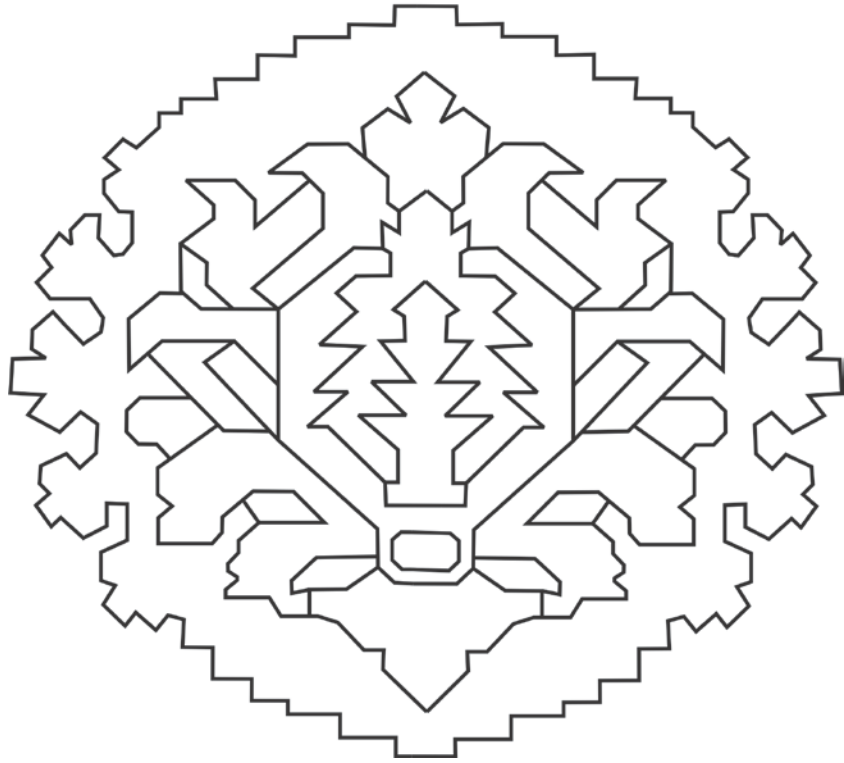
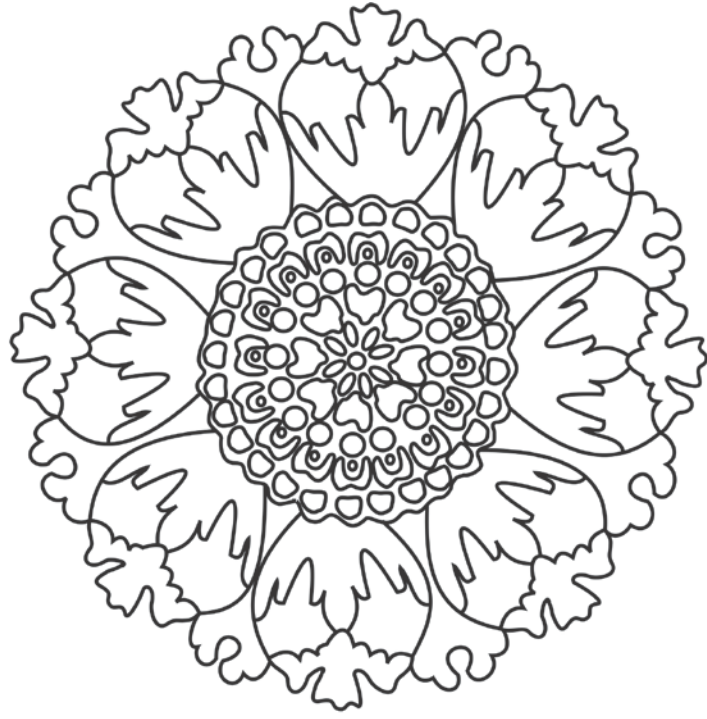
*, ** Efendi, s.55.

Çizim 25: Bitkisel nakış, çiçek motifi *

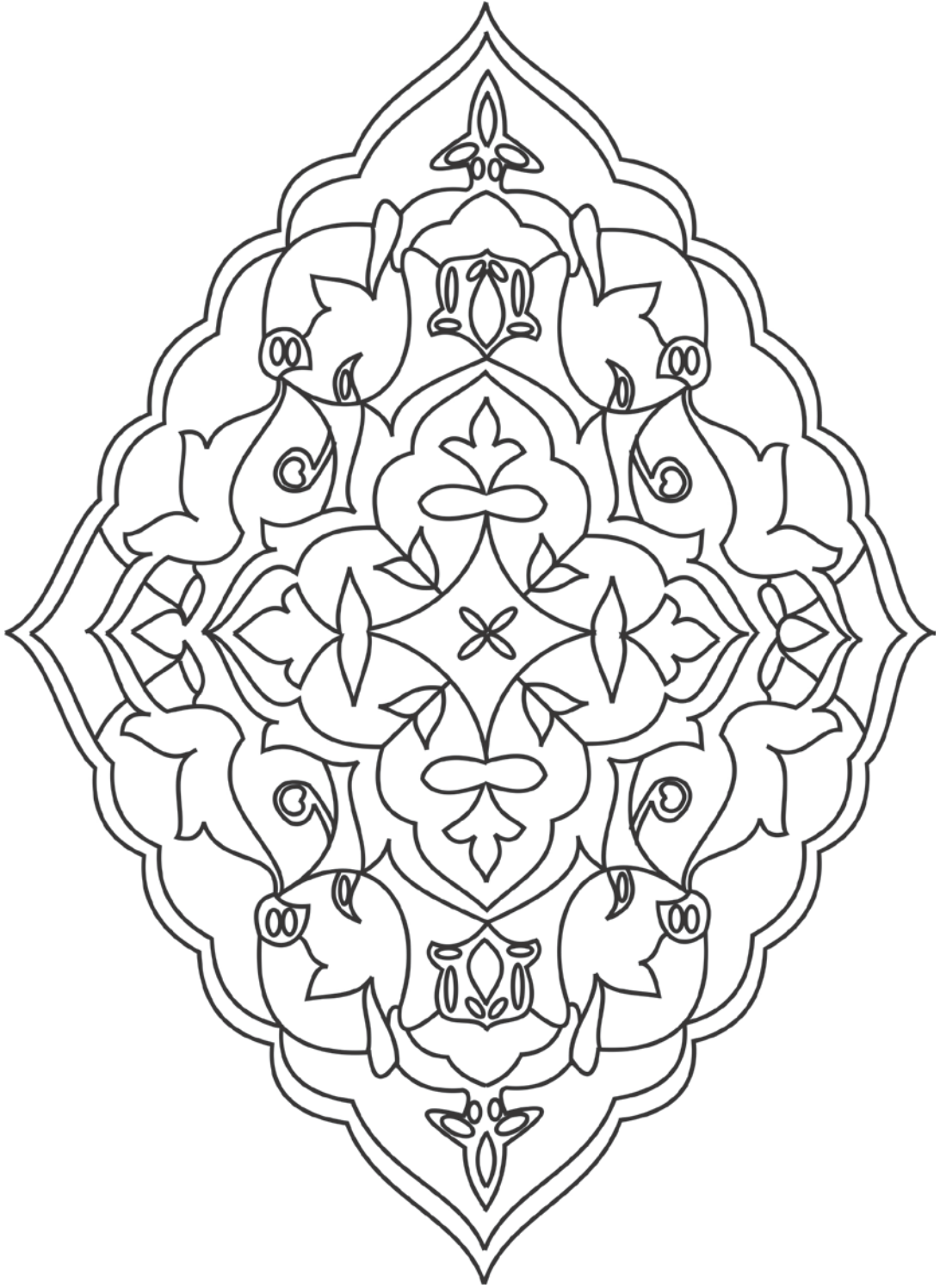
* Efendi, s.58.

Çizim 26: Kumaşın merkez nakışının bitkisel ve geometrik açıdan görünümü *

---

* Efendi, s.60.

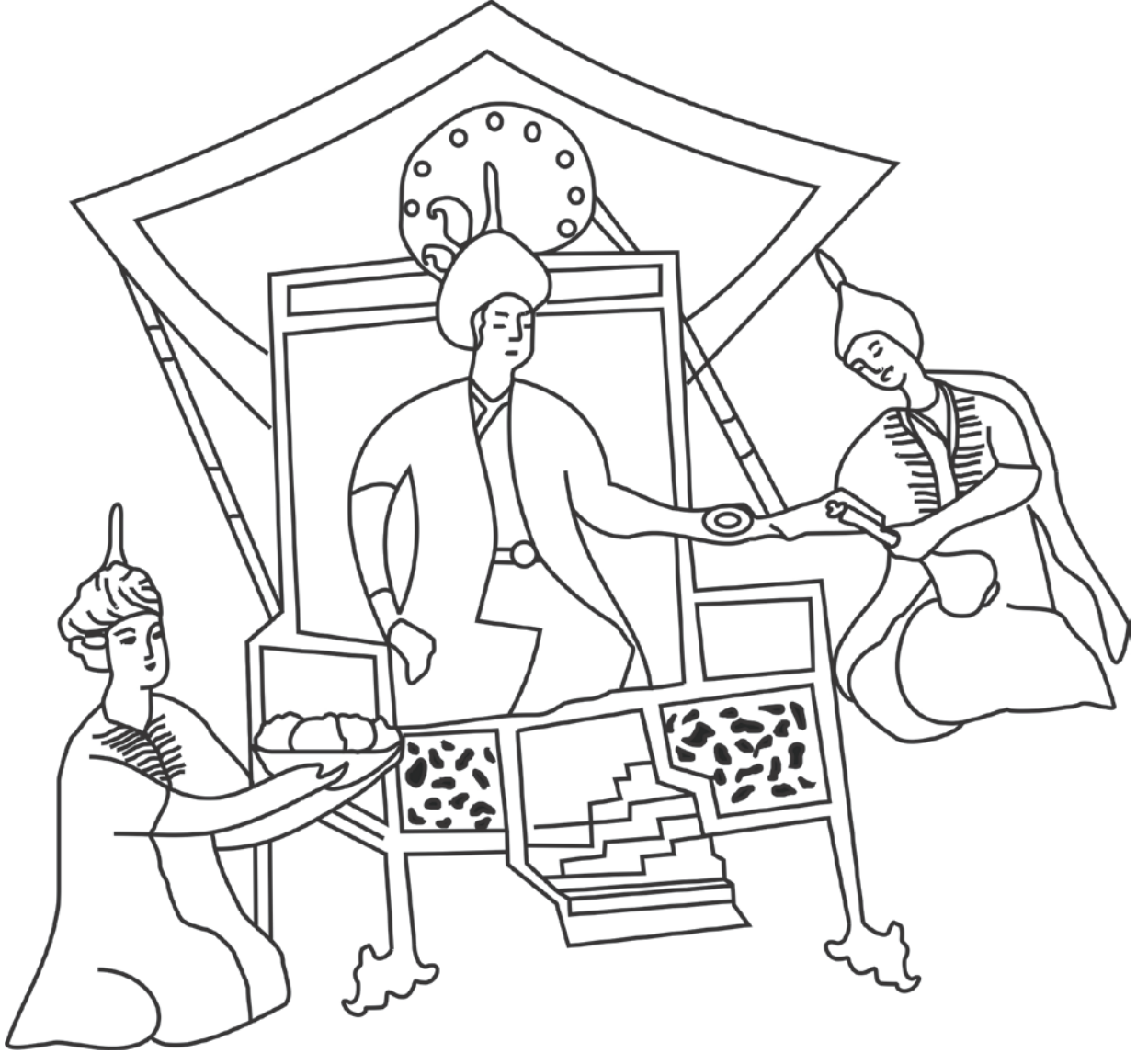

Çizim 27: Bitkisel nakışlı merkezi motif *

---

* Efendi, s.60.

3. Canlıların resimlerinden oluşturulmuş nakışlar, kumaş ve işlemlerde kullanılan insan figürleri genellikle belirli olaylar dizisi ile bağlıydı. Bu olaylar dizisi içerisinde en çok yaygın olanı Nizami Gencevi'nin “Leyla ile Mecnun”, “Hüsrev ü Şirin”, “Yedi Güzel”, vb. manzumelerden alınmış çeşitli bölümlerdi. Bunun dışında bu bölümlerde Azerbaycan soylu ailelerinin günlük yaşamını gösteren av, ziyafet sahnelerine de rastlanır¹⁰⁰.

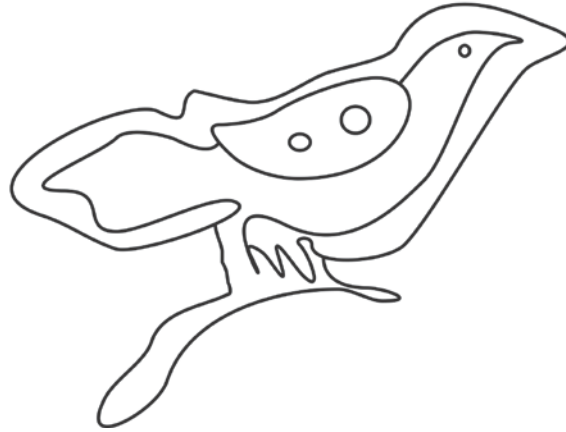
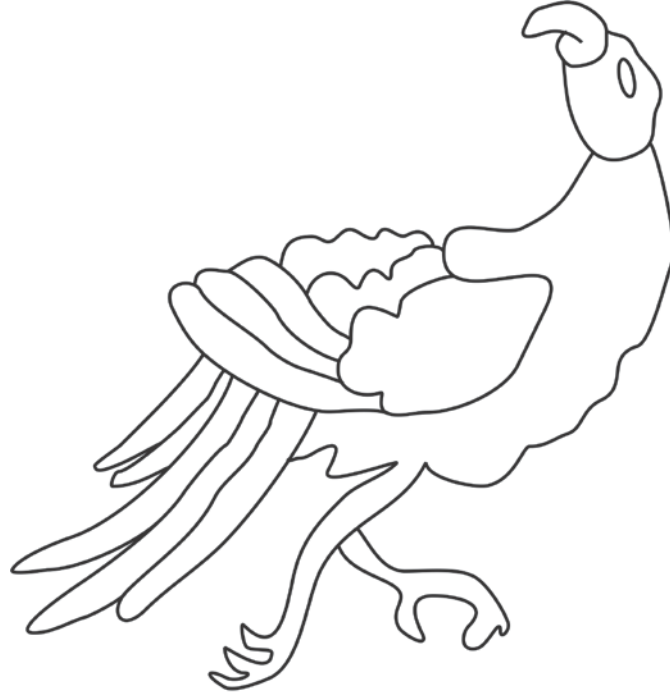
Çizim 28: Azerbaycan hanlarının hayatını gösteren bir detay *

¹⁰⁰ Efendi, s.65.

* Efendi, s.65.

Canlıların figürlerinden oluşturulmuş motifler içerisinde hayvan figürleri de yaygındır. Bu tip figürler üç gruba ayrılır¹⁰¹ :

1. Evcil hayvanlar (köpek, kedi, kuş vb.);

Çizim 29: Hayvansal motifler *

¹⁰¹ Efendi, s.64.

* Efendi, s.64.

2. Vahşi hayvanlar (aslan, kaplan, tilki, yılan vb.)¹⁰²;

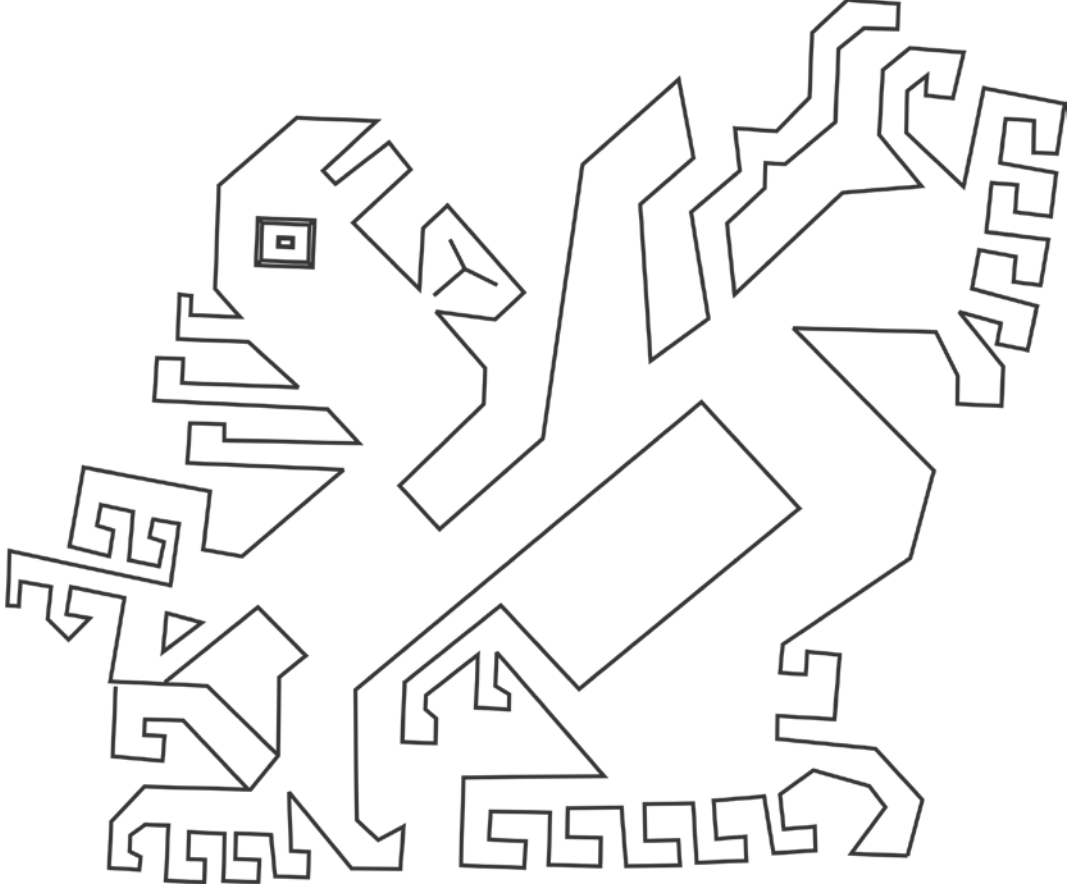
Çizim 30 : Hayvansal motifler *

¹⁰² Efendi, s.66.

* Efendi, s.65.

3. Fantastik hayvanlar (ejderha, griffon- aslan vücutlu, kartal kanatlı ve kafalı mitolojik yaratık)¹⁰³

Çizim 31: Hayvansal motif *

Görsel örneklerde, özellikle halılarda bu resimler her zaman tam görünümü ile değil, bazen kısmi şekilde, örneğin, koç boynuzu, keçi topuğu, kedi ayağı, devenin ayak izi vb. şekilde stilize edilerek uygulanırdı.

Kuşlar arasında ise bülbül ve tavuz kuşu motifi kullanılırdı. Bülbül motifi giysilerin (arkalık, cepken) alt kısımlarında, perdelerde gülebetin, pile ve boncuklu işlemlerde çalışılmış kompozisyonlarda rastlanır.

Bülbül çift olarak, gül üzerinde simetrik şekilde karşı karşıya oturarak (aşk sembolü) veya arkası dönük şekilde (küs sevgili sembolü) oturmuş pozisyonda uygulanırdı.

¹⁰³ Efendi, s.66.

* Efendi, s.66.

4. Çeşitli şekilde olan yazılardan oluşturulan nakışlarda genellikle Kuran-ı Kerim'den seçilen ayetler, dualar yada görkemli doğu şairlerinin şiirlerinden alınmış parçalar veya hattatlık sanatının örneklerinden faydalanmışlar.

Resim 60 : 19. yy. İpek kumaş örneği *

5. Amblem ve sembol nitelikli nakışlara örnek olarak ağaç motifi gösterilebilir. Ağaç bolluğun, baharın, zenginliğin, diriliğin simgesiydi. Lale baharın, gül aşkın amblemiydi ¹⁰⁴.

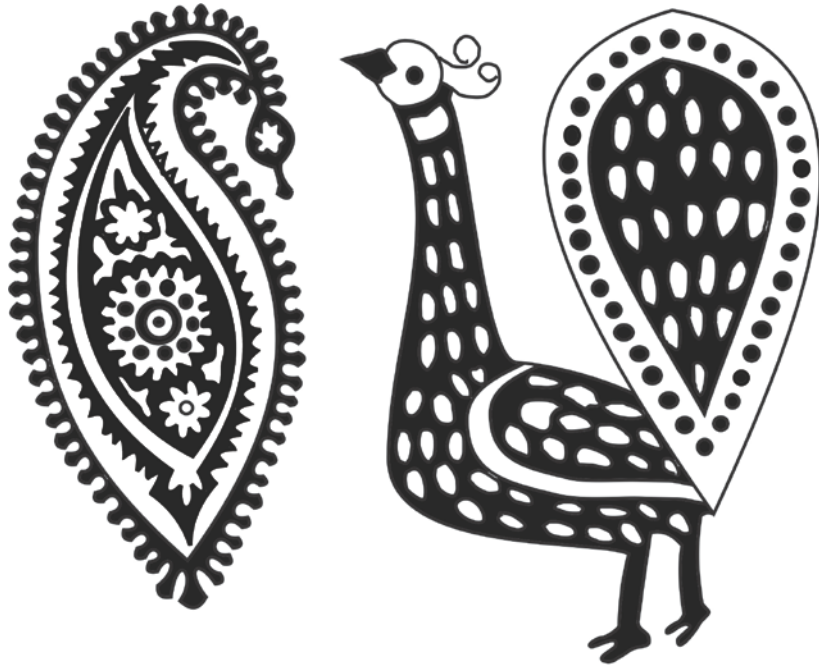
Çizim 32 : Ağaç motifi **

¹⁰⁴ Sadık- Bek Aşar, **Ganun Os- Sovar**. (Traktat o jivopisi), Vvedenie, perevod, kommentarii i primeçaniya, A.Y. Kaziyeva. Bakü 1963, s.54,57.

* Fotoğraf: Leman Şerifli, Azərbaycan Devlet Tarih Müzesi, env. No 128/15.

** Efendi, s.67.

Tavuz kuşu- kutsallığı ifade etmiştir. Zamanla tavuz kuşu tasviri sadeleştirilip badem şeklini alarak, daha sade süs motifine dönüşmüştür. Tavuz kuşu süslenecak olan eşyanın ya merkezinde tek başına rengarenk, kanatlarını açmış vaziyette, ya bir ağaç etrafında karşılıklı durarak, ya da bütün işleme veya kumaş yüzeyini kaplayarak serpiştirilmiş vaziyette uygulanırdı. En çok kullanılan hayvansal motifler arasında koç kullanılmıştır¹⁰⁵.

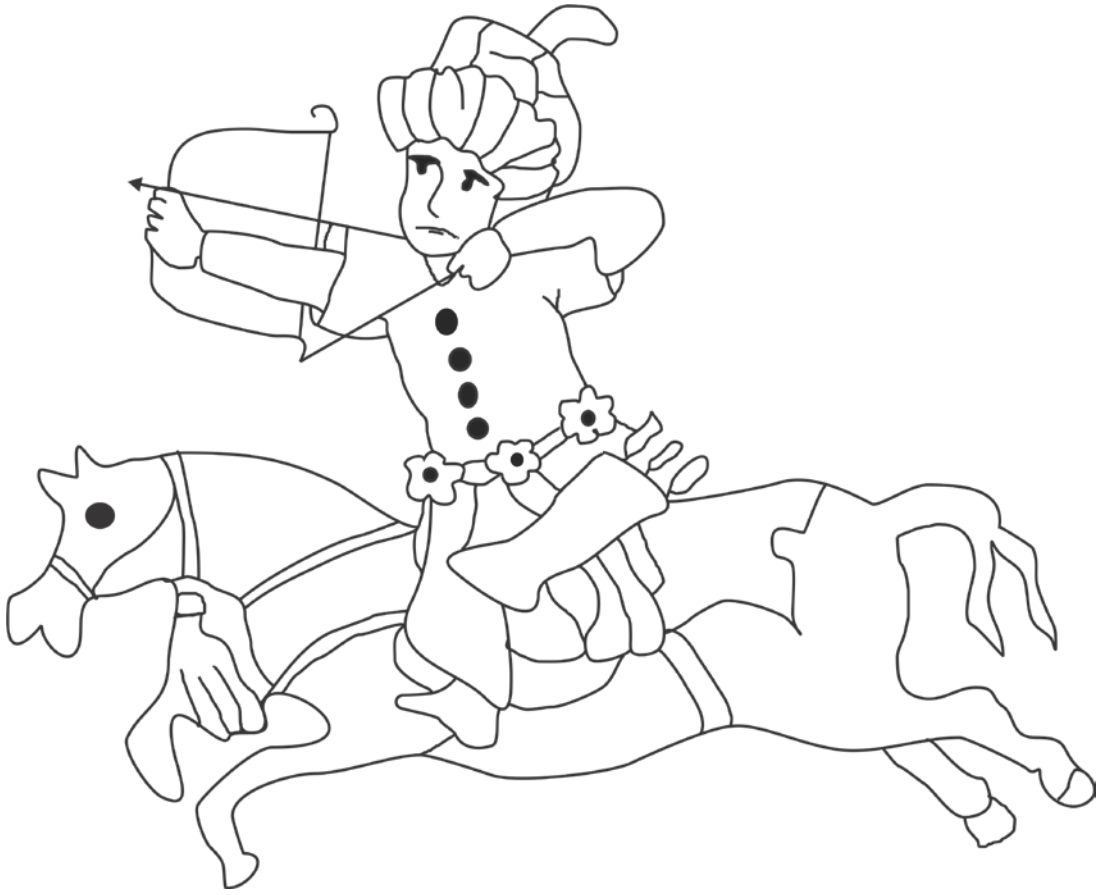

Çizim 33: Tavuz kuşu ve koç boynuzu motifleri*

¹⁰⁵ Efendi, s.69.

* Efendi, s.65.

Hayvansal motiflerde at, öküz ve köpeğe de rastlanır. At da kutsal bir hayvan olarak özel bir yere sahip olup, şeref ve kahramanlığın, zaferin simgesi anlamını taşımıştır. Motifte atın olmaması ise güçsüzlüğün, mağlubiyetin simgesi olmuştur. Önceki dönemlerde Azerbaycan'da defn edilmiş herhangi bir kahramanın mezarı üzerinde taştan yapılmış at figürünün yerleştirilmesi buna ait bir örnektir ¹⁰⁶.

Çizim 34 : At binen genç *

¹⁰⁶ Araslı, s. 56.

* Efendi, s.65.

Renklerin de sembolik anlamları olmuştur. Örneğin, siyah renk yas ile bağlı ise, daha önceleri en sevilen renk olarak bilinmiş ve yas töreni renkleri beyaz ve mavi olmuştur. Nizami Gencevi “İskendername” eserinde mavi renk hakkında yazar:

“Mavi renkli matem libası giymiş
Öz dostlarımı susan gördüm.”

Baharın ve doğanın uyanışının sembolik rengi yeşil, kırmızı renk canlı hayatın simgesi olmuştur.

Hilal resmi insanların eski çağlarda dini görüşleri (gök cisimlerine tapınma) ile bağlı olduğu için halk sanatı örneklerinde sık sık rastlanırdı; fakat daha sonra hilal, islamın sembolüne dönüşmüştür. Aynı zamanda el motifi emeği, işçiliği, zahmeti simgelediği halde, sonralar dini sembol olarak kullanılmıştır.

Azerbaycan halı, kumaş ve işlemlerinde rastlanan kompozisyonlar genellikle üç gruba ayrılır:

1. Çeşitli figürlü yazıt şekilli;
- 2 . Çerçeve şekilli;
- 3 – Ardarda dizilerek alanı dolduran kompozisyon şekilli.

Böylece işleme sanat kuralları kuşaktan kuşağa geçerek, gelişerek günümüze kadar gelmiş, elimize ulaşmıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Günümüzde Azerbaycan Türklerinin tamamen çağdaş giysi giymekte olduklarını söylenilebilir. Günümüzde Azerbaycan Türklerinin milli giyimlerinin izleri ancak köylerde yaşlı insanların giyim tarzında ve sanatlarda bulunmaktadır.

Araştırma genellikle tarihsel bir süreç izlemiştir. Kadın giysilerinin teknik özellikleri genellikle anlatılmış ve ayrıntılı açıklamalar yapılmıştır. Ayakkabı, başlık ve aksesuarlar da anlatılmıştır. Ayrıca 19. yy. Azerbaycan Türklerinin giysilerinde süsleme yöntemi çok yaygın olarak kullanılmıştır.

Azerbaycan kadınlarının milli giysilerini incelediğimiz araştırmada giyim oluşturmada tarih, ticari ilişkiler, sosyal yapı etkenlerin sonuçlar doğurabileceği gözlemlenmiştir.

Ayrıca, araştırma sırasında Azerbaycan, Osmanlı ve günümüz kumaşlarının birbirine benzerlik gösterdiği, hatta kemha, atlas, ipek vb. kumaşların aynı olduğu bilgisine saptanmıştır. Aynı zamanda el işlemleri ve motifler arasında da her iki kültürde var olan görsellere rastlanmıştır. Buna örnek olarak, Koçboynuzu motifini göstermek mümkündür.

Araştırma süresince, özellikle Azerbaycan'daki giysiler ile ilgili araştırma yapmanın gerçekten zor olduğu görülmüştür. Ülkemizde milli giysi ile ilgili yapılmış pek az araştırma, yazılı kaynak mevcuttur. Eski motifleri öğrenirken amaçlanan tekrar onlara dönüp eskisi gibi yaşamak değil, geçmiş kültürümüzü bize ait çağdaş öğelerle zenginleştirmek ve geliştirmektir. Çünkü ulusların kültürel zenginliği sadece geçmişten aldığı miras ile değil, onu nasıl koruduğu, yaşattığı ve yeni sentezlerle geliştirip yenilediği ile ölçülür, başka bir deyişle önemli olan bu mirasa sahip çıkabilmek ve çağdaş hayatın içinde kendi zevkimiz, zekamızı onu harmanlayıp kullanabilmek, yaşatabilmektir.

Tüm zorluklara rağmen çalışmanın bundan sonraki Azerbaycan giyim kuşam araştırmalarına bir örnek olması ve Azerbaycan giysi sanatının gelişmesine yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- AZİZBEYOV, P.A. **Azerbaycan Milli Giyimleri**. Albom, İskusstvo, Bakü 1972.
- ALİYARLI, SÜLEYMAN. **Azerbaycan Tarihi Üzre Kaynaklar**. Bakü, 2007.
- AGASIOĞLU, F. **Güney Azerbaycan Tarihi Yazıları**. Elm , Bakü, 1985.
- ALİYEVA, Gülsüm. **Azerbaycan Bedii Kumaş ve Dikmeleri**. Elm. Bakü, 1990.
- ALİYEVA G.M. Hasanbey Zerdabi Kafkas sergisinde. **İlim ve Hayat**. no 1, Bakü,1968.
- ATASOY, N. – DENNY. W. **İpek Osmanlı Dokuma Sanatı**, TEB, İstanbul, 2001.
- AFŞAR, Sadık- Bek . **Ganun Os- Sovar**. (Traktat o jivopisi), Vvedenie, perevod, kommentarii i primeçaniya, A.Y. Kaziyeva, Bakü, 1963.
- APOSTOLOV L. Y. **SMOMPK**. Ansiklopedi.Tiflis,1981.
- BAKIHANOV, A.A. **Kitab- ı Askeriyye**, Azerbaycan Klasik Kütüphanesi, 8. B. Bakü, 1830.
- BARKAN, Ömer Lütfü. **İstanbul Saraylarına Ait Mühasebe Defterleri**. Belgeler , C: IX, S:13, Ankara, 1979.
- BARKAN, Ömer Lütfü. **XV. Asrın Sonunda Kanunname-i İhtisab-ı Bursa. Tarih Vesikaları**. C:2, S:7, s.15-40, İstanbul, 1942.
- BABAYAN, E.N. **O Jenskoy Odejde Karabakha**. Uçeniye zapisi ATU, T:7, Azerbaycan, 1956.
- BÜNYADOV, T.E. **Antik Azerbacanda Dokumacılık ve Keçeciliyin Gelişim Tarihine Dair**. Azerbaycan Etnografi Mecmusu , hususi basım, s.80, Bakü,1930.
- DAMADANOVA S. R. **Opisanie Kavkazskoy Vısyavki Predmetov Selskogo Khozyaystviya promışlennosti v gorode Tbilisi v 1989 g.**, Tiflis, 1893.

- DALSAR, Fahri. **Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik**. İstanbul Üniversitesi-İktisat Fakültesi. İstanbul, 1960.
- DENİKE, B. **İskusstvo Vostoka**. Kazan, 1923.
- DİLÇİN CEM. **Yeni Tarama Sözlüğü**. Türk Dili Kurumu. Ankara, 1983.
- DÜNYAMALIYEVA , Sabire Safıkızı. **Azerbaycan Giyim Medeniyeti Tarihi. Nağil evi**, Bakü, 2003.
- DÜNYAMALIYEVA , Sabire Safıkızı. **Azerbaycan Tarihi Giyimlerinde Güneşle ilgili Semboller**. Makale, Bakü, 2004.
- DÜNYAMALIYEVA , Sabire Safıkızı. **Azerbaycan Milli Giysilerinin Sanatsal ve Dekoratif Özellikleri**. Makale, Bakü, 2004.
- ERGÜR, Atilla. **Tekstil Terimleri Sözlüğü**. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2002.
- EFENDİYEY,Rasim. **Azerbaycanın Maddi Medeniyet Numuneleri**. Azerbaycan Devlet Basımevi, Bakü,1960.
- EFENDİ,Rasim. **Azerbaycan El Sanatı**. Azerbaycan Devlet Basımevi. Bakü, 1971.
- GAFAROVOVA Z. **Şuşinskom Şelkotkatskom Proizvodstve / TKŞS**, Tiflis,1898. T.8, 35; OKVPSXP Tiflis, 1889.
- GASIMOV H., GULİYEY M. **Bayatılar**, 2. B. Azerbaycan Devlet Basımevi, Bakü, 1960.
- GARDANOV V.K. **Khozyaystvo i Materialnaya Kultura Narodov Kavkaza XIX-XX vv.** 439 İzd.Nauka. Bakü, 1971.
- GENCEVİ, Nizami. **İskendername**. Azerbaycan, 1953.
- GEYDAROV, M.KH. **Goroda İ Gorodskoe Remeslo Azerbaycana XI II- XVII vv.** İzdtvo Elm. Bakü, 1982.
- GÜRSU, Nevber. **Türk Dokumacılık Sanatı**. Redhouse, İstanbul, 1988.

- İMER Zahide. **Gaziantep Yöresinde Üretilen Kutnu, Alaca ve Meydaniye Kumaşların Bazı Teknolojik Özellikleri**. Ankara,2001.
- İNALCIK, Halil. **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ**. Çev. Ruşen Sezer. YKY, İstanbul, 2001.
- KARAKAŞLI,K.T. **Materialnaya Kultura Azerbaydjantsev**. Bakü, 1964.
- ARASLI H.(Tertip edeni) **Kitab-ı Dede Korkut**. Bakü, 1962.
- KERİMOV, Latif. **Azerbaydjanskiy Kover**. Bakü, 1983.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat S. **Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri**. Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983.
- KALİMULLİNA, Aysylu . **Geleneksel Tatar Giysilerinin, 19. yy. “Şehirli Kadın” Özelinde çağdaş Yorumu**. Yüksek lisan tezi, İstanbul, 2009.
- LATIŞEV, V.V. **İzvestiya drevnix pisateley o Skifii i Kavkaze**. SPB. Bakü, 1980.
- LEGKOBİTOV. **Otçeti o deyatelnosti Kavkazskogo Kustarnogo Komiteta I Uçrejdenniy po Kustarniy promışlennosti na Kavkaze v 1912- 1914 gg**. Tiflis, 1915.
- LOPATİNSKİY L. G. **Sbornik Materialov Dlya Opisaniya Mestnostey i Plemen Kavkaza**. Yazıcı Basımevi. Tiflis, 1908.
- MAMEDOVA, B.R. **Nazvaniye Odejdi Na Azerbaidjanskom yazıke**. Avtr. Bakü,1992.
- MUSTAFAYEV, A.N. **Şeki Sanatkarlar Diyarıdır**. Elm. Bakü, 1987.
- MUSTAFAYEV, A.N. **Azerbaycan Şerbaftlık Sanatı**. Elm. Bakü, 1991.
- MUSTAFAYEV, A.N. **Şirvanın Madii Medeniyeti**. Elm. Bakü,1977.
- MEMMEDOV, H.N. **Muğanın Maddi Medeniyeti**. Elm. Bakü,1977.

- MİNİKEVİÇ – MUSTAFAEVNA , N.V. **Grobnitsa v usıpalnitse Şirvanşaxov.**
DAN. Azerb. SSR. № 1, Bakü, 1930.
- NOVRUZOV, C.A. **Traditsionnaya Sovremennaya Materialnaya Kultura Azerbaidjantsev Projivayuşix v Gruzii.** Avtr. Bakü, 1991.
- OJEGOV S. İ. **Obyasnitelny Slovar.**Bakü, 1836.
- ÖZ, Tahsin. **Türk Kumaş ve Kadifeleri.** I.Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1946.
- ÖZBEL, Kenan. **El Sanatları.** S.N.R.,Ankara, 1945.
- ÖZEN,Mine Esiner. **Türkçe’de Kumaş Adları.** Tarih Dergisi, S: 33. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, s. 291-340. İstanbul, 1980-81.
- PAKALIN, Mehmet Zeki. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü.** Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1983.
- PAŞAYEVA , Valide .**Azerbavcan'ın basgal köyü kelağayı dokumaları .** Sanat Dergisi. Ankara, 2004.
- SEYİDOV,M.E. **Azerbaycan Mifolojik Tefekkürün Kaynakları.** Yazıcı Basımevi. Bakü, 1983.
- SOBOLEV, N.N. **Oçerki po Ukraşeniyam Tkaney.** Moskow, 1934.
- SÖNMEZ , Zeki. **Osmanlı Kumaş Sanatı İçinde Kuzey Suriye Dokumacılığının Yeri.** Ortadoğu’da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslar Arası Bilgi Şöleni Bildirileri. Ankara, 2001.
- ŞAVROV, N.N. **Kustarniye şelkoviye promısla Kavkaza.** Vıp.3. Tiflis, 1902.
- TEZCAN, Hülya. **Atlaslar Atlası, Pamuklu, Yün ve İpek Kumaşlar Koleksiyonu.** Yapıkredi Yayınları. İstanbul, 1993.
- VELİYEV, T.T. **İstoriya şelkovoy promışlennosti Azerbaidjana v XIX v.** Bakü, 1964.

-VELİYEV,F. **XIX-XX asrın başlangıçlarında Azərbaycanın Maddi Medeniyeti.**
Tarihi etnografik tatkikat. Şark-Garb.Bakü,2010.

- <http://www.luzine-happel.de>

-<https://www.google.com>.

-<http://azerbaijans.com>

-<http://tr.wikipedia.org>

-<http://nedir.az>

-<http://www.tripadvisor.com>

-<http://www.mct.gov.az>

-<http://www.nedirnedemek.com>

Kaynak Kişiler:

Aliyeva Zarife Rza kızı,Bakü, Yusuf Vezirov sok.29, Ermenistan göçmeni (terzi),
Bakü, 2014.

Basgal'lı kelağayı ustaları Gedir Şefiyev ve Abbaseli Talıbov, Basgal, 2014

RESİM LİSTESİ

Resim 1 : 19. yy. Tekelduz tekniğinde işlenmiş duvar süsü	7
Resim 2 : 19. yy. Bakü yöresine ait çeşitli bafta'lar.....	11
Resim 3 : 19. yy. Şuşa yöresine ait iğne oyası tekniğinde bafta	11
Resim 4 : 19. yy. Şuşa yöresine ait iğne oyası tekniğinde zincire.....	12
Resim 5 : 19. yy. Karabağ yöresine ait cepken	13
Resim 6 : 19. yy. Şirvan Hanı, Mustafa Hanın eşinin üst giysi takımı, arkalık....	16
Resim 7 : 19. yy. Şuşa yöresine ait baharı.....	17
Resim 8 : Mirza Kadim İrevani, “genç Oğlan”.....	18
Resim 9 : 19. yy. İrevan yöresine ait kadın külece'si	19
Resim 10 : 19. yy. Şuşa yöresine ait kürdü	20
Resim 11 : 19. yy. sonu Şeki yöresine ait eşmek	21
Resim 12 : 19. yy. Şeki yöresine ait kadın lebbade'si.....	23
Resim 13 a, b : 19. yy. Şeki yöresine ait lebbade	24
Resim 14 : M. Tilke, “Borçalı'lı kadın”.....	25
Resim 15 : 19. yy. Şeki yöresine ait çahçur	27
Resim 16 : 19. yy. Azerbaycan şairi Hurşitbanu Natevan'a ait üst eteği.....	28
Resim 17 : 19. yy. Kuba yöresine ait üst gömleği.....	32
Resim 18 : 19. yy. Bakü yöresine ait şalvar	36
Resim 19 : 19. yy. sonu “boğazaltı” boğaz eşyası. altın. şamp (metal kalıp ve ya alet), 19. yy.sonu “çütku gabağı” Altın. Telkari gibi parçalardan oluşan başlık.....	37
Resim 20 : 19. yy. Bakü yöresine ait tübetey.....	39
Resim 21 : 19. yy. Bakü yöresine ait tübetey:.....	39
Resim 22 : 19. yy. Şamahı'lı kadınlar.....	40
Resim 23 : G.Gagarin, “Şamahı'lı dansçı”.....	40
Resim 24 : G.Gagarin, “Bakü'lü kadın”.....	42
Resim 25 : 19. yy. Bakü'lü çarşafılı kadın.....	42
Resim 26 : G.Gagarin, “Bakü'lü kadın”.....	43
Resim 27 : 19. yy. Şuşa yöresine ait rübet.....	43
Resim 28 : Kelağayı'lı kadın.....	45

Resim 29 : Kelağayı dokuma tezgahı.....	46
Resim 30 : 19. yy. Şuşa yöresine ait başmak	47
Resim 31 : 19. yy. Şuşa yöresine ait çorap.....	48
Resim 32 : 19. yy Gence yöresine uzun çizmeler	49
Resim 33 : 19. yy. Azerbaycan'a ait gümüş kemer	50
Resim 34 : 19. yy. Telkari tekniğinde gümüş gül-bilezik.....	51
Resim 35 : 19. yy. sonu Bakü yöresine ait telkari tekniğinde altın bilezik.....	51
Resim 36 : 19.yy. Bilezik, yüzük, kemer.	52
Resim 37 :19. ty. altın küpeler	53
Resim 38 : 19.yy. Bakü yöresine ait emay tekniğinde “kadeh zeng” adlı küpeler...53	
Resim 39 : 19. yy. Bakü yöresine ait telkari tekniğinde gümüş kemer	53
Resim 40 : İpek örneği (detay)	57
Resim 41 : İpek cecim örneği (detay)	61
Resim 42 : Yünlü cecim örneği (detay)	61
Resim 43 : 19. yy. Kalın ipekli cecim örneği (detay)	62
Resim 44 : Seraser kumaş örneği.....	68
Resim 45 a, b, c, ç, d : Kelağayı desen baskısı için ahşap ve metal kalıplar.....	76
Resim 46 : "Köhne nakış" (eski nakış) desenli kalıp.....	77
Resim 47 : "Golbağ" (bilezik) desenli kalıp.....	77
Resim 48 : Yeleni kelağayı.....	78
Resim 49 : Heratı kelağayı.....	79
Resim 50 : 19. yy. Heratı kelağayı (detay)	81
Resim 51 : 17. yy. sonu ahşap kalıp	82
Resim 52 : Soğanı renkli kelağayı örneği (detay).....	83
Resim 53 : Baskı işlemi.....	84
Resim 54: 19. yy. Ayna perdesi	88
Resim 55: 19. yy. Gurama, küçük ölçülü banyo halısı.....	89
Resim 56 : 19. yy. Boncuk işlemeli, para kesesi.....	90
Resim 57 : Handuz işlemeli masa örtüsü (detay).....	91
Resim 58 : 19.yy. Örtme işlemeli kuran örtüsü.....	92
Resim 59 : Keçe ile halı yapımı.....	93
Resim 60 : 19. yy. İpek kumaş örneği.....	110

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim 1: 19. yy.' a ait canlık modeli	22
Çizim 2: 19. yy.' a ait üst gömleği modeli.....	31
Çizim 3 : 19. yy.' a ait iç gömleği modeli	34
Çizim 4 : Şayak örgüsü	58
Çizim 5 : Darayı örgüsü	60
Çizim 6: Saten dokuma	64
Çizim 7: Kadife kumaş dokuma şeması	70
Çizim 8 : Heratı kelağayının genel kompozisyon şeması	75
Çizim 9 : Yeleni kelağayı için geometrik bordür deseni	77
Çizim 10 : Heratı haşiye desenleri	78
Çizim 11 : Heratı kelağayı iç bordür desenleri	80
Çizim12 : Heratı kelağayı medahil desenleri	80
Çizim 13 : Heratı kelağayı medahil kenarı desenleri	81
Çizim 14 : Düz çizgiler	96
Çizim 15 : Dairesel nakışlar	97
Çizim 16 : Geometrik nakışlar	97
Çizim 17 : Kayaüstü çizimler	98
Çizim 18 : Boynuz motifleri	98
Çizim 19: Geometrik merkez ve bordür nakışları	99
Çizim 20 : Geometrik hayvansal nakışlar (kuş, akrep)	100
Çizim 21: Geometrik ağaç motifi	101

Çizim 22: Geometrik bordür nakışı	101
Çizim 23 : İslimi nakış	102
Çizim 24: İslimi bordür motifi	102
Çizim 25: Bitkisel nakış	103
Çizim 26: Kumaşın merkez nakışının bitkisel ve geometric açıdan görünümü....	104
Çizim 27: Bitkisel nakışlı merkezi motif	105
Çizim 28: Azerbaycan hanlarının hayatını gösteren bir detay	106
Çizim 29: Hayvansal motifler	107
Çizim 30 : Hayvansal motif... ..	108
Çizim 31: Hayvansal motif	109
Çizim 32 : Ağaç motifi	110
Çizim 33: Tavuz kuşu ve koç boynuzu motifleri	111
Çizim 34 : At binen genç	112

SÖZLÜK

Abı – Mor renk

Atkı - Dokumacılıkta enine atılan iplik, argaç. Çözümlü iplikleri ile birlikte dokunmuş kumaşı oluşturur¹⁰⁷.

Arahçım - Takke.

Argaç - Dokuma tezgahlarında enine atılan iplik ya da atkı¹⁰⁸.

Arkalık - Kadın üst omuz giysisi.

Alaca - Pamuklu dokuma kumaş.

Bafta - Dantel çeşidi.

Baharı - İlk bahar aylarında dışarıda giyilen kadın üst giysisi.

Başmag - Kadın ayakkabısı.

Bürme - Azerbaycan baş sargısı.

Brokar- Altın ya da gümüş işlemeli bir ipekli kumaş türü¹⁰⁹.

Canlık - Yelek.

Cepken - Kadın üst omuz giysisi.

Celamayı- Kırmızı bez kumaş.

Cuna, fite, kaşbent, leçek, çütkü, cütkü gabağı, baş bağı, boğazaltı, kınabent, giygac, tesek,örpek, yaylıg, tül, dinge, rübent, kelağayı – Baş örtüsü çeşitleri.

Cecim - Çeşitli iplikler kullanılarak hazırlanan şeritli dokuma kumaş.

Cülme - Pile işleminin farklı çeşidi.

¹⁰⁷ Atilla Ergür, **Tekstil Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2002, s.16

¹⁰⁸ Ergür, s.13.

¹⁰⁹ Ergür, s.33.

Çahçur – Çakşır.

Çarşaf - Dışarı çıkarken kadınların vücudu örtmek için kullandığı örtü.

Çuha - Kafkaslıların üstten giydikleri bel kısmı büzgülü, uzun geleneksel erkek dış giyimi.

Çust - Kadın ayakkabısı.

Çözü – Arış da denir. Dokuma tezgahlarında yukarıdan aşağıya, yan yana, birbirine koşut olan iplikler. Dokunan kumaşları atkı iplikleriyle birlikte oluşturan dokumanın iki temel ipliğinden biri¹¹⁰.

Entari- Eskiden üste giyilen iki tarafı yırtmaçlı, geniş kollu, iç etekliği uzun gömlek gibi elbisenin adı¹¹¹.

Eşmek - Soğuk havalarda giyilen yarım kollu, kadın üst omuz giysisidir.

Darbalag- Dizlik- Azerbaycan kadın iç giyimi.

Darayı - İpekli dokuma kumaş.

Diba - İpekli atlas dokuma.

Dolak - Azerbaycan baş sargısı.

İkat – Dokuma işleminden önce, dokunacak kumaşın çözgüsüne, atkısına ya da ikisine birden uygulanacak bir boyama tekniğidir¹¹².

İslimi - Bitkisel motif.

Kadife - Atkısı ve çözgüsü ipek olan havlı kumaş.

Katibi - Baharı ve Külecenin farklı şeklidir.

Katubu - Katibi olarak adlandırılan üst omuz giysisinin kürk ile işlenmiş şeklidir.

---

¹¹⁰ Ergür, s.16s.53.

¹¹¹ Pakalın, s.508.

¹¹² Ergür, s.12.

Klaptan- Gümüş, altın yada altın alaşımlı gümüş telin çift ipliğe gevşek olarak sarılmasıdır¹¹³.

Kökboya - Ilıman bölgelerde yetişen, kökboyasıgillerden otsu bir bitki. 2.Endüstriyel tekniklerle üretilmemiş, çeşitli bitkisel ve hayvansal kaynaklardan elde edilmiş boyaların genel adı¹¹⁴.

Külece - Hem kadın, hem erkeklerin kullandıkları üst omuz giysisi.

Kürdü - İşlenmiş kürkten hazırlanan, kolsuz kadın üst giyimidir.

Küzem - Yün çeşidi.

Ganovuz - Keten dokumalı kumaş.

Garmag - Kanca.

Gezi - Sert ve hareli ipek çeşidi.

Golçağ - Kol ağzına süs amaçlı dikilen ek bol kumaş parçası.

Griffon - “**Griffin**” olarak da bilinir. Genellikle aslan vücutlu, kartal kanatlı ve kafalı mitolojik yaratık¹¹⁵.

Güvez renk - Koyu mora çalar kırmızı renk¹¹⁶.

Gülebetin - Azerbaycan el işlemeşi.

Gurama - Kırkyama.

Hara, Zerhara (hare)- Kendinden desenleri olan parlak ipek brokar kumaş çeşitleri.

Hişteek - Türkçesi *kuş* olup, kol altına genişlik vermek için eklenen kumaş parçası, peş, *köşebent*, *körük* olarak da kullanılıyor¹¹⁷.

Hana - Dokuma tezgahı.

Handuz – Kanaviçe.

---

¹¹³ Ergür, s.143.

¹¹⁴ Ergür, s.155 – 156.

¹¹⁵ - <http://www.nedirmedemek.com>

¹¹⁶ - <http://www.nedirmedemek.com>

¹¹⁷ - <http://www.nedirmedemek.com>

Haskırmızı - Pamuklu dokuma kumaş.

İştan – Pantolon. Vücudu belden aşağı topuklara kadar örten ve bacaklar için iki paçası bulunan ve ten üstüne giyilen bir iç çamaşırı.

Lebbade - Kadın üst omuz giysisi.

Lüpürti (liberti) - Halk arasında atkı ve çözümlü ipliği ipek olan atlas dokumalı kumaşların tanımı.

Meyzer- Önlük.

Miyañça - Pamuk kumaştan dikilen astar.

Miskal - 4,5 g değerinde eski bir ağırlık ölçü birimi.

Mordan- Bazı boyarmaddelerin yün,ipek ve bitkisel liflere bağlanmasını sağlamak, liflerin boya yeteneklerini arttırmak, aynı boyarmaddeden değişik renkler elde etmek ve renk oluşturmak amacı ile yardımcı madde olarak kullanılan metal tuzları. Doğal ve kimyasal olmak üzere iki türdür. Doğal mordanlar: Meşe palamudu, sumak yaprağı, sirke, odun külü, kil, kireç ve b. Kimyasal mordanlar: Sodyumsülfat, potasyumbikromat, saçıkıbrıs, göztaş, krem tartar ve b. Mordanların tümü zehirlidir¹¹⁸.

Mov - İpekli dokuma kumaş.

Müzehep – Süslü, değerli.

Neleyin - Kadın ayakkabısı.

Nikab -Yüz örtüsü.

Nilufer kol – Kıyafetin yelpaze biçimli kol şekli.

Nife - Pantolonun bel kısmının bağlama yeri.

Örtme işleme - Kumaş yüzeyinin tamamı doldurularak yapılan el işlemesi.

Otururma işleme - Keçe tekniği ile yapılan el işlemesi.

Palaz - Yünlü cecim türü.

---

¹¹⁸ Ergür, s.186.

Pazibent - Kola geçirilen enli kuşak.

Pile - Dairesel metal parçacıklar oluşturularak yapılan el işlemesi.

Pilek - Geometrik metal parçalardan oluşturularak yapılan el işlemesi.

Raport - Dokuma kumaşın desen karışı. Yan yana ve alt alta yinelenerek, basılacak kumaş boyunca dñzenli dağılım ve sñreklilik sağlayan ۆlçñlendirilmiř en kñçük desen birimi¹¹⁹.

Rñbent -Gözleri de kapatan yüz ۆrtñsñ, “**dinge**” olarak da bilinir.

Serenk - Atkısı ve ۆzğñsñ ipek olan dokuma tñrñ.

Sırınmış - Kapitone edilmiş.

Sırılığ , **Gñdekçe** – Gñrcistanda yaşayan Azerbaycanlıların Kñrdñye verdikleri tanım.

Sumak – Vişne ۆrñğñ rengine bir baharat ۆeřidi.

Soğanı – Soğan kabuğu reengi.

Sosi – Muğan Kadınlarının kendi aralarında adlandırdıkları beyaz bez kumaş tanımı.

Soldurma – Boyanmıř kumařın hidrosulfid banyosu ile renginin ačilması.

Sñrmeyi – Lacivert renk.

şayak – ۆuhadan daha seyrekçe ve iplikleri verev olarak dokunan, dimi ۆeřidinden yñn kumaşın adı¹²⁰.

şelte - Orta dikiş hattına miyança eklenerek hazırlanmış bol paçalı iç eteği.

Tekelduzculuk – Eski dekoratif, sñslñ el dikişi sanatı.

Tetinlik- Alaca kumaş ۆeřidi.

Tirme - İpek kumaş ۆeřidi.

---

¹¹⁹ Ergñr, s.219.

¹²⁰ Pakalın, s.312.

Tübetey - Tübetey ismi, Tatarca anlamı üst olan tüba kelimesinden, baş üstüne giyilen anlamına gelir¹²¹.

Tuman – Etek.

Uzunluk - Kolsuz iç gömleği.

Yamuk – Geometrik terim.

Yaylıg - Baş örtüsü.

Yelizavetpol – Gence yöresinin eski adı.

Zincire – Dantel çeşidi.

Zamk - Akasya, kitre, sütleğen vb. ağaçların kabuklarından sızarak donan, eriyiği yapıştırıcı olarak kullanılan, renksiz veya sarı kırmızımtırak renkte amorf madde¹²².

Zey- Mordan maddesi, bir çeşit şap.

Zerbaft - Brokar tipi dokumalardan ve klaptanla dokunmuş çok renkli kumaş çeşidi.

---

¹²¹ Aysylu Kalimullina, *Geleneksel Tatar Giysilerinin 19. yy. “Şehirli Kadın” Özelinde çağdaş Yorumu*, İstanbul 2009, s.221.

¹²² <http://www.nedirmedemek.com>

ARAŞTIRMADA ADI GEÇEN YÖRELER

